

APIE „100 LIETUVŲ“

Minint Valstybės atkūrimo šimtmetį poetas, dramaturgas Mindaugas NASTARAVIČIUS ir fotografas Irmantas GELŪNAS sumanė aplankyti šimtą Lietuvos vietų, nufilmuoti, nufotografuoti ten sutiktus žmones ir išklausyti jų istorijų. Kelionės truko 4 metus, nuo 2016-ųjų sausio iki 2019-ųjų lapkričio. Kas porą savaitių naujienų portale „15min.lt“ pasirodydavo po siužetą, sudarytą iš trijų dėmenų: Irmanto ir jo drono užfiksuotų vaizdų, švelnia ironija nuspaltvintų Mindaugo komentary ir kelionėse sutiktų žmonių pasakojimų. Tai tarsi trys tos pačios istorijos versijos, suteikiančios galimybę betarpiškai patirti nors dalį projekto kūrėjų nuotykių, pamatyti 100 Lietuvių gyvenimą iš labai arti, beveik pro rakto skylutę, ir iš labai aukštai – pakilus iki debesų.

Taip radosi tinklapis „100 Lietuvių: multimedijos pasakojimai“. Nuvažiuota per 27 tūkst. kilometrų, kalbėtasi su 336 pašnekovais, socialiniame tinkle „Facebook“ suburta 17 tūkst. sekėjų bendruomenė. Vanagiškių, Grybailios, Naujosios Ūtos, Kvetkų, Eičių, Alizavos, Vičių, Skiemonių, Pavoverės ir daugelio kitų kaimų, miestelių ar vienkienių istorijos skaitytojų peržiūrėtos iki 40 tūkst. kartų.

Iš atsiliepimų: „Geros istorijos apie paprastus gražius žmones“; „Kaskart su nekantrumu laikiu, į kokį kaimeliuką užsuksite. Vis pagauna mintis, kad nėra ko ieškoti stebuklų svečiose šalyse... jie čia pat, tik tamsius akinius nusiimti reikia“; „Iš visų patriotinių iniciatyvų ši yra viena iš pačių pačiausių. Be blizgučių, be šlovės, reklamos ir patoso, o natūraliai, su dėmesiu, susidomėjimu, apie paprastą žmogų <...>“

Mindaugas Nastaravičius ir Irmantas Gelūnas. Valkininkai. 2016 m.

■ *Baigėsi ketverių metų kelionė. Ar galite trumpai apibendrinti, kas patirta?*

MINDAUGAS. Mes turėjome tikslą aplankyti 100 vietų, bet nežinojome, kad šimtas yra labai daug, ir ties kokių 54-tu pasakojimu pagalvojome, kad gal ir nereikėjo to šimto – labai daug kas kartojasi. O jei nenorime kartotis, turime važiuoti į didesnius miestelius (mūsų idėja buvo lankyti vietas, kuriose gyvena iki 2000 žmonių) arba orientuotis į žmonių profesijas... Bandant išsisukti nuo monotoniškos, nuo nuspėjamos projekto per ketverius metus yra patyręs tik mums patiems žinomą transformaciją.

Nesitikėjome, kad tiek daug mūsų pašnekovų bus vyresnio amžiaus moterys: kai prieš važiuodami skambinomės į bendruomenes, klausdami, ką jie galėtų rekomenduoti, tai septyniais

atvejais iš dešimties seniūnas ar bendruomenės pirmininkas rekomenduodavo esamą ar buvusią mokytoją arba bibliotekininkę, kuri dažnu atveju vyrą jau palaidojusi arba jie išsiskyrę, arba tas vyras dirba užsienyje. Kai pajutome, kad kuriam me projektą apie provincijos moteris, pradėjome ieškoti vyrų, bet žinote, kokie tie vyrai... Buvom sutarę, kad niekada nerodysime girtų žmonių, bet kokios agresijos ar makabriškų situacijų, kurių taip pat matėme ir kartais, nuleidę rankas, nebežinodavome, kaip į jas reaguoti... Todėl ir vyrai mūsų projekte kažkokie nušvitę – jau nebeberiantys arba jaunesnės kartos, kuri nebenori kartoti tėvų klaidų.

Ko mes nenumatėme – kad bus sunku. Manėme – tiesiog smagiai pakeliausime per Lietuvą, ir taškas. Bet daug pamatėm, daug patyrėm... Ir būtų klaidinga sakyti, kad iš kelionių grįždavome

pozityviai nusiteikę, turbūt dažniau buvo atvirkesčiai, bet nesinori ir dramatiuoti, sakyti, kad ta Lietuva tuštėja... Jei kursime kitą projektą, jis bus apie tai, kas toje tuštumoje atsiranda: ar ten rasis blogis, ar kokia nors perspektyva...

IRMANTAS. Aš ne taip globaliai pasakysiu. Nuvažiavę kokių 200 km nuo Vilniaus pamatydavome žmogų, kuris žiūri į mus ir stebisi: „Jūs šiandien grįšite į Vilnių?“ Jis tik prieš 20 metų lankėsi Vilniuje, ir panašu, kad daugiau ten nebenuvažiuos, nors pagal amžių galėtų sėsti į autobusą... Nuvažiuoji 100 kilometrų ir patenki į visai kitą realybę, ir ten tos realybės yra labai daug...

„100 Lietuvų“ sumanytas ruošiantis Lietuvos šimtmečiui. Pradžioje planavome neapsiriboti provincija, įtraukti ir miestus, bet turbūt po pirmųjų metų sau pripažinome, kad pakraščiuose mums įdomiau, o „100 Lietuvų“ ir yra galimybė pakraščius bent penkiolikai minučių pastumti į centrą. Tik kitokiu būdu ir kitais tikslais, nei matome komercinėse televizijose. (Turgeliai)

MINDAUGAS. Irmantą ta realybė labiau sukrėsdavo – jis, kaip fotografas, jautrus žmogus. Kartais jis mieliau klausydavosi tų istorijų, nei fotografuodavo. Tarkim, sutikdavome žmonių, kurie per mėnesį gauna 123 eurus pajamų... Tokios paprastos, žmogiškos detalės. Bet labiausiai sukrėsdavo tai, kad tas žmogus sakydavo, kad jam visko užtenka... O dar, pasirodo, jis rūko, ir malkų reikia nusipirkti... Ir mums nusivirdavo rankos – nes neturi ką tam žmogui pasakyti. Gali juo žavėtis, ir taškas. Ir tai nėra variantas „kai nieko neturi, tai ir nereikia nieko...“ Tiesiog užtenka tiek, kiek turi, ir nebandai verstis per galvą, pranokti savo galimybes ar realybę ir norėti iš gyvenimo daugiau, nei čia ir dabar gali ir turi iš jo gauti. Kiekviena kelionė mums patiems turėjo kažkokį naratyvą ir grįžtamąjį ryšį...

„Būtinai parašykite, kad džiaugiamės savo vaikais ir anūkais. Parašykite, kad mūsų sveikata nėra geležinė, bet vis tiek nesiskundžiame. Kol gyveni, tol gyveni. O kaip kitaip? Žinoma, pensijos turėtų būti didesnės. Bet vis tiek išgyvename. Taip ir parašykite, gerai?“ Gerai. (Vaiguviškiai)

IRMANTAS. Iš tiesų žmonės įsileisdavo ne vien į savo aplinką, bet ir į širdį. Tai natūraliai paveikdavo ir mus. Mes matydavome, kaip jie gyvena, kaip jie jaučiasi...

MINDAUGAS. Mus šiek tiek glumindavo žmonių atvirumas, kad žmonės nebijo kito žmogaus, – mes nuo to buvome atpratę. Ateiname dviese pas kokią močiutę, beldžiamės, o ji atidaro duris: „Prašau.“ Klausiam, ar jums nebaisu vienai miške gyventi, o ji sako, kad ne. Ir mes ne tik nustembam, bet ir suprantam, kad patys esam tarsi kitoj tikrovėj, kai nepasitiki žmogum, kai manai, kad jis tau gali padaryti kažką bloga... Tas žmonių atvirumas stebindavo mus abu, dirbdami Vilniuje buvome nuo jo atpratę.

IRMANTAS. Bet nesinori statyti sienų, sakyti, kad čia yra taip, o ten – kitaip...

MINDAUGAS. Išvažiavęs iš Vilniaus iš tiesų pamatai daugiau paprastumo, daugiau supratimo, kad esam vieni kitiems žmonės, kad galime pasikalbėti. Kita vertus, yra buvę ir konfliktinių situacijų, ypač su išgėrusiais žmonėmis. Tarkim, mes neparengėme siužeto apie bulviakasį. Jau buvome susiradę šeimą, kuri žinojo mūsų projektą, visa graži giminė buvo susirinkusi, o mes aparatūrą pasiruošę, ir staiga kaimynui Petriui, kuris buvo atėjęs bulves aparti, pasirodė, kad mes norime pavogti jo arklį. Jis kažkodėl nusprendė, kad tam ir fotografuojame, o kai Irmantas pakėlė droną, jam abejonių neliko... Taip siužeto apie bulviakasį ir nepadarėme. Mes konfliktinių situacijų vengdavome, atsisveikindavome ir važiuodavome toliau...

IRMANTAS. Matėsi, kad tam žmogui iš principo viskas yra blogai: jei ne viena, tai kita. Nors jis nebuvo tuo metu išgėręs...

„Gyvenimas yra gyvenimas“ – turbūt mėgstamiausia kolegų Irmanto frazė, kurią kiekvieną sykį jis ištaria bent po kelis kartus. Kad ir kaip paprastai ji besikambėtų, bet gyvenimas iš tiesų yra gyvenimas, o „100 Lietuvų“ – apie gyvenimą. (Skiemionys)

MINDAUGAS. Keliaudamas rašiau dienoraštį, turiu lūkesčių, kad tos kelionės dar pavirs į kokią dokumentinę dramą. Ką fiksuojau po tų kelionių, kas lieka jų paraštėse? Kad didesnė dalis vyrų mus pasitikdavo kovinėje pozicijoje. Jie neištvėrė, neatlaikė tos santvarkos griūtis ir taisyklių pasikeitimo. Mes tarsi norėtume su jais kalbėtis ir turime, ko paklausti. Ir jie tarsi turėtų, ką pasakyti, bet yra kupini nusivylimo – ne mumis, ne žinia-sklaida, bet valstybe ir savimi. Jei apibendrintume: kiek esam matę vienišų, – o matėme ir vienišų vyrų, ir vienišų moterų, ne tik palaidojusių

Sausgalviai. 2017 m.

savo antrąsias puses, bet ir išsiskyrusių, – tai moterys gyvena paprastai, ramiai, kukliai, labai daug dirba, o vyrai – degradoja. Mus, kaip vyrus, tos istorijos taip pat savotiškai veikia.

O kartais paskambindavo kokio kaimelio seniūnas: „Jūs ten kažkokį vienkiamį nutriušusį rodote, geriau atvažiuokite pas mus – mūsų šaligatviai iškloti, mokykla, gimnazija sutvarkyta!“ Gal 10 buvo ir tokių pasakojimų, pavyzdžiui, Darbėnai – ten tikrai visi dirba ir viskas keičiasi į gera, atvažiuoja jauni žmonės, augina vaikus, ūkininkauja.

Bet mes buvome labiau linkę į mažųjų dramų pusę – to neneigiame, ir tai buvo mūsų sąmoningas pasirinkimas.

Taip, ryškūs kontrastai, man projektas pasirodė pozityvus ir viltingas, nė kiek neprimenantis televizinės „TV pagalbos“...

MINDAUGAS. Iš 100 mūsų pasakojimų gal 70-yje apskritai nėra jokio slogumo – nebent švelni ironija arba tiesiog kaip mes su tais žmonėmis pabendrauome, kaip nufilmavome, taip ir parodėme. Pasakojimai nebuvo niekaip režisuojami.

<...> Daliai jūsų iki pat priešpaskutinio pasakojimo atrodė, kad provincijos Lietuvą vis tiek parodome „per gražiai“. O kitiems tie pasako-

jimai buvo pernelyg melancholiški, per daug lyriški, perdėm sentimentalūs. Dar kiti sakė, kad mūsų istorijos yra per liūdnos, per linksmos, pernelyg vienodos. (Turgeliai)

Kartais mums kildavo etiniai klausimai: ar žmonės supranta, ką mes darome. Mes jiems paaiškiname, kad tai ne laikraštis, ne televizija – tai jie supranta. O kai pasakai: internetas, „15 minučių“, portalas www.100lietuvu.lt – na, nelabai jiems aišku, bet sako: „Gerai, vyriukai, darom!“

IRMANTAS. Kartais pastebėję, kad mūsų pašnekovai yra atviri, su mumis bendrauja natūraliai, laisvai, daug ir nesiaiškindavome. Bet jei ir sumanipuliuodavome, neturėjome tikslo juos apgauti, tiesiog tuomet žmonės kalbėdavosi natūraliai. O anūkai jiems parodys, kas iš viso to išėjo.

Manychiau, kad reportažus pasižiūrėję, jūsų herojai neturėjo pasijusti apgauti.

MINDAUGAS. Gal tik vieną kartą žmogus yra paskambinęs ir paprašęs jo istorijos neskelbti. Yra buvę ir labai makabriškų situacijų, kai mes svarstydavome, ar esame tik keliaujantys fotografas ir

Ažubaliai. 2018 m.

žurnalistas, kurie fiksuoja tikrovę, bet niekaip neturi į ją kištis, ar mes, kaip piliečiai, turime mažų mažiausiai iškviesti vaikų teisių tarnybą ar pranešti policijai. Jos vėl susijusios su socialinėmis dramomis.

Pavyzdžiui, vaikštome mes su Irmantu viename iš mūsų apdainuotų miestelių ir pribėga simpatiška 6–7 metų mergaitė, bet iš jos lūpų girdime neįprastai daug keiksmažodžių. Po to matome: eina jauna moteris su vežimėliu, aplink ją ir daugiau mažų vaikų, o mokytoja, su kuria bendraujame, sako: „Taip, ta mergaitė neadekvačiai daug žino apie lytinį gyvenimą, ir man apie tai pasakoja mokykloje, su detalėmis. Jos tėvas pasikorė, mūsų kaime jiems skyrė socialinį būstą, tai dabar pas ją lankosi ir šio, ir kito kaimo vyrai, tai tie vaikai viską mato.“ Klausiam, ar jie nepranešė apie tokią situaciją socialinei globai. Sako, ne, nepranešėme, pasitarėme su seniūnu, bet jeigu tuos vaikus paims iš kaimo, tai uždarys mūsų mokyklą. Nes trečdalis vaikų – tos merginos. „Bet mes jiems labai padedame, drabužių atnešame...“ Na va, mes vėl pereiname į „TV pagalbos“ temas.

Tokias istorijas svarbu sužinoti, į jas reaguoti, jau ne „100 Lietuvių“ portale...

MINDAUGAS. kažkas rašė apie mūsų projektą, kad rodome šiek tiek pozityvesnę, gražesnę to pasaulio pusę, ir tai nėra labai objektyvu. Mes nesiginčijame – tam tikras raudonas ribas buvome nusibrėžę. Stengiamės nesijuokti iš žmonių, nerodyti jų komiškos situacijose, nors daugelis situacijų savaime yra komiškos – jos dažnai kelia šypsena. Mes nevengdavome situacijų, kurios yra ironiškos, kartais net sarkastiškos, tai yra žmogiškos. Bet neneigiame, kad dalis istorijų liko kažkur paraštėse, ir negalime sakyti, kad jos į nieką neišvirs, niekuo netaps – jos virs kažkokiais naujais darbais, naujomis idėjomis, kurių taip pat turime.

Taip, mes norėjome parodyti geografijos pamoką šeštoje klasėje. Šioje pamokoje susitiko vienas mokinys ir vienas mokytojas. Bet su ponija Dangute sutarėme, kad kartu nueisime į kitą – muzikos – pamoką, nes ten vaikų – daugiau. Daugiau nei trys. Ir vos įžengus į mokyklą dingo elektra. <...> Tačiau šis pasakojimas visgi ne apie elektrą, o apie mokyklą – tuštėjančią, tipišką kaimo mokyklą, kurioje elektra anksčiau ar vėliau atsiranda, o štai vaikų – nelabai. (Pastrėvys)

Man „100 Lietuvių“ pasakojimai turi kažkokią terapinę galią: pakartosiu, iš esmės jūs parodote gražiąją

Lygalaukiai. 2018 m.

kiekvieno, kartais galbūt ir nelabai nusisekusio gyvenimo pusę. Žvelgiant iš viršaus (pasitelkus droną) – Lietuva nuostabiai graži. Jūsų pasakojimų herojų sodybos – tik lopinėlis laukų ar miškų platybėse, tad ir jų gyvenimas, jų likimai, žvelgiant iš šios perspektyvos, atrodo, tėra didelės dėlionės (tarkim, Lietuvos) fragmentas... O kai nusileidžiate, parodote, kad jūsų kalbinami žmonės, nepaisant išties sudėtingų gyvenimų ir dažnai skurdžios buities, yra išsaugoję orumą ir savivertę. Jūsų reportažuose retas kuo nors skundžiasi, nebent konstatuoja, kad būta ir geresnių laikų (ir kitų asmeninio gyvenimo etapų)... Rašote, kad jie yra be kaukių...

MINDAUGAS. Su kūryba taip jau būna, kad galbūt nori padaryti vienaip, bet iš tiesų yra taip, kaip atrodo skaitytojui ar žiūrovui. Per tuos ketverius metus mes sulaukėme apie 4 tūkst. laiškų su prašymais atvykti, parodyti jų kaimą ar miestelį. Žinoma, daugelis siūlė važiuoti į Trakus, padaryti reportažą apie Kernavę ar Kryžių kalną, nuvažiuoti į mažąsias kultūros sostines. Sulaukėme ir nuomonių, kad mūsų pasakojimai labai liūdni, kad juose labai daug melancholijos, gal ir gražu, bet tas grožis – liūdnas, sentimentalus. O pamatę pasakojimą apie savo vietovę, rašydavo, kad jame per daug dramų arba per daug šypsenų: žmonėms

patikdavo projektas tol, kol jų pačių nepaliesdavo. Esame į kelias rekomendacijas atsižvelgę, nuvažiavę pas kažkieno senelius, bet po to sulaukdavome netikėto priekaišto: kaip jūs galėtote nenufotografuoti ąžuolo, prie kurio praėjo visa mano vaikystė... Su kai kuriais skaitytojais užsimegzdavo žmogiškas emocinis ryšys, kai kurie norėdavo intensyvaus bendravimo, kad mes įsilietume į jų kasdienybę, jų gyvenimą...

Pakalbėkime apie liūdesį. Apie ankstesnes dvi keliones – į Turgelius ir Kęstučius. Apie daugybę jūsų atsiliepimų ir laiškų. Pasiūlymų, kur mums vertėtų atvykti, ką pamatyti. Pakalbėkime apie liūdesį. Apie skaitytoją Indrę iš Mažeikių, kuriai pasirodė, kad „viskas yra gražu, bet kažkaip liūdna“. Todėl pakalbėkime apie liūdesį. Apie smulkų lietų ir tirpstantį sniegą. Apie vandenį, dar neseniai surakintą ledo. Ir vandens paviršių, dabar jau raibuliuojantį pavėjui. Apie laiką, kai vos prašvitus, ima temti. Žmones, sutinkamus tuose kaimuose ir vienkiemiuose. Žmones, kurių ten nesutinkame. (Pavoverė)

IRMANTAS. Kartais ir su pašnekovais taip būdavo, ypač su vienišais žmonėmis: jie norėdavo, kad bendravimas tęstųsi, kad dalyvautume jų

gyvenimuose. Kartais jie skambindavo, kviesdavo dar atvažiuoti, pasikalbėti...

Nes aplankyta žmogui pasirodė, kad jo gyvenimas kažkam ištis yra įdomus...

MINDAUGAS. O tie mūsų susitikimai labai dažnai būdavo atsitiktiniai – žmonės negalėdavo suprasti, kodėl atvažiuojome būtent pas juos, juk ir kaimynystėje gyvena panašūs. Jei jie atsakydavo filmuotis – aš išsyk pakeldavau rankas, o Irmantas nepasiduodavo: gal dar pasikalbam, ir kartais jie pakeisdavo nuomonę...

IRMANTAS. Mano patirtis tokia – jei paklaussi žmogaus, ar jis nori būti filmuojamas, fotografuojamas, kalbinamas, jis automatiškai atsakys – ne. Bet gal kartais nereikia duoti žmonėms pasirinkimo...

MINDAUGAS. Mūsų gal skirtingos mokyklos, bet mes nekritikavome vienas kito metodų. Tai buvo komandinis darbas – kai vieno įgūdžiai papildė kito įgūdžius. Jis vizualus žmogus, jam smagu, kai geras oras, ir gali viską sėkmingai nufotografuoti, o man patinka, kai apsiniaukę...

Su ponija Stefaniya prieš kelias savaites kalbėjome telefonu. Klausiau, ar verta atvažiuoti į kaimą. Žinoma, kad verta, atsakė ji. Todėl sėdome ir nuvažiuojome. Lygiai taip važiuosime ir į kitus Lietuvos miestelius, kaimus, vieniškius, tiesą sakant, nelabai tvirtai galėdami jums argumentuoti, kodėl vykstame būtent čia, o ne kitur, tačiau vildamiesi, kad jums tiesiog įdomu bent 15 minučių pabūti ten, kur šiaip, greičiausiai, nevažiuotumėte. (Jauniūnai)

Turėjote nuostatą klausinėti žmonių apie jų dabartinį gyvenimą, tarkim, ką jie veikė jūsų apsilankymo dieną, bet neišvengiamai jie pasakojo ir apie praeitį. Koks jų santykis su praeitimi, kada buvo geriausia ar sunkiausia gyventi?

MINDAUGAS. Kiek mes išgirdome apie pokarį, nepriklausomybės metus ir apie sovietmetį – kiek ten visokių makabriškų, groteskiškų istorijų būta... Atrodo, kad kalbame apie žmogaus esamąjį laiką, kaip jis gyvena čia ir dabar, bet juk jis neatsirado tuščioje vietoje: vis tiek yra ir tėvai, seneliai.

Sovietizacija, kolūkiai – taip pat mūsų istorija. Kaip mes džiaugdavomės girdėdami žmones sakant: „Nepalyginsi, kaip dabar smagu gyventi.“

O ne skundžiantis, kad kažkas jais nesirūpina. Dalis jų turi priekaištų valdžiai, bet jos netapatina su Lietuva. Nors, neslėpsime, dauguma atvejų buvo priešingai – jie savo gyvenimo dramas susieja su istorija, su valstybe: bloga valdžia, ir mano gyvenimas nieko vertas. Turbūt liūdniausiai atrodo tie rajonai, kurie sovietmečiu kūrėsi aplink kolūkius – tos kolūkinės gyvenvietės, daugiabučiai. Iš ten visi, kas galėjo, išvažiavo, o tie, kurie likę, turbūt yra labiausiai nusivylę tikrove.

Kaimuose ir miesteliuose sutinkami žmonės labai dažnai (dažniau nei tikėjome) ištaria tuos keturis žodžius, po kurių kyla ilga diskusija, pasibaigianti niekaip: „Anais laikais buvo geriau.“ Mudviem su Irmantu kartais apskritai draudžiama išsižioti, nes juk mes anais laikais negyvenome. O šįkart apie praeities šviesą nekalbėjo niekas. Šįkart žmonės nesiskundė. (Darbėnai)

Dar apie atmintį ir tebesitęsiančius atminties karus. Man pasirodė, netikėtą šaršalą sukėlė siužetas apie Rainius.

MINDAUGAS. Rainių pasakojimas turinio prasme buvo išskirtinis, kiek kitoks – istorinis. Neslėpsiu, antrus metus bandau parašyti pjesę, atsispyręs nuo tų žudynių detalių... Man pačiam buvo atradimas, kad Rainiuose iš tiesų yra du miškeliai – viename buvo nukankinti politiniai kaliniai, o už kelio yra kitas miškelis, kuriame, praėjus pusdieniui, buvo šaudomi ir užkasinėjami žydai. Jiems sugebėjome pastatyti nuorodą, o saviems kankiniams – koplyčią. O turėjo būti kažkas bendra, nes tai mūsų visų bendra istorija...

Nors projektą pavadino „100 Lietuvų“, Lietuva vis dėlto yra viena. Lygiai taip pat ir istorijų, jų vertinimų gali būti šimtas. Bet istorija – sudėtinga, nevienareikšmė – vis tiek tėra viena. Šis pasakojimas – apie vieną istoriją. Vieną iš šimto. Vieną iš tūkstančio. Vieną iš mūsų. (Rainiai)

Manėme, kad buriame aplink šį projektą šviesesnius, kuo nors besidominčius žmones, kuriems rūpi ta Lietuva, o staiga pasipylė laiška, kad mes falsifikuojame istoriją, kad ten žydai viską suorganizavo, „O kas buvo Dušanskis!..“ Rodos, Lietuvoje, sąmonėje jau įvykę esminių poslinkių, bet ir antisemitizmo apraiškos stiprėja. Kodėl taip yra, matyt, jau kito pokalbio tema. Bet jei priartėjome prie šitos temos, tai galiu pasakyti, kad žydų atminties tema, žydų, kaip kaimynų, tema mūsų kelionėse buvo dažna. Žmonės turėjo ką pasakyti, turėjo ką papasakoti. Keli autentiškesni prisiminimų

fragmentai – pasakojime apie Rozalimo sinagogą, paverstą sandėliu. Bet jei apie tai tik užsimenama, tik kažkas leptelima, turime iškirpti arba eiti kitu keliu – diskutuoti, gilintis į tuos dalykus... Tos temos vis dar skaudžios ir nevienareikšmiškos.

„100 Lietuvų“ – apie Rozalimą Pakruojo rajone. Apie kaimynus, kurie dingę. Sinagogą, kuri, apleista ir trūnijanti, taip pat veikiausiai dings. Ir Lietuvą – atsikartojančią, vieną iš šimto, vieną iš tūkstančio, vieną iš mūsų. (Rozalimas)

Per šituos ketverius metus mes išgirdome kraupių istorijų ir apie sribus, ir apie partizanų, žmonių pasakojo apie dalykus, kuriuos matė savo akimis... Bet išgirdome ir daugybę istorijų, kuriose partizanai kažką gelbėjo, gynė. Pasakysiu labai nuoširdžiai: mesėjome su tokia vėliava, kad rodome kasdienybę, kad pasakojame istorijas, kaip žmonės gyvena čia ir dabar, bet tai buvo ir savisaugos pozicija, nes kai kurioms temoms mes dar nepasiruošę, dar per silpni, nežinome, kaip su jomis susidoroti, kad skaitytojas išvystų visumos vaizdą. Tad tas kasdienybės tyrimas buvo saugus...

Ar tai po visų kelionių ilgiausiai išliko atmintyje?

MINDAUGAS. Kai jau baigėme keliones, patys peržvelgėme visas buvusias istorijas, ir kiekvienas turime savo pasakojimus favoritus. Mane labiausiai palietė, išliko atmintyje dvi jų kategorijos. Pirmoji – tai žmonės, išgyvenę visas įmanomas XX amžiaus krizes, kurių asmeninės šeimos istorijos persipynę su Lietuvos istorija, su visais jos virsmis. Mane tai labiausiai veidavo.

Ir, aišku, tokios situacijos, kurios neprimestina, nebaksnojant pirštu, parodydavo pakraščio realybę: tarkim, į kaimo šokus ateina 10–15 žmonių arba neateina nė vienas... Tas laukimas, kai niekas neateina... Arba kaimo pirtis: apsilankymas joje kainuoja 64 centus, ir į ją atvažiuoja nusiprausti žmonės ir iš to kaimo, ir iš gretimo. Tie pasakojimai ir stebintiems žmonėms darė įspūdį: tai vyksta Lietuvoje?..

Dabar yra puiki galimybė ir jums, ir sau pasakyti šį tą akivaizdus – nėra jokios kasdienybės, egzistuojančios savaime. Jokio izoliuoto esamojo laiko. Jokio „paprastų žmonių, gyvenančių šiandien“. Žodžių junginiuose „praeities Lietuva“ ir „dabarties Lietuva“ vienas žodis sutampa. Kiti du – praeitis ir dabartis – nėra tokie reikšmingi. Šis „100 Lietuvų“ pasakojimas – apie dabartį, esančią praeityje. (Naujas Strūnaitis)

Kokiais dar skerspjūviais tą medžiagą galima pjaustyti?

IRMANTAS. Mane labiausiai paveikė Alberto, išgyvenančio iš 123 eurų, istorija. Ir tas jausmas, kad, tarkim, atvažiuoji į miestelį, o ten – tušti namai. Ypatingas jausmas būdavo ir kai patys ką nors atradavome. Ieškome kokio laimės žiburio, sukame visą dieną ratus ir ką nors randame. Arba ne... Kartais važiuoji, pamatai tolumoje namą, ir nevalingai pagalvoji – ne, jame niekas nebegyvena. O prieini, pasibeldi ir pamatai lange žmogaus veidą.

MINDAUGAS. Pavyzdžiui vasario 15-tą dieną važiuojome sukurti pasakojimo apie Vasario 16-ąją. Žiūrime, namelis, kuriame tikrai nesitikėjome nieko rasti, o duris atidaro žmogus su kepure, ant kurios užrašyta „Lietuva“... Taip gimė pasakojimas apie Albertą, turintį negalią (jo viena koja sutrumpinta) ir 20 metų gyvenantį vieną. Jo niekas nebūtų galėjęs mums rekomenduoti. Arba darėme pasakojimą apie idėją Lietuvai – juk tuo metu visi kūrė idėjas Lietuvai. Ir atradome Praną, kuris gyvena su sena motina, o jo idėja Lietuvai tokia: ne kalbėkime, o tiesiog pradėkime dirbti. O jų šeimos istorija tokia: ir tėvas, ir brolis išoko į šulinį ir nusiskandino. Etikos klausimas – ar mes turėjome tai aprašyti? Visa tai liko paraštėse...

Turbūt kiekviena istorija turi savo *post scriptum*, kurie gal ir turi likti tam, kas kažkada laukia mūsų po...

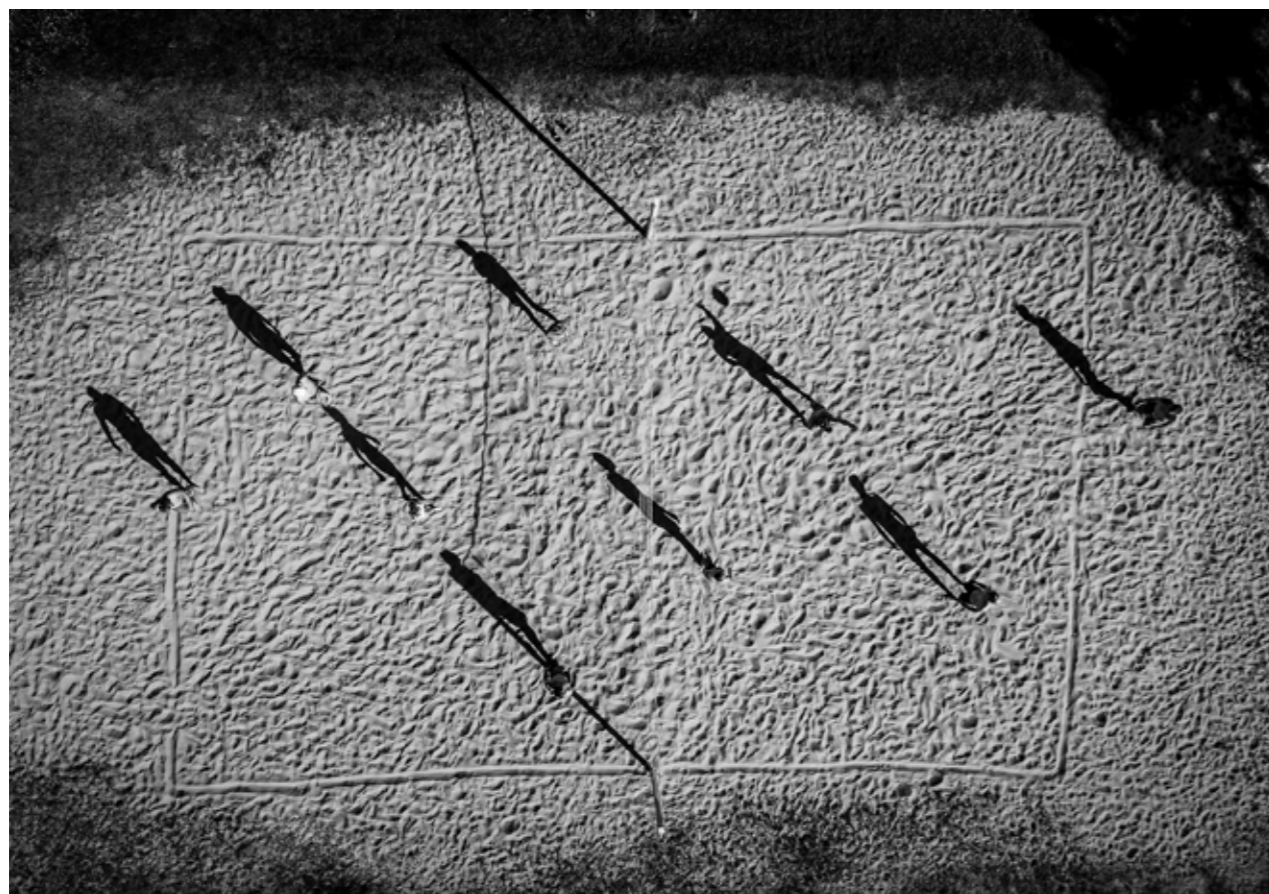
Šįkart „100 Lietuvų“ – neliūdnam pasakojimas apie pusdienį pas Albertą, kuris šios istorijos greičiausiai nepamatys. Bet jis nė neįtaria, kiek bus jūsų, keliolikai minučių užėjusių pasišildyti prie krosnies. Poškonų kaime sakoma: jei kas pritupia prie tavo krosnies, tu tikrai nesi vienišas. Ir nors Poškonyse niekas taip nesako, vis tiek – malonaus žiūrėjimo. (Poškonys)

Tiesa, ne vieną kartą sukome ratus po Lietuvą ir grįžome be nieko. Mums reikėjo šio projekto, kad suprastume elementarią tiesą, ką su Lietuva padarė emigracija. Net ir vaiko išvažiavimas į didžiuosius miestus sukelia gėlą. Nes mes negalime čia išbūti, toje mums įprastoje, užgyventoje tikrovėje: tarkim, aš negaliu gyventi Griškabūdyje, išvažiuoju į Klaipėdą...

Mudu su Irmantu po Lietuvą keliaujame pusantų metų. Ir labai ryškiai (ryškiau, nei norėtume) matome emigracijos padarinius: daugybę tuščių namų, pustuščių gatvių, apytuščių kultūros centrų, nepilnų klasių mokyklose ir

Tauragnai. 2018 m.

Tauragnai. 2018 m.

tuštėjančių grupių vaikų darželiuose. Girdime istorijas apie vaikus ir anūkus, išvykusius į Londoną, Dubliną, toliau. (Darbėnai)

Daugelį jūsų pasakojimų lydi švelni ironija, pastebėjau komentaruose užuominą, kad kažkam šie pasakojimai priminė Sauliaus Šaltenio „Riešutų duoną“, atmintyje išnyra to paties autoriaus „Atminimo cukrus“. Ten visos tikros gyvenimo dramos yra ir graudžios, ir juokingos. Bet papasakotos su atjauta ir meile. Visa tai yra ir Mindaugo tekstuose. O Irmanto akį traukia ne tik gražūs, iškalbingi vaizdai, bet ir keistos, linksmos detalės, vis ieškoma netikėtų rakursų... Kita vertus, herojai negražinami, stebėdama jų gyvenimus kompiuterio ekrane kartais jaučiuosi net šiek tiek šventvagiškai įsibrovusi į privačią erdvę...

MINDAUGAS. Ta ironija man buvo kaip žaibolaidis, įžeminantis tikrovę ir dramas, kurias bandome rodyti. Tiesa, kartais mes perlenkdavome lazda. Patys žinome. Dabar gal taip nebedarytume... Kita vertus, jau po pirmos kelionės į Turgelius suprato, kad siužetuose turi būti truputį mažiau savo ego, gali būti ir asmeninis santykis, bet reikėtų viską parodyti šiek tiek universaliau. Be to, mūsų projektas vis tiek buvo skirtas masiniam vartojimui, jis sukurtas komercinėje žiniasklaidoje. Iš skaitytojų statistikos matome, kad dramatiškiausios arba komišiausios istorijos ir buvo skaitomiausios. Tarkim, šokiai, į kuriuos niekas neateina – tai liūdna ar juokinga? Man ir taip, ir taip...

Ar jūsų sukurtus pasakojimus pamatė ir komentavo jų herojai? Kokių atsiliepimų sulaukėte iš jų?

MINDAUGAS. Daugeliu atvejų tas atgalinis ryšys buvo pozityvus. Prašė iš mūsų ir nuotraukų, ir vaizdo įrašų, kad galėtų juos parodyti savo šeimos švenčių metu. Ypač jauni žmonės džiaugdavosi, kad jų senelius parodėme. Buvo ir dramatiškesnių atvejų, kai žmogus įsivaizdavo vienaip, o mums svarbiau atrodė kažkas kita. Pavyzdžiui, kaimo muziejininkas gali valandų valandas pasakoti apie kiekvieną savo muziejėlio tvartelyje daiktą, o mes parodome tai, kas mums netikėčiausia, keisčiausia. Jis sako: „Palaukit, aš jums rodžiau „Aušros“ numerius, o jūs parodėte, kaip aš kažkokia birbyne groju“ arba „Aš rodžiau tiek metų išsaugotą savo senelio plaukų sruogą, o jūs parodėte kažkokį kauptuką...“ Tada turi teisintis, kad negalėjome parodyti viso 6 valandų pasakojimo.

Žinote, apie „100 Lietuvių“ turbūt išgirdome ir perskaitėme viską, ką girdėjome ir pamatė-

me patys, ką galvojome ir pasakojome po tą Lietuvą keliaudami. (Turgeliai)

IRMANTAS. Kai parengėme reportažą apie tuščią namą, ten gyvenusių žmonių dukra parašė ilgą, dramatišką laišką ir paprašė išimti tą pasakojimą.

MINDAUGAS. Bet ir aš jai atrašiau gana dramatiškai, kad tai pasakojimas apie atmintį, kad rodant tuos tuščius namus, buvo papasakota ir apie jos tėvus – melžėją ir traktorininką, ir jie buvo gražiai atsiminti.

Ir jūs, ir mes keliaudami po Lietuvą matome daugybę tuščių namų. Praeidami, pravažiuodami pro užkaltas langines ar langus, kurių nebeverta užkalti, pagalvojame – įdomu, kas ten gyveno. Ne tušti namai mums įdomūs, o žmonės, kažkada juos pripildę gyvenimo. Žmonės, kurių nepažįstame. (Ažubaliai)

Minėjote, kad pasakojimai sulaukdavo iki 40 tūkst. peržiūrų – tai labai didelė auditorija. Vienoje iš istorijų pateikiate ir „100 Lietuvių“ skaitytojų statistiką. Iš kur daugiausia skaitytojų?

MINDAUGAS. Pagal skaitomumo duomenis, daugiausia skaitytojų – Vilniuje, antra pagal gausumą – emigrantų auditorija. Nes vieniems tai Lietuva, iš kurios jie bėgo: „Žiūrėkite, kas su ja atsitiko.“ Kitiems: „Žiūrėkite, kokia Lietuva graži...“

Pagal mūsų pirminę idėją, tai turėjo būti toks nišinis projektas: dviejų žmonių kelionė, kurią seks nedidelė bendruomenė. Nesitikėjome tokio grįžtamojo ryšio! Bet išties nemaža bendruomenė susibūrė, ypač mažuose miesteliuose, žinome, kad kaimuose žmonės mūsų siužetus žiūrėdavo bibliotekose. Vis tiek jie suprato, kad tas projektas apie juos, kad pasakojamos į juos panašių žmonių istorijos. Jiems buvo svarbu pamatyti, kad yra geriau gyvenančių negu jie, bet yra ir blogiau. Bet tai nebuvo pagrindinė mūsų skaitytojų grupė.

Kaip suprantate iš pavadinimo – „100 Lietuvių“, – keliausime ne vieną ir ne du kartus. Ir ne tris. Jaučiame jūsų susidomėjimą, palaikymą. Stengiamės, kad pasakojimai būtų skirtingi. Žinome, jog po kurio laiko jums atsibos. Ir sakysite – „ai, tas pats per tą patį“. Tuomet vėl mėginsime ir jus, ir save sudominti, nustebinti. Pakviesti ten, kur jaučiame prasmę pakviesti. (Prozariškės)

Ar po visų kelionių galite padaryti išvadą, kad vienur žmonės tvarkingesni, kitur ne tokie tvarkingi, vienur laimingesni, kitur ne tokie laimingi? Kur jums dirbti buvo lengviausia?

IRMANTAS. Mes pradėjome važinėti žiemą, kai trumpos dienos, tad rinkomės nedidelius atstumus – Vilnijos kraštą. Ir ten man kilo mintis padaryti fotopasakojimą „Rūdys“, kuris galėtų virsti ir paroda. Nes visuose kiemuose buvo metalo laužo – kažkada tarnavusių transporto priemonių. O pavasarį, vasarą atstamai didėjo, keliavome į Dzūkiją, Žemaitiją, ir „Rūdžių“ projektas žlugo – žmonės ten tvarkosi.

MINDAUGAS. Aš pats kilęs iš Vilnijos krašto, ir tas Irmanto požiūris man buvo skausmingas, bet supratau, ką jis turi omenyje. Man pažįstamas Vilniaus rajono koloritas – lenkų, baltarusių, rusų bendruomenė, skirtingi namai, plastikas („Neduok, dieve, padangą išmesti, geriau iš jos gulbę padarysiu, o iš plastikinių butelių – gerę“), ir aš buvau nusiteikęs supratingai... O kad parodėme nemažai kitakalbių – rusiškai, baltarusiškai kalbančių žmonių, lenkų – irgi, manau, yra viena iš gerųjų projektų savybių. Man gyvenimas tarp kalbančių nelietuviškai yra kasdienybė, tai mielai juos kalbindavau, nors esame sulaukę laiškų: „Kiek čia galite rodyti tų tuteišų, lenkų, kodėl nerodote tikrosios Lietuvos?!“ Tada aš mielai pasikoliudavau.

Ana ir Jadvyga tarpusavyje kalbasi pusiau rusiškai, pusiau lenkiškai. Judviejų mama Salomėja (1906–1984) kilusi iš Baltarusijos, tėvas Janas (1908–1985) – vietinis, lenkas. Seserys prisimena, kad tėvai ir seneliai nuolat dainavo – per šventes, be švenčių, ant suoliuko. Jadvyga baigė keturias klases lietuviškoje mokykloje. Ji skaito ir kalba lietuviškai – turbūt vienintelė visame kaime. Ana lietuviškai supranta, tačiau nekalba. Bet užtat lietuviškai dainuoja. <...> Mums pasirodė, kad Anos ir Jadvygos suoliukas visame tame lietuvių-lenkai ir lietuvių-rusai kontekste skamba įkvepiančiai. (Strilungiai)

O lengviausia mums buvo dirbti Dzūkijoje. Mano mama – žemaitė, tai man nesunku buvo klausytis ir žemaitiškų pasakojimų, o Irmantas kilęs iš Utenos, tai jam maloniausia buvo lankytis Aukštaitijoje. Tuose regionuose sutikome ryškiausių tipažų, ten daugiau žmonių, kurie žino, kas jie yra.

Ir pabaigai – žmonėms tikrai įdomu kalbėtis, dalintis prisiminimais. Esame dalyvavę tokiuose susirinkimuose, kai žmonės susiburia ir vieni kitiems pasakoja bendruomenės istoriją: aš čia taip atsiradau, o aš – taip... Man atrodo, kad ir tai jiems teikia pilnatvės jausmą.

Per ketverius metus nuvažiovome 27598 kilometrus, pakalbinome ir nufilmavome 336 žmones, aplankėme 65 kaimus, 16 miestelių ir 19 vienkiemius. Visur radome tą pačią Lietuvą. Jų ne šimtas, o viena. Stengėmės apie ją pasakoti žmogiškai, pernelyg nedramatizuodami, gal kiek melancholiškai, bet dažniau vis tiek su šypsena.<...> Peržiūrėjusi visą nufilmuotą „100 Lietuvos“ medžiagą, Olga [jaunesniosios kartos teatro režisierė Olga Lapina – S. M.] mudviem su Irmantu padėjo sukurti beveik 25 minučių pasakojimą apie sutiktus žmones, kuriems mes esame dėkingi labiausiai. Už tai, kad įsileido į namus, į kiemą, į savo tikrovę. Už tai, kad kalbėjo ir tylėjo. (Turgeliai)

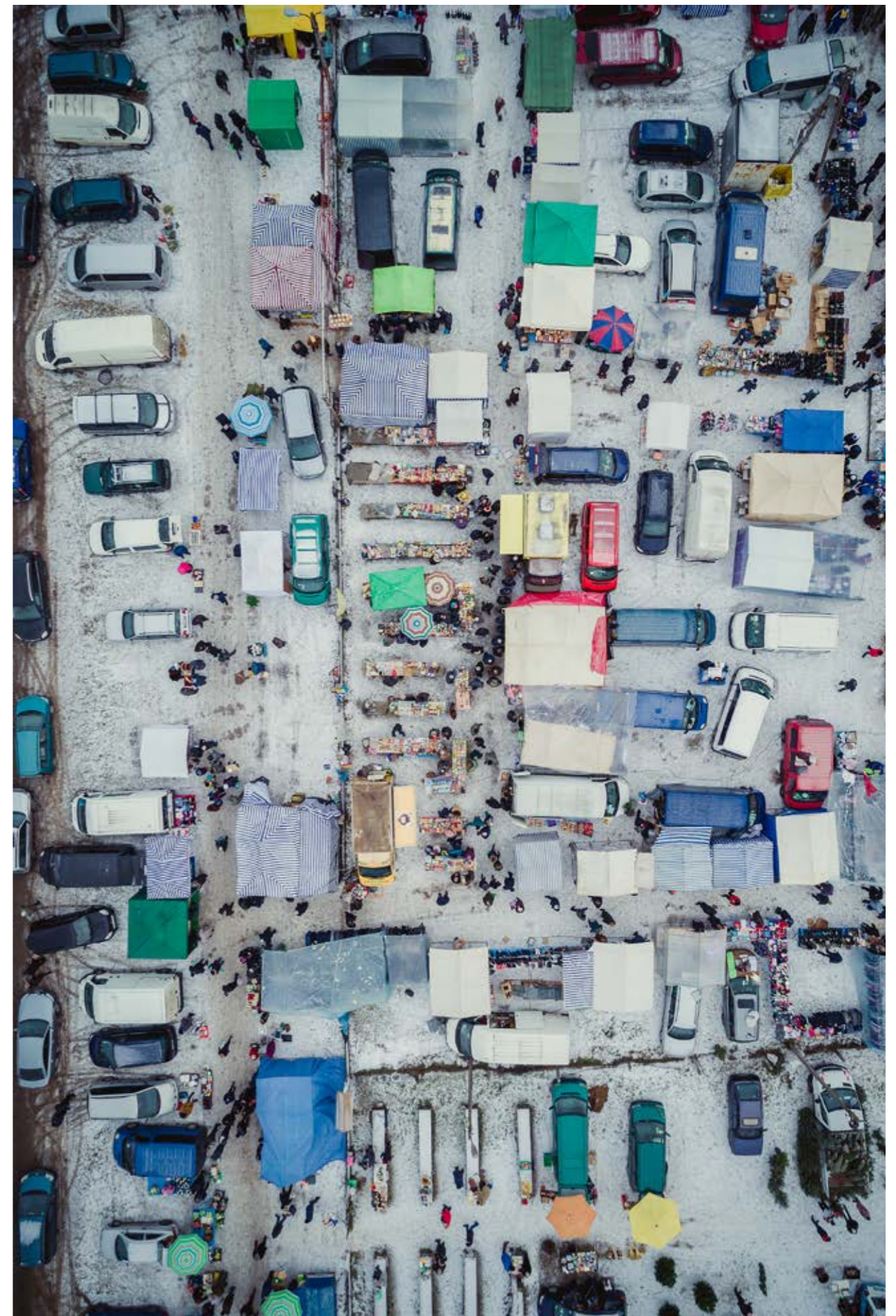
Dėkui už pokalbį.

Pokalbio intarpai – iš Mindaugo istorijų, fotografijos – Irmanto, jų pasakojimai apie Lietuvą – internete, ten pat ir Olgos Lapinos sumontuotas 25 minučių vaizdo siužetas, primenantis įsimintiniausius kelionių epizodus.

Kalbino Saulė MATULEVIČIENĖ

ON 100 LITHUANIANS

On the occasion of the centenary of the restoration of the State, poet, playwright Mindaugas Nastaravičius and photographer Irmantas Gelūnas travelled to 100 locations across Lithuania, filming and photographing the people they met there, asking for their stories. These journeys took four years (2016–2019), covering over 27,000 km. – more than 336 people were interviewed, a website was created: “100 Lithuanians”: *Multimedia narratives*. While travelling across Lithuania, visiting remote places, the consequences of emigration abroad and to the largest Lithuanian cities became clear, many social issues were highlighted. The older generation remembered the past with all the cataclysms of the 20th c., while the younger generation told of their present, of their family and work. The conversation includes quotes from the website [HYPERLINK http://www.100lietuviu.lt](http://www.100lietuviu.lt), www.100lietuviu.lt, revealing its author's intentions: “We visited 65 villages, 16 towns, and 19 homesteads. Everywhere we discovered the same Lithuania. Not a hundred different ones – but one and the same. We tried to tell the stories in a real way, without too much drama, in a slightly melancholic manner, but more often with a smile.”

Rudamina. 2018 m.

„ČIA NE MANO NAMAI“

NEIGIAMO NAMŲ IR TĖVYNĖS JAUSMO METAFIZINĖS ŠAKNYS

Dainius RAZAUSKAS

Where is my place? Where is my home?
Vangelis O. Papathanassiou „Suffocation“

■ *Straipsnyje nagrinėjamos neigiamo namų, tėviškės, tėvynės jausmo bei vertinimo apraiškos lietuvių tautosakoje bei literatūroje, įtraukiant jas į pasaulinį neigiamos kūniškojo gyvenimo ir apskritai „šio pasaulio“ vertinimo tradicijos kontekstą. Pasirodo, kad abiem atvejais reiškiamą savijautą ir vaizdiniai, kuriais ji reiškiamą, yra labai panašūs, iš esmės sutampa. Tai leidžia daryti išvadą, kad atitinkamą skaudų lemtingą poelgį (emigraciją, valingą nutautimą, tėvynės išdavystę, savižudybę) skatinančios priežastys turi visai ne buitines, ūkines ar politines, bet metafizines šaknis, kurių nepaisant neįmanoma tų priežasčių nei deramai suprasti, nei veiksmingai nukenksminti. Priešingai: tai padaryti būtų galima tik sugrąžinus joms tikrąjį gelminį, iš esmės metafizinį turinį, kuris savaime perkeltų sprendimą visai į kitą – dvasinę plotmę.*

Prasminiai žodžiai: lietuvių tautosaka ir literatūra, neigiamas namų ir tėvynės vertinimas, emigracija, „gnostinė“ pasaulėjauta, lyginamoji kultūrologija.

„ČIA NE MANO NAMAI“

Ketinimas palikti namus, išsikraustyti, išsikelti, iškelti subręsta dėl to, kad siela arba nuo pat pradžių juose jautėsi svetima, prislėgta ir pagaliau tai įsisąmonino, arba vieną dieną staiga pajuto, kad tai nėra jos tikrieji namai, kad ji nebesijaučia juose sava, laisva.

Tokia savijauta gali apimti marčią anytos namuose:

*Ei, eisiu eisiu,
Aš čia nebūsiu,
Čia ne mano nameliai.*

*Čia duona juoda,
Ir tos neduoda,
Nor badu numarinti.*

*Juo ilgiau būsiu,
Didžiau sudžiūsiu,
Kaip lendrelė siūbuosiu.*

*Dirvos kūliuotos,
Pievos kemsuotos,
Netink mano širdelei ir t. t.¹*

Suprantamà bernus samdinius apimdavusi panaši savijauta, antai dainoje iš šiaurės Lietuvos:

1 JšLD I: 55, Nr. 16; variantus žr. 93, Nr. 35; 371, Nr. 183; 377, Nr. 187; KzLVTR: 187, Nr. 117; RmKKA: 23, Nr. 10 ir kt.

*Oi, eisim, eisim,
Čianaj nebūsim,
Čia mūsų ne nameliai.*

*Čia juoda duona –
Ir tos neduoda,
Čia blogi gaspadoriai.*

*Ilgiau pabūsim –
Greičiau sudžiūsim,
Kaip nendrelės soyruosim.*

<...>

*Einu per kiemą,
Girdžiu per sieną:
Apkalba mani žmonys.*

*Jūs iškalbėkit
Kojas rankeles –
Ne mani siratėlę.²*

Būdinga tokia savijauta kareiviui, ypač svetimų kariuomenių nutąsytam po svetimus kraštus:

*Ei, eisiu, eisiu,
Aš čia nebūsiu,
Aš esmu siratėlis.³*

2 Šliavas 1985: 118, Nr. 7.
3 JšLD III: 229, Nr. 1156.

Tokia nuotaika lietuviui, sprendžiant iš dainų, apskritai yra ganėtinai būdinga, ir panašu, kad ji gerokai prisidėjo prie itin didelių emigracijos bangų per pastaruosius du šimtmečius:

*Oi, eisiu, eisiu,
Aš čia nebūsiu:
Čia ne mano šalėlė.
Svetimi žmonės,
Skaudūs žodeliai,
Ant manęs siratėlės.
Einu per kiemą,
Girdžiu per sieną –
Vainoja mane
Žmonės žmoneliai.
Atsivainokit
Kojas rankeles,
Ne mane biedną siratėlę.⁴*

Pabrėžtinai ryški ji išplėtotoje dainoje, Jono Basanavičiaus užrašytoje Ožkabaliuose:

*Vai, eisim eisim, mes čia nebūsim,
Į svetimą šalėlę.
Čion juoda duona, ir tos neduoda –
Sudžiūsim kaip nendrelės.
Ilgiaus pabūsim – labiaus sudžiūsim,
Kaip nendrelės siūbuosim.
Čion vis mus bara ir kožnas varo,
Kas geras ir kas piktas.
Čion girios užia ir vėjai dūzgia
Pro mūs jaunų galveles.
Čion sens ir jaunas vis lygiai pjaunas,
Vis eina ant peilelių.
Čion anksti kelia ir vėlai gulia,
Vis bernelius kankina.
Čion upė džiūsta ir žmonės plūsta,
Nežino, ką daryti.
Rugeliai blogsta, žuvelės trokšta
Kas mielą metlį.
Čion nēr tos dienos ir tos adynos,
Kad nēr baugios naujienos.
Čionj nēr tėvelių nē motinėlių –
Nēr čia mums ko gailėties.
Čion nēr seselių, jaunų mergelių,
Nēr kam linksmint širdelės.*

*Čion jauni verkia, ašaras merkia –
Iš visų šalių bėdos!
Čion medžiai džiūsta, berneliai žūsta
Nog plieno kardelių.
Pučkelės užia, kulkelės dūzgia
Pro mūs jaunų galveles.
Žirgeliai žvengia, kardeliai žvanga,*

4 LTsU: 209, Nr. 192.

*Kaip kerta mums galveles.
Vai, eisim eisim, mes čion nebūsim,
Už tūkstančio mylelių.
Vai, eisim eisim, kur paukščiai lekia,
Upės vyneliu teka.⁵*

Leonardo Saukos duomenimis, dainos „ižanga priklauso šeimos dainai „Oi, eisiu eisiu, aš čia nebūsiu“. Tai populiarus daina (322 var.). O pagrindinė dalis – tai karinė-istorinė daina. Ši toks junginys yra tradicinis, tokių variantų užrašyta 28. Jie paplitę Suvalkijoje, Tauragės, Raseinių, Plungės, Radviliškio, Šiaulių, Kupiškio rajonuose, Tilžėje“⁶. J. Basanavičiaus žodžiais, „daina pagal savo neišpasakytiną grožybę netur sau lygios tarp dainų kitų tautų!“⁷ Grožybė grožybe, bet nuotaika, matyt, tikrai lietuviška, lydinti lietuvių savo tėvynėje nebe vieną šimtmetį.

Perdėm iškalbingai, kone pranašingai ją šaukia lietuvininko kareivio dainos eilutės:

*Oi, eisu eisu, čia nabibūsu,
Ar į Turkiją, ar Maskolij(i)...⁸*

Ši nuotaika, matyt, prisideda ne tik prie gausios emigracijos (dainos žodžiais tariant, už tūkstančio mylelių, kur upės vyneliu teka), bet ir prie nuolatinio pragaištingo nutautimo, žudančio Lietuvą per visą jos istoriją ir jau grasinančio pribaugti. Kaip Vytauto Kazielos eilėraštyje:

*reikia
keisti kažką*

*adresą pavarde
netgi tautybę*

*žiūrėjimo kryptį
išeiti iš visur*

*atlaisvinti vietą
kurios*

*niekam
nereikia⁹*

Tačiau pati ši nuotaika nėra nulemta kokių nors geografinių ar istorinių negandų, jos šaltinis

5 BsR II: 64–65 ir BsOD II: 199–200, Nr. 329; variantus dar žr. LLD III: 262–264, Nr. 255, 256; LtvŽ: 54–55, Nr. 29 (apibūdinta kaip samdinių daina) ir kt.

6 BsOD II: 372, Nr. 329.

7 BsR II: 64; BsOD II: 372, Nr. 329.

8 LLD III: 509–510, Nr. 492; LtvŽ: 162–163, Nr. 117.

9 Kaziela 2015: 50.

apskritai nėra išorinės aplinkybės, kurios gali ją nebent priminti, sužadinti, užaštrinti, – ji yra archetipinė, metafizinė, sielai būdinga iš prigimties. Jos šaknys dvasinės, tad ir esminis vaistas nuo jos – o kartu ir nuo emigracijos, nutautimo bei savižudybės, kurios visos trys tėra tos pačios savijautos skirtingo masto apraiškos, – tegali būti dvasinis. Tai dvasinis pažinimas, žinojimas, sąmoningumas.

Ši nuotaika žmonijos istorijoje – ne naujiena. Itin nuodugnai ir spalvingai ją išreiškė vadinamieji gnostikai helėnizmo ir ankstyvosios krikščionybės laikais, graikiškai *γνωστικοί* ‘pažinūsieji, žinantieji’, iš *γνώσις* ‘pažinimas, žinojimas’, kurie ryškiausiai jai ir atstovauja. Gnostikų pasaulėvaizdžiui būdingas radikalus dualizmas tarp Dievo anapus (anapus dangaus skliauto) ir jam visiškai svetimo uždaro (dangaus dangčiu uždengto) pasaulio šiapus, kurį yra užvaldęs ar netgi sukūręs jo priešininkas Velnias. Dievas yra Šviesa, o Velnias ir jo pasaulis – Tamsa ir šešėliai. Žmogaus siela yra dieviškosios Šviesos kibirkštis, įkalinta pasaulio tamsybėse tarsi kalėjime, svetimam jam lyg tremtinys tremtyje, todėl aukščiausias jos tikslas – ištrūkti iš šitos nelaisvės ir sugrįžti į Šviesą, Namą. Kūnas sielai yra tarsi kalėjimo rūšys ar pančiai, supančioję ją tramdomieji marškiniai, iš kurių išsinerinti, kuriuos nusimesti jai reiškia išsivadavimą, o tai padaryti įgalina tik dvasinis nubudimas ir savo tikrosios dieviškos prigimties pažinimas¹⁰. Užtat pažinęs savo dieviškąją prigimtį gnostikas suvokia, kad jo tikrieji Namai yra „ne čia“, kad jis yra „iš kitur“, kaip kad sakoma mandėjų šventraštyje „Gynza“ (XV.20): „Tu ne iš čia, tavo šaknis ne šio pasaulio.“¹¹ Todėl gnostikas neišvengiamai lieka čia svetimas, slapta laukdamas išsiilgtojo sugrįžimo Namą į Didžiąją Šviesą.

Pasak Algio Uždavinio, gnostikų pasaulėjautoje „grožio ir dermių kupinas helėnų kosmosas virsta grėsmingų ir pavojingų galių sklaidos poligonu. Tai užnuodyta tremties vieta – piktųjų dvasių sugalvotas gulagas, iš kurio išsiveržia tik ryžtingiausi kovotojai, arba pats Dievas, lyg dangiškasis desantininkas, turi nusileisti į materijos liūną ir pramušti visatoje plyšį, pro kurį galėtų saugiai išplaukti dievobaimingų kalinių laivas, prieš tai sumokėjus daimonams išpirką. Žmogaus

vertę čia lemia ne paklusnumas amžinojo kosmoso dėsniams ir grožį bei gėrį skleidžiančių regimųjų dievų ritmams, bet sugebėjimas jų nepaisyti ir ištrūkti iš siaubingam sunaikinimui pasmerkto medžiaginio kosmoso“, ir „išmintingu dabar laikomas ne žvaigždes pamaldžiai kontempliuojantis filosofas ar būrėjas, bet išganytojas, žinantis pabėgimo kelius“¹².

Helėnizmo gnostikai – ne vieninteliai, šitaip jautęsi. Tokia nuotaika žmogų kaskart apima visais laikais, visuose kraštuose. Antai Indijos džainams tiek žmogaus, tiek kiekvienos gyvos būtybės siela materialiam pasaulyje esanti įkalinta, todėl jos galutinis tikslas – išsivaduoti iš šio kalėjimo; ir hindų Krišna, nužengęs į šį pasaulį, buvo įsipainiojęs į jo žabangus ir užsimiršęs, kas iš tikrųjų esąs, tad jo vyresniajam broliui – dvasiniam antrininkui Balaramai teko jį vaduoti, žadinti tarsi iš sapno¹³. Visai kaip Išgelbėtoji gnostiko siela.

Viena iš šiuolaikinių šios „gnostinės“ nuotaikos apraiškų – amerikiečių grupės „Tito & Tarrantula“ 2008 metų albumo „Atgal į tamsą“ (*Back into the Darkness*) dainos „Visiškai išsekęs“ (*Pretty Wasted*) priedainis:

<i>Take me away,</i>	Išvesk mane
<i>away from this place,</i>	šalin iš čia,
<i>away from myself,</i>	šalin nuo manęs,
<i>away from my face...</i>	šalin nuo šio veido...

Panašios nuotaikos atšvaitų ir netgi būdingų gnostinių įvaizdžių gausu Salomėjos Nėries kūryboje, ypač prozoje. Jais ištisai alsuoja poetės pasaka „Saulės sūnus“, perdėm primenantį gnostikų „Giesmę apie perlą“¹⁴. O štai ištrauka iš trumpo prozos kūrinėlio „Genijaus dvasia“:

Kur dingsta genijaus dvasia? Kur skrenda ji, palikus trumpalaikį, tokį menką ir juokingą kūną?.. Ji gyvena, neišnyksta... Ji plazda savo lengvais sparnais viršum sunkios medžiagos... Kol šimtmečiai ją pagauna, surenka ir vėl uždaro žmogiško pavidalo kalėjimą.¹⁵

Taip pat poezijoje:

*O mirtie, o mirtie tu šaltoji,
Tu viena man ištikima ir teisi,
Tu viena – mano viltis, paguoda
Ir vien pagailėt manęs moki.*

10 Pagal Jonas 2001: 42–47, 63, 237, 250–253, 261, 263–265, 306, 323, 326–329, 334; Meyer 2003: 1–19; Виденгрен 2001: 93–98; Кюмон 2002: 256–257. Lietuviškai apie gnosticizmą trumpai žr. Jonas 2007: 38–44; 2008: 33–42; Barnstounas 2015: 69–77.

11 Eliade 1975: 132.

12 Uždaviny 2006: 239.

13 Zimmer 1946: 55, 81–85.

14 Plg. Nėris 1984 III: 40–42 ir Jonas 2007: 38–44.

15 Nėris 1984 III: 54–55.

*Tavęs laukiu kaip laimės didžiausias,
Kada mano sutriuškinsi kūną,
Kuriam siela užburta kalėjo.¹⁶*

Kelios ištraukos iš dienoraščių:

Kam gyvenimas, kai jis šaltas ir tuščias, ir tamsus kalėjimas? Gyvenimas – tik sunkenybė, kai žmogus jautiesi vergu, belaisviu, savęs vergu... (1925.03.19, ketvirtadienis)¹⁷

Antram aukšte skambina pianinu. Aš sustingau savo virtuvėj prie menko stalelio ir plunksna iš rankų iškrito. Muzikos tonai – baltučiai, skaidrūs angelai paėmė mano sielą iš jos menko narvo, paliko sielą pavargusį kūną. Ir neša, neša baltą, lelijomis vainikuotą mano sielą į ramias, mielas ir žodžiais neišreiškiamas žydras aukso šalis. Ir supa, supa saldus narcizų ir konvalijų aromatas. Plasta baltos skaidrios esybės. O mano siela visų laisviausia, visų linksmiausia. Gaivinkis, mano siela, tyram grožio pasauly! Muzika nutils, ir tu vėl sugrįši į nykią vienumą, į savo nuobodų ir skurdų kalėjimą – kūną. Neverk, neaimanuok, sieluže. Ateis tau neužilgo juodas angelas ir pūs skardų trimitą, o jo garsai nuneš tave, mano siela, į neregėtą, nei sapne nesapnuotą, išsiilgtąjį grožio pasaulį. Iš ten nereikės tau atgal grįžti. Amžių amžius nepabaigiamas tu klausysies saldžios angelų muzikos ir plaukysis žydrumoj tarp tūkstančio saulų ir tavo džiaugsmui nebus galo. (1925.04.30, ketvirtadienis)¹⁸

Aš sustosiu kaip bekalbis šaltas akmenėlis šalia plataus gyvenimo vieškelio (ir), pinsiu dangiškus sapnus, nes tik jie paguoda šiam tuščiam, tamsiam pasaulio kalėjime. Neturiu čia savo tėviškės – jos ir neturėsiu. Neradau savųjų pasaulių – jų ir nerasiu. (1925.10.25)¹⁹

Apie prasidėjusius naujuosius 1926–tuosius metus:

Ko iš jų laukiu?.. Nieko. Nes seniai skirtas likimas turi įvykti, o Jie vis tiek mano gyvenimo nakties nepakeis diena. Jei nebent Mirtis... Ji viena teisingiausia ir neapgauli... Ji keikiama ir laiminama... Ji nekenčiama ir laukiama... Ji juoda, baisi ir švieši, džiaugsminga. Taip, tik jinai išperka žmogaus pasmerkimą ir sielą iš tamsaus kalėjimo išveda į Laisvės Šviesą. (1925–1926, 12 val.)²⁰

16 Nėris 1984 I: 226.

17 Nėris 1984 III: 211.

18 Nėris 1984 III: 227.

19 Nėris 1984 III: 241.

20 Nėris 1984 III: 244.

Toliau nuotaika tik stiprėja:

Vieno maldauju Tavęs, mano brangiausias, mano geriausias drauge, nežudyk mano džiaugsmo, pasigailėk, neužgesink tos kibirkštėlės, kuri mano gyvenimo naktį įsaulina. – Pirm negu pasakysi: „Nemyliu tavęs“, atimk man gyvybę kokių nors būdu, paleisk mano klajūnę sielą iš šios žemės kalėjimo. (1927.09.28)²¹

Dovanokit, mano brangūs protėviai, kad aš neatėjau į kapines už jūsų vėles pasimelsti, bet aš atsimenu jus ne mirtim, o gyvenimu, aistringai, karštu gyvenimu. Atleiskit, brangieji! Juk mums, gyviems palaidotiems, taip, kaip ir jums, numirusiems, nedaug dienų metuose, tokių laimingų ir džiaugsmingų. (1927.11.02)²²

Iš Salomėją užvaldžiusios gnostinės nuotaikos gimsta ištisas pasaulėvaizdis, tiek bendru slogumu, tiek paskirais vaizdiniais irgi įspūdingai atitinkantis gnostinį:

Ir tikrai virš galvos nematyti dangaus, nematyti mėlynos erdvės. Tik dangtis, juodas storas švino dangtis. Dangtis, kuris nori žemę uždengti lyg puodą nuo gyvenimo, nuo saulės, nuo šviesos. Bet ten, toli, vakaruos, pro to juodo dangčio kraštus veržiasi dangus. Spalvotas, šviesus ir linksmas. Tas dangus mano. Jis žino, kad aš čia, ir todėl neduos manęs tam juodam dangčiui prislėgti. Tas dangus toli, ir aš nežinau, kaip ten viskas atrodo, bet kada nors, kai užaugsiu, aš ten būsiu.

Kas yra mirtis? Aš kasdien sutinku žmones, kurie mirę. Jie lavonai. Vaikščioja ir kalba. Kaip sunku, kaip sunku tarp lavonų kasdien gyventi! O, kaip retai man tenka sutikti gyvą žmogų!

Įsivaizduokit, mano jauni draugai, koks jausmas, kada išėini iš karsto, kur gulėjai gyvas tarp lavonų, ir sutinki žmogų, tokį pat gyvą žmogų. Jam paskutinę širdį atiduotum. Aš bijau, taip bijau numirti, būdama gyva. Vaikščioti, kalbėti ir nejausti, nejausti gyvenimo aplink, nejausti judėjimo. Nejausti neramios širdies krūtinėj. <...> Ir pasaulis dažnai man svetimas. Jį kažkas atėmė, pagrobė iš manęs, ir juo tolyn, juo labiau aš jo netenku. (1927.03.07)²³

Ar ne ši nuotaika prispyrė Salomėją išduoti tėvynę ir, dainos žodžiais tariant, „išeiti į Maskoliją“?

21 Nėris 1984 III: 261.

22 Nėris 1984 III: 264.

23 Nėris 1984 III: 304–305.

Neatpažinto metafizinio ilgesio projekcija į naivias politines viltis – neišsemiamas kraujo ir ašarų šaltinis! Neatpažintas dvasinis pašaukimas – termobranduolinis žirnis po devyniais patalais!

O štai Salomėjos amžininkas Juozas Gražulis, priešingai, atsidūrė tremtyje, užtat įžvelgė visą jos metafizinę, politines aplinkybes toli pranoktančią gelmę:

*Baltkartėm Baltija man veidu nupurslojo...
Šešupės křištole gyvybė gėrė vėsa...
O alkana siela nuogos prasmės ieškojo:
Už ką ją ištrėmė į siautulingą mėsq?*

*Kam pašaukei mane ir pasiuntei į žemę?
Kodėl neklausė nieks, ar aš į buitį nūstu?
Tad kas man, Viešpatie, kalnai, kur dangų remia,
Jei atstumta siela ištrėmime man liūsta?*²⁴

KALĖJIMAS IR KAPAS

Cituojant Salomėją Nėrį, podraug su kitais buvo išskirti keli itin stiprūs, kraštutiniai pasikartojantys ne-namų, anti-namų įvaizdžiai – kalėjimas, narvas, kaip kūno ir viso kūniškojo pasaulio metafora, kuriame nelaisvė kartais pasiekia tokį slogumą, kad jis prilyginamas tiesiog kapui. Nes kalėjimas, ypač požeminis kalėjimas ir kapas, nelaisvė ir mirtis – iš esmės ta pati būklė, tik skirtingo masto. Jau senovės babiloniečių epe Gilgamešui tai yra pažymėjęs Utnapištis: „Belaisvis ir miręs viens į kitą panašūs.“²⁵ Kalėjimui kapas kartais prilyginamas ir pastaraisiais laikais, kaip štai rusų laidotuvių raudoje: *Отдали стоит палата белокаменна, облиз стоит тюрма да заключевная, заключевная тюрма да подземельная*, Tolumoje stovi rūmai balto akmens, artumoje stovi kalėjimas uždaromasis, uždaromasis kalėjimas požeminis²⁶.

Kalėjimo, požeminės belangės, kapo, narvo, grotų, grandinių, pančių ir panašūs įvaizdžiai, taikomi šiam kūniškajam pasauliui, – seni kaip pasaulis, praamžiai.

Senovės Egipto literatūros tekste, pavadintame „Nusivylusiojo ginčas su savo siela“ (apie 2000 m. pr. Kr.), žmogus sako: „Mirtis man šiandien atrodo kaip sugrįžimas į išsiilgtus namus po

24 Gražulis 1995: 73.

25 SRP : 155.

26 Невская 1982: 108.

daugelio metų, praleistų nelaisvėje.“²⁷ O iš velionio kūno ištrūkusi siela palyginama su iš kapo patekėjusia saule²⁸.

Kaip žinoma, Platonas „Valstybėje“ (514–515 ir toliau) gyvenimą šiame kūniškajame pasaulyje prilygina gyvenimui tamsioje oloje, kur apie tikrovę tegalima spręsti iš daiktų šešėlių ant olos sienų, todėl (517.b) šis „regimasis pasaulis yra panašus į gyvenimą kalėjime“²⁹, iš kurio išsivaduoti – tai išsiveržti į akinančią „grynų idėjų“ šviesą. „Faidone“ (82.e) apie filosofus sakoma, kad „filosofija jų sielą į rankas paima tiesiog sukaustyta kūne ir prismeigtą prie jo, o į esybes [grynąsias idėjas] verčiama žiūrėti per šį kūną tarsi per grotas <...>. Filosofija pamato, koks yra šio kalėjimo baisumas“ ir, „į rankas paėmusi tokios būsenos jų sielą, filosofija imasi švelniai ją kalbinti bei vaduoti“³⁰. Dėl to („Faidonas“ 67.d) filosofo siela turi telktis pati savyje, gyventi „viena su savimi, besivadudama iš kūno tarsi iš pančių“, nes „toks kaip tik ir yra filosofų siekis: sielos išpančiojimas ir atskyrimas nuo kūno“³¹. Vertėja Tatjana Aleknienė komentaruose paaiškina: „Filosofas tarsi paleisdamas į laisvę kalinę vaduoja (gr. *ἀπολύειν* ‘atristi’, ‘išpančioti’, ‘vaduoti’) iš kūno savo sielą.“³²

O sena tradicija kūną laikyti sielos kapu Senovės Graikijoje pirmiausia buvo perimta orfikų, per sąskambį susiejusių ir netgi sutapatintusių atitinkamus žodžius – *σημα* ‘ženklas, antkapis’ ir *σωμα* ‘kūnas’³³. Tadeušas Zelinskis trumpai primena mums šiuo atžvilgiu svarbiausią orfizmo mitą apie dvigubą žmogaus prigimtį, sudarytą iš sielos – Dievo sūnaus Dioniso Zagrėjo dalelės ir kūno – Dzeuso sudegintų titanų pelenų: „Gyvasis Dionisas, Zagrėjo širdis, trokšta susijungti su visomis savo sudraskyto kūno dalimis. Tad kiekvieno žmogaus tikslu turi tapti galutinis išlaisvinimas tos jo dalelės, kuri jame gyvena, ir jos nuraminimas visaverčio Dioniso Didžiojo esmėje. Bet kelias į tai labai sunkus. Titanizmas mums siekti vis naujos individualizacijos bei naujo įsikūnijimo. Ir štai mes gimstame ir mirštame, ir vėl gimstame, kaskart įkalindami savo sielą kūno karste (*σωμα – σημα*), vėl ir vėl įsikūnijame –

27 Elhri I: 103; Eliade 1977: 533, Nr. 260; Leeuw 1963: 211; Griffiths 1986: 29.

28 Žr. TMK: 78, pav.

29 Platonas 1981: (244–)247.

30 Platonas 1999: 63, plg. 61.

31 Platonas 1999: 36.

32 Platonas 1999: 167.

33 AM: 65, 99.

Mediniai vartai Kretingos gatvėje. Vilnius. 1968 m. Algimanto Kunčiaus nuotrauka.

be kita ko, taip pat ir žvėrių kūnuose (todėl Orfėjas ir įsako susilaikyti nuo žudymo) – ir nėra šio ilgesingo gimimų rato pabaigos, kol pagaliau išgirsime Dioniso balsą, kol pradėsime žengti orfiškojo gyvenimo keliu.³⁴

Tradiciją tęsė Platonas, „Kratile“ (400.c) rašęs: „Mat kai kurie sako, kad [kūnas] yra sielos ‘antkapis’ (σημα), po kuriuo ji dabartinėje esamybėje palaidota. Negana to, kadangi juo siela ‘duoda ženklą’ (σημαίνει) apie tai, apie ką nori duoti ženklą, jis teisingai dar vadinamas σημα (‘ženklų’). Man regis, ši vardą [σημα] veikiausiai bus suteikę Orfėjo šalininkai, manydami sielą atliekant bausmę už tai, už ką jai dera tą bausmę atlikti, o [kūną] turint per aptvarą, [nelyginant kokį] kalėjimo atvaizdą“³⁵.

Kitur vėl („Gorgijas“ 492.e–493.a): „Tikrai nenustebčiau, jei teisingi būtų šie Euripido žodžiai: ‘Kas žino, ar gyvenimas nėra mirtis, mirtis – gyvenimas...’ Ko gero, mes tikrai esame mirę. Išties, esu girdėjęs iš vieno išminčiaus, kad dabar mes esame mirę, ir mūsų kūnas yra mums kapas (τὸ μὲν σῶμά ἐστιν ἡμῖν σῆμα).“³⁶

O štai „Faidre“ (250.c) Platonas rašo, jog prieš čia gimstant, Dzeuso bei dievų pasaulyje „išvenčiamiems mums buvo leista ir mes tyroje šviesoje regėjome nesuterštus, paprastus, parimusius ir laimingus reginius, patys būdami tyri ir nepažymėti [nelyginant antkapiu] tuo, ką, visur nešiodamiesi, dabar vadiname kūnu, supančioti juo tarsi austrės [savo kiautais]“³⁷. Pirmuosiuose laužtiniuose skliaustuose vertėjo paaiškinta savaiminė ἀσημαντος dviprasmybė: pažodžiui ‘nepažymėtas’, bet kadangi σημα – kartu ‘kapas, antkapis’, tai savaimė lyg ir ‘nepalaidotas kape, po antkapiu’. Žodžiu, gimę į šį pasaulį, mes tapome palaidoti kiekvienas savo kūno kape.

Sąskambis σημα – σημα, pirmiausia sekant Platonu, toliau buvo perimtas ankstyvųjų krikščionių, pavyzdžiui, Grigaliaus Nazaniečio³⁸. O I a. romėnų astrologas Manilijus pratęsė tradicijos dvasią, pasakęs: *nascentes morimur*, „gimdami – mirštame“³⁹.

Ciceronas („Apie valstybę“ VI.14) pasakoja, kaip Scipijonas Afrikietis susapnavo savo velionį

senelį, kuris, paklaustas apie mirusiuosius, atsakė: „Žinoma, jie tebėra gyvi“, tik „jie išsiveržė iš kūno pančių tarsi iš kalėjimo. Jūsų vadinamasis gyvenimas [žemėje] iš tikrųjų yra mirtis“; bet tuomet „kodėl turiu gyventi čia ši mirtiną gyvenimą, užuot skubėjęs prisijungti prie tavęs? – klausia Scipijonas“; o senelis jam paaiškina, jog tol, „kol Dievas, kurio šventykla yra visa ši regima visata, nepaleis tavęs iš kūno kalėjimo, tu negalėsi ten patekti“⁴⁰.

Filonas Aleksandrietis, samprotaudamas, kuri ar kokia siela po mirties būtų „Dievo turtų paveldėtoja“, sako: „Tad kas bus paveldėtojas? Ne tas protas (λογισμός), kuris savo valia lieka už kūno grotų, bet tas, kuris, paleistas iš pančių bei išlaisvintas, išeis už (ἐξω) kalėjimo sienų ir paliks, jeigu galima taip pasakyti, save patį (αὐτὸς ἑαυτὸν).“⁴¹

Gnostikai šiuo atžvilgiu, žinoma, nepralenkiami, bet jie, kaip jau galėjome ir dar turėsime progą įsitikinti, neatsirado tuščioje vietoje. Hanso Jono žodžiais, visa jų „visata, archontų viešpatystė, yra tarsi milžiniškas kalėjimas, kurio giliausias rūsysis – žemė, žmogaus gyvenimo scena. <...> Archontai pasaulį valdo bendrai, kiekvienas kaip šio kosminio kalėjimo prižiūrėtojas savoje srityje. Tironišką savo valdžią pasauliui jie primeta per vadinamąją heimarmenę, visuotinę Lemtį (sąvoka perimta iš astrologijos ir nuspalvinta gnostine antikosmine dvasia). Fiziniu atžvilgiu ši valdžia pasireiškia per gamtos dėsnius, o psichiniu atžvilgiu jos tikslas – pavergti žmogų, be kita ko, ir diegiant bei jėga primetant Mozės įstatymą.“⁴² Pavyzdžiui, gnostiniame veikale, tyrinėtojų pavadintame „Apie pasaulio kilmę“, žmonių padėtis pasaulyje nusakyta taip: „Tai jie, kurie pirmykščio tėvo buvo paimti į nelaisvę, kiekvienas pagal savo lemtį. Taigi jie buvo uždaryti į sutvertųjų pavidalų kalėjimus.“⁴³ Mandėjų „Gynzoje“ (323 ir 388) pirmuoju asmeniu sakoma: „Kas išvarė mane į nelaisvę iš mano vietos ir mano namų, iš mano tėvų sodžiaus, kuriame užaugau?“, „Kodėl išvarei mane iš mano namų į nelaisvę ir įmetei mane į šį dvokiantį kūną?“, o štai mandėjų liturgijos mirusiesiems formulė, įdėta į velionio lūpas („Gynza“ 559): „Einu susitikti su savo tikruoju Veidu, ir mano tikrasis Veidas ateina pasitikti manęs: jis paima mane savo glėbin, glėbesčiuoja mane, tarsi

sugrįžusį iš nelaisvės.“⁴⁴ Panašiai hermetikams, pasak Viliso Barnstouno, „gyvenimo tikslas – išlaisvinti sielą iš kūno kalėjimo per žinojimą ir sugrįžti į dangiškąją šviesos karalystę“⁴⁵. O „Hermetinio rinkinio“ (VII.3) ištraukoje, jau cituotoje kita dingstimi – nes kūną prilygino drabužiui, – jis tuo pat metu ir sielos „kapas“, kaip sakytas: „Pirmiausia nusimesk savo rūbą, kurį dėvi, tą neišmanymo dangą, blogio audinį, nuodėmės gniaužtą, tamsos apsiaustą, gyvąją mirtį, jaučiantį lavoną, vaikščiojantį kapą“ ir t. t.⁴⁶ Vienas iš ankstyvosios Bažnyčios tėvų Hipolitas (II–III a.), paneiginėdamas įvairias to meto „erezijas“ ir tuo tikslu jas trumpai pristatydamas, apie dangiškąjį Adomą (tikrąjį dvasinį, archetipinį Žmogų) sako: „Frygai jį taip pat vadina lavonu, nes jis esąs palaidotas kūne kaip kapų rūsyje ar kape. Tai ir reiškia [Mt 23.27] ‘Jūs panašūs į pabaltintus antkapius, kurie iš paviršiaus gražiai atrodo, o viduje pilni numirėlių kaulų ir visokių nešvarumų’, ir [Jn 5.28] ‘visi gulintieji kapuose išgirs jo balsą’, iš žemiškųjų kūnų atgimdami dvasinėmis, nebe kūniškomis būtybėmis. Štai kas yra prisikėlimas pro dangaus vartus. Visi, kurie per juos neižengs, liks mirę.“⁴⁷ Paminėtina čia ir Mt 8.22, kur „Jėzus tarė: Sek paskui mane ir palik mirusius laidooti savo numirėlius.“ O apaštalas Paulius savo iškalbai tiesiog pasitelkė tipišką gnostinę formulę⁴⁸ (Ef 5.14): „Todėl sakoma: Pabusk, kuris miegi, kelkis iš numirusių, ir apšvies tave Kristus.“ Nes, pasak Klemenso Aleksandriečio (*Excerpta Theodoto* 80.1): „Kas yra gimęs iš motinos, tas atsidūrė mirtyje ir pasaulyje (kosmose), – kas yra gimęs iš Kristaus, tas perkeltas į gyvenimą“; o štai vadinamuosiuose „Turfano fragmentuose“ išliko ilgesingas gnostiko šūksnis: „Išvaduokite mane iš šito mirties glėbio!“⁴⁹ Pasak Hanso Jono, apskritai „gnostinėje mintyje pasaulis užėmė tradicinių požemių vietą ir pats tapo mirusiųjų šalimi – tų, kuriuos reikia prikelti gyvenimui“⁵⁰. Gnostinėje „Evangelijoje pagal Tomą“ (56) „Jėzus tarė: ‘Kuris pažino pasaulį, rado lavoną, o kuris rado lavoną – pasaulis nevertas jo.’“⁵¹. Gnostiniame „Jono apokrifas“ sakoma: „Štai kapas sutvertame kūne, į kurį plėšikai įvilko žmogų, užmaršties pančiai.

44 Jonas 2001: 63, 122.

45 GB: 502.

46 Uždavinys 2005: 185; plg. GT: 41.

47 GB: 488; žr. Pagels 1979: 12.

48 Žr. Jonas 2001: 85.

49 Jonas 2001: 58.

50 Jonas 2001: 68.

51 FICH II: 62, plg. 64, § 80.

Ir jis tapo mirtingas.“⁵² O apokrifas pabaigoje atėjusios žmogaus išvaduoti dievybės išgelbėtojos vardu pasakojama:

Aš prasigavau į pačią jų kalėjimo gilumą, kuri yra kūnas, ir tariau: „Kurs išgirdai, kelkis iš savo slogaus miego!“ Tuomet jis pravirko ir nubraukė ašarą. Nubraukė karčią ašarą ir tarė: „Kas pašaukė mane vardu? Iš kur atsklinda pas mane, kalėjime surakintą grandinėmis, ši viltis?“ Ir aš tariu: „Tai aš, tyros šviesos pirmiausoji Mintis, skaisčiosios Dvasios, pakėlusios tave tarp pagerbtųjų. Kelkis ir atmink, jog tai tu, kuris išgirdai, ir sek savo šaknį, kuri esu aš, gailestingoji, ir sergėkis skurdo angelų bei chaoso demonų, tave supančiojusių, ir kelkis iš slogaus miego šioje aklinoje pragaro landynėje.“⁵³

Pasak Karlo Gustavo Jungo, viduramžių alchemikams irgi „vidinis žmogus“ yra tarsi palaidotas somatiniame žmoguje. Tai siela pančiuose arba kūno kalėjime, kaip sako alchemikai⁵⁴.

Jonas Kalvinas rašė: „Jei dangus – tai mūsų tėvynė, kas tada yra žemė, jei ne tremties vieta. Jei išėjimas iš pasaulio – tai įėjimas į gyvenimą, kas tada šis pasaulis, jei ne karstas? Kas yra buvimas jame, jei ne pasinėrimas į mirtį? Jei išsilaisvinimas iš kūno yra įėjimas į visišką laisvę, tai kūnas argi nėra kalėjimas?“⁵⁵

Gnostinę dvasią Hansas Jonas įžvelgė ir Blezo Paskalio patarime („Mintys“ 72): „Grijūdamas prie savęs, žmogus tegul mąsto, koks jis yra, lygindamas su tuo, kas yra. Težvelgia į save kaip į pasimetusį tolimame gamtos kampelyje ir iš šios mažos celės, t. y. pasaulio, kuriame jis patalpin-tas, tesimoko, ko iš tikrųjų verta žemė, karalystės, miestai ir jis pats.“⁵⁶

XX a. krikščionis vienuolis Tomas Mertonas išmintingai sugrąžina dėmesį į žmogaus vidų, tuo atpalaiduodamas išorinį pasaulį nuo niūrių projekcijų, nors išlieka tradicinių vaizdinių rėmuose: „Vienintelis tikras džiaugsmas žemėje – pasprukti iš savo apgaulingojo, aš, kalėjimo ir meile susivienyti su Gyvenimu, dvelkiančiu ir giedančiu kiekvieno kūrinio esmėje ir mūsų pačių sielų šerdyje.“⁵⁷

Rytuose dėmesys vidui lyg ir būdingesnis, bet įvaizdžiai tie patys. Senovės indų „Maitri

34 Zieliński 2003: 85.

35 Platonas 1996a: 101 (visi skliaustai vertėjo), žr. 256; Platonas 1999: 160.

36 Platonas 2019: 212, 213. Žr. „Faidono“ vertėjos pastabą Platonas 1999: 189; taip pat Leeuw 1963: 302, 303, 619.

37 Platonas 1996b: 48, žr. 141 (visi skliaustai vertėjo).

38 Hadot 2005: 207–288.

39 Кюмоп 2002: 208.

40 Eliade 1977: 373, Nr. 180.

41 Alekniene 2007: 26.

42 Jonas 2001: 43.

43 NHL: 181.

upanišadoje“ (IV.2) žmogus šiame kūniškajame pasaulyje apibūdinamas, be kita ko, „kaip gėrio ir blogio padarinių pančiais sukaustytas luošys, kaip kalinys kalėjime nelaisvas“ (*sad-asad-phalamayaih pāsaih paṅgur iva baddham, bandhanas-thasya ivāsvāntryam*)⁵⁸. O viena iš šivaistinės jogos praktikų, arba tam tikrų kryptingų sąmonės nuostatų, tiesiog pavadinta *karaṅkiṇī mudrā*, nes jogas jos priemonėmis pasaulį regi kaip griežtesnį – *karaṅka*⁵⁹.

Neovedantos patriarchas Svamis Vivekananda primena: „Nuo amžių amžinųjų yra žinoma, kad mes čia pasmerkti, kad šis pasaulis iš tikrųjų – tai kalėjimas, netgi visa mūsų vadina moji gerovė tėra kalėjimas, netgi mūsų intelektai ir protai – kalėjimai“; negana to: „Visą šį vargą, kurį čia kenčiame, mes pasirinkome patys – tokia mūsų prigimtis. Vienas senas kinas, šešiasdešimt metų sėdėjęs kalėjime, kai naujo imperatoriaus karūnavimo proga buvo paleistas, išėjęs pareiškė negalys taip gyventi. Jis turįs grįžti į savo klaidingą belangę tarp žiurkių ir pelių. Jis nepakeliąs šviesos! Tad jis paprašė, kad arba jį pribaiigtų, arba grąžintų atgal į kalėjimą, ir buvo grąžintas. Perdėm panaši yra visų žmonių padėtis.“⁶⁰

Viduramžių Tibeto jogas Milarepa, po ilgo laiko grįžęs tėviškėn ir radęs ją apleistą bei nunio kotą, prisimena savo mokytojo, garsaus budizmo tekstų vertėjo Marpos žodžius: „Marpa sakė, kad gimtinė – tai Maros, blogio viešpaties, kalėjimas.“⁶¹

Šiuolaikinis tibetietiškojo budizmo dvasininkas Sogjalas Rinpočė primena mūsų nelaisvės čia priežastis, o įvaizdžiai lieka tie patys: „Jei nenorime susitaikyti su mirtimi, kol esame gyvi, mums teks brangiai mokėti visą gyvenimą, pasikui mirštant ir po mirties. Nesusitaikymo su ja pasekmės siaubs šį ir būsimuosius gyvenimus. Mes nesugebėsime kvėpuoti visa krūtine; liksime įkalinti kaip tik toje savo dalyje, kuri turi mirti. Šis tamsumas mus apiplėš, sugriauš kelionės į nušvitimą pagrindus, visą amžinybę kalins mus iliuzijų sferoje, nevaldomame gimimų ir mirčių rate, kančios vandenyne, kurį budistai vadina samsara“; todėl: „Kiti mokytojai bando pažadinti mūsų suvokimą apie gyvenimo trapumą dar šurkštesniais pavyzdžiais: jie pataria mums galvoti apie save kaip apie kalinį, iš savo kameros einantį į mirties nuosprendžio vietą, kaip apie tinkle spurdančią žuvį arba gyvulį, laukiantį savo

58 RdhPU: 809; plg. Упанишады 2003: 585.

59 Vijñāna-bhairava 1991: 72.

60 Vivekananda 1990: 174, 181.

61 MTBA I: 25.

eilės skerdykloje“; nes: „Kiūtodami tamsiame, ankštame narve, kurį patys susikūrėme ir kurį tapatiname su visa visata, mes, išskyrus vos vieną kitą iš mūsų, net neišsivaizduojame, jog egzistuoja kitas tikrovės lygmuo.“⁶²

Didysis sufijų mistikas kankinys Haladžas (866–923) esą pasakęs: „Nužudykite mane, mano draugai. Mane nužudę jūs padarysite mane gyvą, nes mirtis man yra gyvenimas, o gyvenimas – mirtis.“⁶³ Pasak XIX a. Irano šiitų šeicho Abul-Kasimo Chano Ibrahimio, „šis pasaulis tėra aukštesnių visatų kapas. Visos kitų visatų būtybės yra buvusios čia, žemėje, palaidotos. Visų pasaulių Viešpaties valia jos turi nusipurtyti dulkes nuo galvų ir prisikelti, išlaisvintos iš savo kapo.“⁶⁴

Arturas Šopenhaueris:

Norint visą laiką turėti po ranka patikimą kompasą, pagal kurį galėtume neklysdami orientuotis gyvenime ir jį nuolat matyti tokį, koks yra, tinkamiausia būtų priprasti šį pasaulį laikyti bausmės atlikimo vieta, taigi nelyginant kalėjimu, *a penal colony* – ἐργαστήριον [darbo vieta], kaip ją vadino jau senovės filosofai (pagal Klemensą Aleksandrietį), o iš Bažnyčios tėvų su pagyrimo verta drąsa įvardijo Origenas – pažiūra, kurią teoriškai ir objektyviai teisina ne tik mano filosofija, bet ir visų laikų išmintis, būtent brahmanizmas, budizmas, Empedoklis ir Pitagoras; Ciceronas juk taip pat užsimena, kad senovės išminčiai mokė ir per misterijų išventinimus buvo mokoma, jog *nos ob aliqua scelera suscepta in vita superiore poenarum luendarum causa natos esse* [dėl tam tikrų ankstesniame gyvenime padarytų klaidų mes esame gimę atlikti bausmę].⁶⁵

Stačiatikių popas prie kapo gali ištarti štai tokius velioniui skirtus žodžius:

*Ты теперь уже не в изгнании, не в узах, а в отечестве, на свободе <...>. Посему, когда мы в горести окружаем гроб твой, ты, может быть, скорбишь о нас, здесь остающихся; благодаришь Господа, что Он не продолжил твоего заключения в узах плоти и крови.*⁶⁶

Tu dabar jau ne tremtyje, ne pančiuose, o tėvynėje, laisvėje <...>. Todėl kai mes, apsupę tavo

62 Sogjalas 2011: 27–28, 36, 57.

63 Corbin 1973: 31.

64 Corbin 1990: 249.

65 Schopenhauer 2001: 155 (intarpai laužtiniuose skliaustuose vertėjo Alfonso Tekoriaus).

66 Топоров 2000: 167.

karstą, gedime, tu galbūt sielvartauji dėl mūsų, čia likusių; dėkoji Viešpačiui, kad Jis nebetęsė tavo kalinimo kūno ir kraujo pančiuose.

Panašią savijautą pasaulyje mena vienos Bulgarijoje užrašytos saktės teiginys, esą: „Senų senovėje žmogui gimus būdavo raudama, o mirus – linksminamasi.“⁶⁷ Panašu, jog tai seno trakų papročio palikimas: „Pompinijus Mela (II.2.18) tvirtina, kad kai kurie trakai aprauda vaiko gimimą ir linksminasi mirties atveju.“⁶⁸ Paprotį mena ir Gudijoje XX a. pradžioje užrašytas pasakojimas:

Пашоў адзін чалавек у свет. <...> Прышоў ён у вадну вэску да ў заначаваў. Только ось даў Бог дзень, усхапіўся ён, з прасоня да ў не расшалопае, чаго гэта ўсе ў хаце плачуць. Перш ён думаў, што моо хто памёр або другое якое нешчасце, да ў пытаецца, чаго гэта ены так галосцяць. А ему ў кажуць, што затым плачуць, што радзіла со дзіця, от ены аплакваюць яго долю, бо не ведаюць, што яго ў жытцы стрэне. «У нас, – кажуць, – такі звычай, што заўсюды плачуць, як хто родзіцца». Падзіваўся той чалавек да ў падумаў, што моо гэта ў праўда, бо невядома, якая будзе жытка гэтаго дзіцяці. Але ось на другі дзень прахапіўса той чалавек да ў чуе, што ўсе спеваюць, скачуць да гасцююць, як на веселі. Ён і зноў пытае, чаго ены так веселяцца. А ему кажуць, што памерла маладзіца, от ены ў рады, паюць, скачуць, веселяцца, што ена перажыла гэтую цяжкую жытку. «Як тут не веселіцца, – кажуць ему, – калі гэтая маладзіца ешчэ мало бачыла беды на сваём веку, а цепер, як памерла, та ў не ўбачыць. У нас усе веселяцца, скачуць, песні паюць, як хто ўмрэ». Думаў, думаў той чалавек, а потым і дагадаўса, што гэта праўда. Ведамо, якая наша слімазарная жытка: часам лепш памерці, як гэ жыць.»⁶⁹

Išėjo vienas žmogus į pasaulį. <...> Atėjo jis į vieną sodžių ir apsinakvojo. Tik štai davė Dievas dieną, pašoko jis ir iš miegų nesupaiso, kodėl visi troboje verkia. Pirma pagalvojo, kad gal kas numirė, ar kokia kita nelaimė, ir klausia, ko jie taip rauda. O jam ir sako, jog todėl verkia, kad gimė vaikas, tai jie aprauda jo dalią, nes nežino, kas jo gyvenime laukia. „Mūsų, – sako, – toks paprotys, kad visuomet

67 Седакова 1999: 119.

68 ER: 9170.

69 Сержпутоўскі 1999: 70, Nr. 28.

verkiama kam nors gimus.“ Nusistebėjo tas žmogus ir pagalvojo, kad gal tai ir tiesa, nes nežinia, koks bus šito vaikelio gyvenimas. Bet štai kitą dieną pabudo tas žmogus ir girdi, kad visi dainuoja, šoka ir vaišinasi kaip vestuvėse. Jis ir vėl klausia, ko jie taip linksminasi. O jam sako, kad numirė jaunamartė, tai jie ir džiaugiasi, dainuoja, šoka, linksminasi, kad ji jau nugyveno šitą sunkų gyvenimą. „Kaip nesilinksmini, – sako jam, – jei šita jaunamartė dar mažai matė bėdų per savo amžių, o dabar, kai numirė, tai ir nebepamatys. Mes visi linksminamės, šokame, dainas dainuojame, kai kas numiršta.“ Galvojo galvojo tas žmogus, o pasikui ir susiprato, kad tai tiesa. Žinoma, koks varganas mūsų gyvenimas: kartais geriau numirti negu gyventi.

Paprotys per laidotuves linksminantis žinomas plačiau, čia nėra nei reikalo, nei galimybės jį leisti, bet vienas iš jo paaiškinimų išties gali būti šitoks – „gnostinis“. Jį yra pažymėjęs ir Jonas Basanavičius: „Kadangi gyvenimą nematomame sviete skaitoma laimingesniu negu paprastąjį ant žemės, todėl po laidotuvių namon sugrįžus dar ir dabar vietomis, kaip Prūsijoje, taip ir Latvijoje, puotas su muzika ir šokiais keliama džiaugiantės, dvasia numirėlio, iš vargų atstojusi, in laimingesnį gyvenimą patekus“; „Priežastį tokio su iškilme, linksmybėmis, žaidimu šermenų kėlimo reikia ieškoti tikybėje in nemarystę dvasios. Senovės prūsai tikėjo tvirtai, žmogaus dvasia, vėlė, iš šio svieto vargų išsprūdus, kitame amžyje turėsianti laimesnį būvį“⁷⁰. Toliau J. Basanavičius pateikia pavyzdį iš XIX a. Mažosios Lietuvos: „Teip tūlam kieme (kaime) M. numiręs Z., ir jo palaidojimo dienoje žaidus kieme muzika ir velionio Z-o dukteri dvi – Justė ir Lotė – atėjusi šokti. Žmonėms iš to stebintis, jodvi atsakiusės: *Tik mes negedėsiva numirėlio! Mes gedėt turim jaunam (kūdikui) užgimus, nes jis mums, pavargėliams į tarpą stoja ir mūsų vargą padidin. Ale jei kas numiršta, jis atsitraukia mums iš kelio, palikdams mums vietą...*“⁷¹ Paaiškinimas būdingai iškreiptas, iš pirminio metafizinio – į buitinį, tačiau kartu itin sustiprinantis „gnostinę“ savijautą, nes prie kūniško vargo bei kančių prideda dorovinį dėmenį – slogią nuovoką, kad esi ne tik nereikalingas, bet netgi varginį aplinkinius, artimuosius, ir jie laukia, kada gi tavęs pagaliau nebebus. Vien nuo tokios minties pasaulis virsta gūdžiausia tremtimi,

70 BsV: 30, 40.

71 BsV: 104, Nr. I.19.

niūriausiu kalėjimu, klaikiausia koncentracijos stovykla. Ar begali būti stipresnė paskata bėgti, gelbėtis iš čia kiek kojos neša, visomis tiesioginėmis ir perkeltinėmis prasmėmis? Kaip minėtoje V. Kaziello eilutėse: išeiti iš visur/atlaisvinti vietą/kurios/niekam/nereikia.

Panaši jei ne savijauta, tai retorika būdinga ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės diduomeinei, tik jau pabrėžtinai krikščioniškame kontekste. XVI a. apie šventojo Kazimiero mirtį Zacharijas Fereris rašė: „Kazimieras iš kūno vergijos įžengė į dangaus platybes, iš mirties perėjo į gyvenimą, iš gilaus ašarų slėnio – pakilo į aukštybes ir amžinąjį džiaugsmą“; ir vėl: „Šiandien Kazimieras iš kūno kalinytės į dangaus platybes įžengė. Šiandien iš mirties į gyvenimą perėjo.“⁷² „LDK dar ir baroko laikotarpiu pasireiškia viduramžiškas kūno, kaip sielos narvo arba kalėjimo, įvaizdis. Jis tebeaptinkamas ir literatūroje, ir testamentuose. Stanislovas Žurovičius testamente (1650 m.) būtent taip įvertino savo kūną: 'matydamas save taip apsirgusį ir kasdien besiantinančią savo gyvenimo pabaigą, o besiantinančią amžinybės pradžią, kai tik Viešpats mane iš kūno nelaisvės ir kalėjimo išlaisvins'“⁷³.

Ir šiuolaikiniam poetui Rimvydui Stankevičiui, tęsiančiam tą pačią praamžę tradiciją „rūpi kasamas tunelis iš savo kūno kalėjimo“⁷⁴.

Galų gale paminėtinas čia ir Jokūbo Brodovskio pateiktas senas lietuvių priežodis, stebėtinai primenantis Platono olą: „Čia tavo tiktai olos, te[n] tavo dūšia laksto“, vokiškai paaiškintas: *Du bist nur mit dem Leibe hier, dein Hertz ist schon da* „Čia tavo tik kūnas, o širdis jau ten“⁷⁵.

Gerardas van der Leuvas šią praamžę, visuotinę nelaisvės pasaulyje savijautą apibendrina: „Siela įkalinta materijoje, kuri nuolat murkdo ją

dumble. Gerai žinoma daugybė šio nemirtingo sielos mito pavidalų, nuo Platono ligi romantikų“, iš kurių pateikia jau šiek tiek ironiškai skambantį Johano Liudvigo Tyko (1773–1853) pavyzdį: „Siela veržiasi lėkti į giedrą, žydrą tiesos ir nekaltumo padangę kaip iš nelaisvės ištrūkęs paukštis ir skrajoti tyroje šviesoje. Tačiau šitie bjaurūs spąstai, šitos lipnios gleivės vis suturi nemirtingąją ir tvirtai laiko įklampintą purve.“⁷⁶

IŠVADA

Neigiama savijauta savoje aplinkoje, mažesnio ar didesnio masto – pradedant kūnu ir baigiant visu pasauliu, – žinoma visuotinai. Jos šaknys metafizinės, tai yra, ji susijusi su anapustinės „tikrosios būties“ nuojauta ir ilgesiu. Kadangi neigiamas namų ir tėvynės jausmas lietuvių tautosakoje ir literatūroje reiškiamas iš esmės tais pačiais vaizdiniais, galima numanyti, kad ir jo tikrosios šaknys yra anaipol ne buitinės, ne ūkinės ir ne politinės, bet metafizinės, tik nesuvoktos, pašamoninės (net ir tais atvejais, kai subrandina sprendimą kraštutinei „emigracijai“ – savijudybei). Negana to, atkaklus šio jausmo buitinimas kultūroje kaip tik jį palaiko ir smarkiai sustiprina. Todėl ir išeitis, matyt, būtų visai priešinga: *dvasinis ugdymas*, kurio vienas iš svarbių dėmenų – *metafizinis lavinimas*, supažindinimas su pamatinėmis žmogaus būties pasaulyje sampratomis kuo įvairiausiose dvasinėse tradicijose, draug įgalinantis bent šiek tiek atsitapatinti nuo savo paties būklės ir pažvelgti į ją didesnėje erdvėje. Tuomet kaskart apimančių emigracinių priepuolių energiją gal būtų galima atmainyti į ryžtą nepasiduoti, sukilti, stoti į kovą už *teisę būti* – į kovą ne su žmonėmis, o su mintimis, kurios galų gale yra visų mūsų savijautų, poelgių ir veiksmų sėklos. Žmogus neprivalo būti klusnus minčių vykdytojas, jų vergas. Jis gali jas tirti, pažinti, pažindamas išsilaisvinti nuo jų priespaudos ir galiausiai šitaip tapti jų šeiminku – šeiminku savo vieninteliuose namuose, iš kurių nėra kur pabėgti.

NELIETUVIŠKŲ ASMENVARDŽIŲ RAŠYBA

Barnstounas, Vilisas = Willis Barnstone
Brodovskis, Jokūbas = Jacob, Iacob Brodowski
Fereris, Zacharijas = lo. Zacharia Ferreri, it. Zaccaria Ferreri
Haladžas = ang. al-Hallāj

⁷⁶ Leeuw 1963: 302–303.

Ibrahimis, Abul-Kasimas Chanas = ang. Abu'l-Qāsim Khān Ibrāhīmī
Jonas, Hansas = Hans Jonas
Jungas, Karlas Gustavas = Carl Gustav Jung
Leuvas, Gerardas, van der = Gerardus van der Leeuw
Mertonas, Tomas = Thomas Merton
Paskalis, Blezas = Blaise Pascal
Sogjalas Rinpočė = ang. Sogyal Rinpoche
Šopenhaueris, Arturas = Arthur Schopenhauer
Tykas, Johanas Liudvigas = Johann Ludwig Tieck
Vivekananda, Svamis = ang. Swami Vivekananda (Vivekānanda)
Zelinskis, Tadeušas = Tadeusz Zieliński

LITERATŪRA

Aleknienė 2007 = Tatjana Aleknienė. Filonas Aleksandrietis ir Plotinas: „Mistinės ekstazės“ sąvokos kilmės klausimas. // *Religija ir kultūra*, t. 3. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2006.
AM = *The Ancient Mysteries, a Sourcebook: Sacred Texts of the Mystery Religions of the Ancient Mediterranean World*. Edited by Marvin W. Meyer. San Francisco etc.: Harper & Row, 1987.
Barnstounas 2015 = Vilisas Barnstounas. Vidinė žinojimo šviesa: istorinė meditacija apie gnosticizmą. // *Liaudies kultūra*, 2015, Nr. 3.
BsOD II = *Ožkabių dainos*. Surinko Jonas Basanavičius, II. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998.
BsR II = Jonas Basanavičius. *Raštai*, II: *Publicistika, recenzijos. Iš gyvenimo kronikos ir laiškų*. Sudarė, įvadą ir paaiškinimus parašė Leonardas Sauka. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004.
BsV = *Iš gyvenimo vėlių bei vėlnių*. Surinko Jonas Basanavičius. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998.
Corbin 1973 = Henry Corbin. *Mysticism and Humour*. // *Spring: An Annual of Archetypal Psychology and Jungian Thought*. New York City: Spring Publications, 1973.
Corbin 1990 = Henry Corbin. *Spiritual Body and Celestial Earth: From Mazdean Iran to Shi'ite Iran*. London–Princeton: Princeton University Press, 1990.
ElHRI I = Mircea Eliade. *A History of Religious Ideas*, I: *From the Stone Age to the Eleusinian Mysteries*. Chicago: The University of Chicago Press, 1978.
Eliade 1975 = Mircea Eliade. *Myth and Reality*. New York–London: Harper & Row, 1975.
Eliade 1977 = Mircea Eliade. *From Primitives to Zen: A Thematic Sourcebook of the History of Religions*. San Francisco–New York etc.: Harper & Row, 1977.
ER = *Encyclopedia of Religion*, second edition. Lindsay Jones, editor in chief, I–XIV. New York etc.: Thomson Gale, 2005 (puslapių numeravimas ištisinis).
FICH II = *Filosofijos istorijos chrestomatija*, II: *Viduramžiai*. Sudarė Bronius Genzelis. Vilnius: Mintis, 1980.
GB = *The Gnostic Bible*. Edited by Willis Barnstone and Marvin Meyer. Boston & London: Shambhala, 2003.
Gražulis 1995 = Juozas Gražulis. *Mirties angelui praskridus: eilėraščiai ir poemos*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1995.
Griffiths 1986 = J. Gwyn Griffiths. *The Faith of the Pharaonic Perion*. // *Classical Mediterranean Spirituality: Egyptian, Greek, Roman*. Edited by A. H. Armstrong. London:

Routledge & Kegan Paul, 1986.
Hadot 2005 = Pierre Hadot. *Antikos filosofija – kas tai?* Vilnius: Aidai, 2005.
Jonas 2001 = Hans Jonas. *The Gnostic Religion: The Message of the Alien God and the Beginnings of Christianity*. Boston: Beacon Press, 2001.
Jonas 2007 = Hans Jonas. Gnostinė „Giesmė apie perlą“. // *Liaudies kultūra*, 2007, Nr. 5.
Jonas 2008 = Hans Jonas. Gnosticizmas, egzistencializmas ir nihilizmas. // *Liaudies kultūra*, 2008, Nr. 1.
JšLD I–III = *Lietuviškos dainos*. Užrašė Antanas Juška, I–III. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1954 (Казань, 1882).
Jung 1978 = Carl Gustav Jung. *Aion: Researches into the Phenomenology of the Self*. Princeton: Princeton University Press, 1978.
Kaziela 2015 = Vytautas Kaziela. *Vieta ir kiti nutylėjimai*. Kaunas: Kauko laiptai, 2015.
Kazimiero 2004 = *Ankstyvieji šv. Kazimiero „Gyvenimai“*. Sudarė, įvadą ir paaiškinimus parašė Mintautas Čiurinskas. Vilnius: Aidai, 2004.
KzIVTR = *Vai tu rugeli: Adelės Kazlauskienės tautosakos rinktinė*. Vilnius: Lietuvos muzikos akademija, 2003.
LbSLT = *Smulkioji lietuvių tautosaka XVII–XVIII a.: Priežodžiai, patarlės, mįslės*. Paruošė Jurgis Lebedys. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1956.
Leeuw 1963 = Gerardus van der Leeuw. *Religion in Essence and Manifestation*, I–II. New York and Evanston: Harper & Row, 1963. (Puslapių numeravimas ištisinis).
LKŽ I–XX = *Lietuvių kalbos žodynas*, I–XX. Vilnius, 1956–2002.
LLD III = *Lietuvių liaudies dainynas*, III: *Karinės-istorinės dainos*, I. Parengė P. Jokimaitienė. Vilnius: Vaga, 1985.
LTsU = *Lietuvių tautosaka, užrašyta 1944–1956*. Vyr. red. Kostas Korsakas. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1957.
LtvŽ = *Lietuvininkų žodis*. Parengė Kazys Grigas, Zita Kelmickaitė, Bronislava Kerbelytė, Norbertas Vėlius, redaktorių komisijos pirmininkas Norbertas Vėlius. Kaunas: Litterae universitatis, 1995.
Meyer 2003 = Marvin Meyer. *Gnosticism, Gnostics, and The Gnostic Bible*. // *The Gnostic Bible*. Edited by Willis Barnstone and Marvin Meyer. Boston & London: Shambhala, 2003.
Merton 2008 = Thomas Merton. *Naujosios kontempliacijos sėklos*. Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai, 2008.
MTBA I = *Mažoji Tibeto budizmo antologija*, I: *Milarepa, Končog-Tenpadronmė, Arjadeva*. Iš tibetiečių kalbos vertė Algirdas Kugevičius. Kaunas: Gaivata, 1998.
Nėris 1984 I, III = Salomėja Nėris. *Raštai*, I: *Poezija 1920–1940*; III: *Proza, dienoraščiai, laiškai*. Vilnius: Vaga, 1984.
NHL = *The Nag Hammadi Library in English*. Translated and introduced by members of the Coptic Gnostic Library Project of the Institute for Antiquity and Christianity, Claremont, California, general editor James M. Robinson. Third, completely revised edition. San Francisco: Harper Collins Publishing, 1990.
Pagels 1979 = Elaine Pagels. *The Gnostic Gospels*. New York: Vintage Books, 1979.
Paknys 2008 = Mindaugas Paknys. *Mirtis LDK kultūroje XVI–XVII a.* Vilnius: Aidai, 2008.
Pascal 1997 = Blaise Pascal. *Mintys*. Vilnius: Aidai, 1997.
Platonas 1981 = Platonas. *Valstybė*. Iš senosios graikų kalbos vertė Jonas Dumčius. Vilnius: Mintis, 1981.
Platonas 1996a = Platonas. *Kratilas*. Graikišką tekstą parengė,

- vertė, įvadą ir paaiškinimus parašė Mantas Adomėnas. Vilnius: Aidai, 1996.
- Platonas 1996b = Platonas. *Faidras*. Iš graikų kalbos vertė ir paaiškinimus parengė Naglis Kardelis. Vilnius: Aidai, 1996.
- Platonas 1999 = Platonas. *Faidonas, arba Apie sielą*. Iš graikų kalbos vertė, įvadą ir paaiškinimus parašė Tatjana Aleknienė. Vilnius: Aidai, 1999.
- Platonas 2019 = Platonas. *Gorgijas*. Iš senosios graikų kalbos vertė, įvadą ir paaiškinimus parašė Tatjana Aleknienė. Vilnius: Žara, 2019.
- RdhPU = *The Principal Upaniṣads*. Edited with introduction, text, translation and notes by S. Radhakrishnan. India: HarperCollins, 2000.
- RmKKA = Juzefa Ramanauskaitė. *Kakarykalmio aidai*. Mokslinė redaktorė Žemyna Trinkūnaitė. Vilnius: Atkula, 1996.
- Schopenhauer 2001 = Arthur Schopenhauer. *Parerga ir paralipomena: Filosofiniai samprotavimai apie filosofiją, būtį, kančią, grožį, moteris ir savižudybę*. Vilnius: Pradai, 2001.
- Serapinaitė 1995 = Renata Serapinaitė. Vienatvė: Kas tai? // *Šiaurės Atėnai* 1995, Nr. 14 (258).
- Sogjalas 2011 = Sogjalas Rinpočė. *Tibetiečių gyvenimo ir mirties knyga*. Kaunas: Mijalba, 2011.
- SRP = *Pasaulinės literatūros biblioteka: Senovės Rytų poezija*. Vilnius: Vaga, 1991.
- Stankevičius 2010 = Rimvydas Stankevičius. *Patys paprasčiausi burtazodžiai: poetinės apeigos*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2010.
- Šliavas 1985 = Juozas Šliavas. *Žeimelio apylinkės: Kultūros ir švietimo apybraiža*. Kaunas: Šviesa, 1985.
- TMK = *Tibeto mirusiųjų knyga*. Iš tibetiečių kalbos vertė Algirdas Kugevičius. Kaunas–Vilnius: R. Anankos leidykla, „Dharma“ leidykla, 2002.
- Uždavinys 2005 = Algis Uždavinys. *Hermio Trismegisto išminties kelias. Hermetinis rinkinys*. Vilnius: Sophia, 2005.
- Uždavinys 2006 = Algis Uždavinys. *Simbolių ir atvaizdų interpretacijos problema senovės civilizacijose*. Vilnius: Sophia, 2006.
- Vijñāna-bhairava 1991 = *The Yoga of Delight, Wonder, and Astonishment: A Translation of the Vijñāna-bhairava with an Introduction and Notes by Jaideva Singh*. New York: State University of New York Press, 1991.
- Vivekananda 1990 = Swami Vivekananda. *Vedanta: Voice of Freedom*. Edited and with Introduction by Swami Chetanananda, foreword by Christopher Isherwood, preface by Huston Smith. New York: Vedanta Society of St. Lotus, 1990.
- Zieliński 2003 = Tadeusz Zieliński. *Senovės graikų religija*. Vilnius: Ciklonas, 2003.
- Zimmer 1946 = Heinrich Zimmer. *Myths and Symbols in Indian Art and Civilisation*. Edited by Joseph Campbell. New York: Pantheon Books, 1946.
- Виденгрэн 2001 = Гео Виденгрэн. *Мани и манихейство*. Санкт-Петербург: Евразия, 2001.
- ГТ = *Гермес Трисмегист и герметическая традиция Востока и Запада*. Составление, комментарии, переводы К. Богутского. Киев: Ирис–Москва: Алетей, 2001.
- Кюмон 2002 = Франц Кюмон. *Восточные религии в Римском язычестве*. Санкт-Петербург: Евразия, 2002.
- Невская 1982 = Лидия Георгиевна Невская. Семантика дома и смежных представлений в погребальном фольклоре. // *Балто-славянские исследования 1981*. Москва: Наука, 1982.
- Седакова 1999 = Ирина Александровна Седакова. Крик в поверьях и обрядах, связанных с рождением и

развитием ребенка. // *Мир звучащий и мочающий: Семантика звука и речи в традиционной культуре славян*. Москва: Индрик, 1999.

Сержпутоўскі 1999 = Аляксандр Казіміравіч Сержпутоўскі. *Казкі і адпавяданні беларусаў-палешукоў*. Мінск: Універсітэцкае, 1999 (1911).

Топоров 2000 = Владимир Николаевич Топоров. Об одном случае преодоления-опустошения своего Я: «Надгробное слово отца Алексея Мечёва». // *„У времени в плену“: Памяти Сергея Сергеевича Целъникера*. Москва: Восточная литература, 2000.

Упанишады 2003 = *Упанишады*. Перевод с санскрита, исследование, комментарий и приложение А. Я. Сыркина. Москва, 2003. (Cituoiant nurodomi ištisinės numeracijos puslapiai.)

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
Antakalnio g. 6, LT-10308, Vilnius
E. paštas: dainius.razauskas@lnkc.lt

Gauta 2019 12 15, įteikta spaudai 2020 02 10.

“THAT’S NOT MY HOME” METAPHYSICAL ROOTS OF THE NEGATIVE FEELING OF HOME AND HOMELAND

Dainius RAZAUSKAS

The article is concerned with the negative sense and feeling about home and homeland as it occurs in Lithuanian folklore and literature. These samples are brought into the context of universal tradition of the negative sense and value given generally to “this world”, corporeal life, and the self, as from the ancient Orphics, Plato, and gnosticism up to such contemporary instances as the verse by Tito & Tarantula (*Pretty Wasted, 2008*): *Take me away, / away from this place, / away from myself, / away from my face...* It appears that in both cases the mood that is expressed and the images it is expressed by are very close, essentially the same. This allows making a conclusion that the causes which supposedly stimulate corresponding severe worldly decision (emigration, voluntary denationalisation, disloyalty or even high treason, and suicide) have not only the local economic but the overall metaphysical background, ignorance of which makes impossible both the correct understanding of them and their consequent decontamination. Conversely, this would become possible only by returning to them the real, essentially metaphysical content which should transfer the decision onto the completely different – spiritual plane.

„MOTINA ŽEMYNA...“

Su tautosakininke ir mitologe, 2019 m. Nacionalinės Jono Basanavičiaus premijos laureate, humanitarinių mokslų daktare Nijole LAURINKIENE kalbasi Juozas ŠORYS.

- *Nijole, sveikinu su garbinga Nacionaline Jono Basanavičiaus premija! Galvojau, kad ta proga kalbėsimės, kaip lietuviai ir aisčiai (baltai) suvokia žemę ir dangų, šaknis ir viršūnes. Nuo šių priešybių vienybės atsispjrus, kaip dabar regisi tėvų, senelių vaidmuo ir reikšmė Jūsų gyvenime?*

Nors didžiąją gyvenimo dalį praleidau Vilniuje, laikau save dzūke, kadangi šiai etninei grupei priklausė abu mano tėvai. Tėvelis Izidorius Šimelionis buvo gimęs 1919 m. ir kilęs iš Dubinių kaimo, Pelesos krašto (dabar Baltarusija). Šiomet (kalbėtasi 2019 m. – J. Š.) gimimo šimtmečio proga Pelesos mokykloje dėstomąją lietuvių kalbą (toks jos pavadinimas) įvyko gražus jo atminimo pagerbimas. Tėvelis pridėjo daug rūpesčio, kad ta mokykla 1992 m. būtų įsteigta ir kad būtų atšventinta Pelesos bažnyčia, kurioje iki šiol vyksta lietuviškos pamaldos. Tiksliau sakant, kad ten laikytųsi stiprus lietuviškumo bastionas. Iš tų vietovių, iš Senųjų Druskininkų kaimo, buvo kilęs ir jo tėvas Motiejus. Motina Juzė Gradauskaitė, pagimdžiusi devynis vaikus (išaugo šeši), buvo santūri, išmintinga, kaime turėjusi autoritetą. Tad galima sakyti, kad seneliai buvo to krašto autochtonai. Akivaizdu, kad kadaise tas kraštas tikrai buvo lietuviškas. Antai gimtajame tėvelio kaime buvo apie 70 trobų, kuriose su retomis išimtimis gyveno vien lietuviai. Panaši buvo ir kitų kaimų, įsikūrusių apie Pelesą ir Rodūnią, tautinė sudėtis. Beje, esama spėjimų, kad į tas vietas po Didžiojo prūsų sukilimo buvo atsikėlę prūsų pabėgėliai. Kalbininkai Janas Otremskis ir Tamara Sudnik pastebėjo, kad apie tai bylotų kai kurios fonetinės vietinių gyventojų kalbėsenos ypatybės. Tuo remdamiesi, jie teigė, kad tokia prielaida galima. Anksti pajutau, kad to krašto žmonės man kelia simpatijas. Mano vaikystė praėjo Jeruzalėje, Vilniuje. Turėjau brolių ir seserį, o gyvenome dviejų kambarių butelyje, bet visada tilpdavo ir iš Pelesos atvažiavę giminės, ir pažįstami – visiems vietos užtekėdavo. Jie į Vilnių atvykdavo mokyti, dirbti ar pas gydytojus. Stebėdama jų elgesį, klausydama dzūkiškų kalbų atkreipdavau dėmesį į kiek kitokią jų mąstymą, pasaulio suvokimą. Beje, tėvelis irgi labai mėgo vartoti to krašto dzūkiškus posakius ir tarmybes. Buvome prie to pripratę, reaguodavome kaip į savaime suprantamą

Su tėveliu Izidorium Šimelioniu. Apie 1954 m.

dalyką. Sakydavo: „Vaikai, paduokit geląži!“ Tai buvo didžiulis duonriekis peilis. Iš jo lūpų nuolat girdėjome patarles, priežodžius ar kitokius vaizdingus posakius.

Esate užsiminusi apie išlikusius Pelesos krašto archajinius mitologinius vaizdinius.

Būdama jau kiek vyresnė, pastebėjau, kad vietiniai žmonės vartojo retus žodžius ar frazeologizmus. Vienas tokių – Žemyna / Žamyna. Kartą su giminaite, Marijos Kruopienės seserimi Rozalija (jos abi – mano tėvelio iš mamos pusės antros eilės pusseserės), ėjome iš Pelesos į Dubinius, ir ji, vienoje vietoje sustojusi, su nusistebėjimu tarė: „O! Mocina Žamyna!“ Mano teta, tėvelio jauniausioji sesuo Marytė (jai dabar 90 metų), kuri gyvena pas dukrą Jurbarke, sakė, kad mano probobutė Ieva Ruseliavičienė atsistodavo pirkioje priešais šventus paveikslus ir, iškėlus rankas, sakydavo: „Ak, Žamyna, mana mocina!“ Taip ji sakydavo, norėdama išreikšti kažkokius ypatingus jausmus, pasakyti kažką svarbaus arba nustebusi. Tam tiko ir krikščioniški šventieji paveikslai. Žodžiu, tie dalykai derinosi, netrukdė vieni kitiems. Ir dar teta pakomentavo: „Mes galvojome, kad Žamyna tikrai mūsų mocina. Juk jon ir sėjame, ir ji mus peni. Ir mirusius priglaudžia.“ Kai 2011 m. ten lankėmės kartu su Rita Balkute, užrašėme ir maldų, skirtų Žemynai, kuriomis buvo prašoma gausaus derliaus, kad ji būtų maloninga. Mano tėvukas sakydavo, kad Žemyna tame krašte buvo

Kompleksinėje Dubičių ekspedicijoje. Centre – Nijolė Šimelionytė, pirmas iš kairės – kalbininkas Aloyzas Vidugiris. 1971 m. Danieliaus Šemetulskio nuotrauka.

labai svarbi ir apskritai buvo virš visko. Galbūt tai Žemynos gerbimo tradicijos tąsa, panašiai ji buvo gerbiama Mažojoje Lietuvoje. Manau, kad dar prieš rašant knygą apie Žemyną ji jau buvo mane paveikusi emociškai...

Beje, kai 1992 m. buvome ekspedicijoje Mištūnuose (Šalčininkų r.), pateikėjas Stasys Galinis, g. 1913 m., žemyna vadino pačią žemę, tą žodį vartojo tiesiog kaip žemės sinonimą.

Taip, ir Pelesos apylinkių žmonėms žemyna visų pirma reiškia žemę. Ją įvardydavo labai pagarbiai ir suvokdavo, kaip išskirtinai gerbtiną. Tai mitologizavimo proceso rezultatas, žemės sudievinimo išdava. Todėl taip buvo vadinama ir deivė Žemyna. Nors lietuvių tautosakoje bei mitologijoje ir neužfiksuota antropomorfinio Žemynos atvaizdo, bet akivaizdu, kad žemė buvo mitologizuojama, sudievinama. Kaip ir kai kurios kitos gamtos stichijos.

Ir tuo pavidalo neturėjimu ji panaši į senovės graikų Gają...

Taip, tokia yra senovės graikų Gaja (kitaip sakant, Žemė) arba viena seniausių romėnų dievybių Telus.

Dar vienas archaizmas – ten sakoma ne Mėnulis, o Dievaicis. Jis reiškia ir dangaus kūną, ir mėnesį, kaip apibrėžtą laiko matą. Ir seniau į Vilnių atvažiavę pelesiškiai vis sakydavo – Dievaicis, Dievaiciulis... Ir mano tėvas taip Mėnulį įvardydavo kalbėdamas ir su giminėmis, ir su mumis, vaikais.

Esate rusiškai parašiusi straipsnį apie Pelesos vadinamąsias pričitanijas, arba laidotuvių raudas...

Tai buvo mano pirmasis straipsnis, paskelbtas Maskvoje 1989 m., apie Pelesos laidotuvių raudas. Prieš tai ten rinkausi medžiagą, nors, aišku, vaikščiojau kartu su tėveliu, nes jei į trobą užeidavome su juo, tai žmonės iškart pasitikėdavo, atšiverdavo ir noriai kalbėdavo apie tai, ko paklausdavau. Pakalbėdavo apie raudas ir paraudodavo. Tada į magnetofoną užrašiau ir raudų. Jos buvo tik laidotuvių, ne vestuvinės ar kitokios. Vėliau, kai mirė M. Kruopienės sesuo Rozalija, mačiau, kaip iš tikrųjų natūralioje aplinkoje raudama. O raudojo tada viena iš keturių jos seserų. Gražiai, jaudinančiai... Dabar jau esame pripratę tik skaityti užrašytus raudų tekstus.

Kokią įtaką patyrėte iš motinos giminės pusės?

Mano mama Jadvyga Baranauskaitė-Šimelionienė gimė Krūminių kaime (Varėnos r.), vėliau gyveno Mažųjų Lieponių kaime prie Spenglos upės, netoli Valkininkų. Kai mes, vaikai, ten atvažiuodavome, išties prie namų matydavome didelės šlamantčias liepas; jų šlamėjimas girdėdavosi ir jau sugulus pirkioje. Mama visą gyvenimą išdirbo medicinos seserimi ir šiam darbui buvo pasišventusi. Kai dirbo Jeruzalėje patronažine seserimi, aplankydavo mažus vaikus visoje plačioje apylinkėje – dar ir Baltupiuose, Verkiuose (tuomet nebuvo daugiaaukščių namų), o į namus parsinešdavo rašyti korteles. Prisimenu, jose pirmas sakinyš paprastai būdavo: „Odelė švari...“ Mamos tėvas Motiejus Baranauskas buvo ramus, tylus, darbštus ir sąžiningas žemdirbys. Diedulis – taip mes, vaikai, jį vadindavome – maloniai šypsodavosi, buvo, regis, toks, kokį įsivaizduoju Juozo Tumo-Vaižganto Mykoliuką. Jis buvo ištremtas (kaip, beje, ir mano tėvas bei jo brolis mokytojas Motiejus) pokario metais į Vorkutą ir Lieponyse paliko žmoną su penkiais vaikais. Jam grįžus po kiek laiko dar gimė pagrandukas. Graži, aukšta močiutė Petronėlė Dudutytė, kilusi iš netolimo Dargužių kaimo, – tikra dzūkė, giesmininkė, mėgusi bendrauti, kieminėtis, taip pat – pasipuošti. Nors jie gyveno pirkioje šiaudiniu stogu su šešiais vaikais, bet į bažnyčią nueiti ji turėjo *lakerkas* (lakinius batelius). Kartą iš Valkininkų į Nemunaitį (kone 100 kilometrų) dar jauna močiutė su drauge nešėsi maišą grūdų, kad jį pardavusi nusipirktų gražų pliušinį paltą. Prieš karą, kai mano mama ir jos seserys su broliu buvo dar maži, tame kaime gyveno daug žydų ir tik trys lietuvių šeimos;

lietuviukai mokėjo žydiškų dainelių, žaidimų, nes buvo įpratę kartu žaisti. Karo metais močiutė slėpė dvi kaimynes žydaites.

Kaip subrendo noras studijuoti lituanistiką? Galbūt kas nors nukreipė, padarė įtaką?

Į lituanistiką pradėjau krypti jau mokydamasi Vilniaus Antano Vienuolio vidurinėje mokykloje, kur mus mokė puiki lituanistė Bronė Katinienė, gebėjusi ugdyti auklėtinių mąstymą, saviraišką, kūrybingumą. Kartą devintoje klasėje gavome užduotį namie parašyti rašinį laisva tema. Aš tada parašiau pasaką, ir jau kitą dieną mokytoja pasakė, kad važiuosiu į respublikinį moksleivių kūrybos konkursą Kapsuke (dabar Marijampolė). Po to pamažu ėmė rasti ambicijų. Įstojus į Vilniaus universitetą, autoritetų irgi nestigo. Profesorius Donatas Sauka ne tik buvo mūsų kurso kuratorius, bet ir patraukliai, savitai dėstė tautosakos kursą, todėl paliko neišdildomą įspūdį; vėliau jis vadovavo mano rašomai disertacijai. Be to, susidomėjusi klausiau profesorių Jurgio Lebedžio, Jono Kazlausko, Petronėlės Česnulevičiūtės paskaitų. Visa tai paveikė taip, kad norėjosi giliau aiškintis, kas esmingo slypi lietuvių etnoso dvasiniame pasaulyje, kokia jo prigimtis, kas esame... Prisidėjo ir tai, kad mano vyras Mečys Laurinkus (susipažino, kai buvau penktame kurse) tuo metu bendrabutyje gyveno viename kambaryje su Algirdu Patacku. Jie su draugais tuo metu irgi kryo į panašias baltiškas temas. Vykdavo intensyvūs siauro rato žmonių pokalbiai, kurie nepaprastai sudomindavo, patraukdavo ir mane savaip motyvavo sukurti panašia tyrinėjimų kryptimi. Beje, nuo pirmojo kurso (1970 m.) buvau įsitraukusi į besikuriančio universiteto kraštotyros klubo „Ramuva“, kuriam tuomet vadovavo Jonas Trinkūnas, o vienas aktyviausių jos veikėjų, ideologų buvo filosofas (tuomet aspirantas) Arvydas Šliogeris, veiklą. Pirmojoje klubo kraštotyros ekspedicijoje Dūkštose dalyvavo ir Romualdas Ozolas. Šios autoritetingos asmenybės darė įtaką, kelė ramuviečių entuziazmą, užsidegimą domėtis krašto praeitimi ir paveldu.

Baigusi universitetą nuėjau pas prof. D. Sauką pasisakyti, kad norėčiau rašyti tautosakinį darbą „Baltų lyrizmo esmė“. Pasakė, kad per daug sudėtinga tema, kad pirmajai disertacijai to būtų per daug... Pasiūlė rašyti tema „Darbo ir kalendorinių dainų kompozicija“, matyt, norėdamas, kad niekam tais sovietiniais laikais neužkliūčiau. Sutikau, bet kai pradėjau nuodugniau aiškintis, kas yra ir kam buvo sukurtos kalendorinės dainos, vėlgi ėmiau krypti į anksčiau rūpėjusią sritį.

Tada dar nedirbote tuometinio Lietuvių kalbos ir literatūros instituto Tautosakos skyriuje?

Ne, po universiteto baigimo buvau paskirta mokytoja Šalčininkų r. neakivaizdinėje mokykloje, o paskui perėjau į tokią pat Vilniaus r. neakivaizdinę mokyklą (jos punktai, kuriuose dirbau, buvo Juodšiliuose, Salininkuose, Pagiriuose, Keturiasdešimties Totorių kaime). Ten išdirbau apie dešimt metų. Šis darbas buvo palankus tuo, kad turėjau daug laisvo laiko, kurį galėjau skirti studijoms bibliotekose. 1994 m. disertaciją apsigyniau Taline. Mano darbas vadinosi „Lietuvių kalendorinių dainų semantika ir poetika“ ir buvo parašytas lietuvių kalba, bet tuomet buvo reikalaujama disertaciją išversti į rusų kalbą. Estai mane labai šiltai ir draugiškai priėmė. Viena iš oponentų, pati pasisiūlysi atlikti šią misiją, buvo Ingrid Riutel (Ingrid Rūitel) (kitas – Kazys Grigas). I. Riutel tada konstatavo, kad galiu būti laikoma naujo dainų tyrinėjimo metodo pirmeive Pabaltijyje. Estams nauja buvo tai, kad dainose ieškojau mitologinių gelmių.

Ar vėliau išleista Jūsų knyga „Mito atšvaitai lietuvių kalendorinėse dainose“ (1990) yra transformuota disertacija?

Tai kiek papildytas lietuviško disertacijos teksto variantas. Tą darbą rašiau labai užsidegusi, vėliau kiek atvėsaus ir ėmiau jį žvelgti blaiviau.

N. Šimelionytė, Aušra Vaitkutė, Margarita Marcinkevičiūtė, Marytė Kunevičiūtė, Jonas Trinkūnas ir pateikėjas VU kraštotyros klubo ramuvos ekspedicijoje Dūkštose. 1970 m. Romualdo Ozolo nuotrauka.

Kokios teorinės mokyklos tada Jums darė įtaką, kiek jos buvo svarbios rašant kitas studijas?

Aišku, ta teorinių idėjų raida vyko kartu su gyvenimo iššūkiais. Kai sūnui Povilui suėjo metukai, vėl ėmiau veržtis į bibliotekas, atrodė, kaip galiu sėdėti namie nieko rimto neveikdama... Tėveliui padedant iš Baltiškių kaimo (Pelesos krašto) parsivežėme bobutę Aniulę, kuri gyveno su mumis ir prižiūrėjo sūnų. Kiekvieną rytą devintą valandą jau būdavau prie universiteto Profesorių skaityklos durų... Pirmiausia perskaičiau lietuvių folkloro tyrinėtojų darbus, vėliau visą įmanomą rusų autorių literatūrą: Aleksandrą Veselovskį, Aleksandrą Potebnią, Aleksandrą Afanasjevą ir kitus, netgi perverčiau žurnalo „Ruskij folklor“ tomus. Taip pat išstudijavau įvairių tautų dainas su mitų užuominomis, man pavyzdys buvo D. Saukos knyga „Tautosakos vertė ir savitumas“ (1970), parodžiusi, koku plačiu pažinimo ir lyginimo horizontu turi remtis tyrinėtojai. Beje, tais laikais buvo patogiu naudotis tarpbibliotekiniu abonementu, tad ėmiau užsisakinėti Mirčos Eliadės knygas vokiečių kalba, kurios mane labai paveikė, tada buvau jomis sužavėta. Tai tapo vienu iš teorinių mano tyrinėjimų pagrindų. Be to, panašiu metu į Vilnių paskaitų skaityti buvo atvažiavęs Algirdas Julius Greimas. Jo metodas irgi padarė įtaką. Nuo tų laikų ir balansuoju ant religijos tyrimų, fenomenologijos ir semiotinės loginės mąstymo struktūros briaunos. Supaprastindama galiu pasakyti, kad dirbu metodologiniame lauke tarp religijotyrinio iracionalumo ir griežtos logikos.

Kitaip sakant, naudojate struktūralizmo, semiotikos ir fenomenologijos tyrimų mokyklų metodus, tik juos taikot pagal individualų suvokimą ir konkretų poreikį? Kažkur ten įsiterpia ir Vladimiro Toporovo bei Viačeslavo Ivanovo mokslinė patirtis?

Be abejo, jie man svarbūs. Beje, dar prieš disertacijos rašymą skaičiau jų darbus, ir jie mane labai sudomino. Ėmiau galvoti, kad būtų naudinga bent su vienu iš jų pabendrauti ir pasidalinti lūkesčiais, o gal kuris net sutiktų tapti darbo vadovu. Iš kalbininko Algirdo Sabaliausko gavusi adresą, nuvykau į Maskvą ir buvau labai palankiai, draugiškai sutikta V. Toporovo namuose. Jis skyrė man daug laiko ir suteikė naudingų patarimų. Pavyzdžiui, nuo ko pradėti mokslinį darbą, ką verta studijuoti, į ką atkreipti dėmesį. Mūsų ryšys nenutrūko ir vėliau, nemažai su

juo konsultuodavausi. Dar kartą susitikome, kai jis buvo atvykęs į Lietuvą ir dalyvavo 1979 m. Rusijos Mokslo Akademijos Slavistikos instituto surengtoje ekspedicijoje Pelesos krašte.

Esate minėjusi, kad svarbios buvo ir užsienio stažuotės. Kokios ir kuo?

Leonardas Sauka, tuomet vadovavęs Lietuvių literatūros ir kalbos instituto Tautosakos skyriui, pasiūlė pasistažuoti Vokietijoje. Pasidomėjau, kokie keliama reikalavimai pretendui į solidžią Aleksandro fon Humbolto fondo stipendiją, ir ją gavau, tad 1992–1993 m. ėmiausi studijų Miunchene, Liudvigo Maksimiljano universitete. Beje, ten pat, regis, 1930 m., studijavo ir Balys Sruoga. Algis Samulionis paprašė archyvuose pasidomėti B. Sruogos rašytų „Dainų poetikos etidų“ medžiaga. Universiteto archyve gavau leidimą pasinaudoti jo darbo rankraščiais ir galiausiai jų kopijas parvežiau į Lietuvą. O studijos man buvo naudingos, nes gerai susipažinau su germanų mitologija, kuri, kaip ir slavų, yra artima ir svarbi baltų mitologijai tirti, nes galima aptikti daug analogijų. Tuo metu rinkau medžiagą studijai apie Perkūną, tai paaiškėjo, kad Toro (kitur jis vadinamas Donaru) garbinimas Vokietijoje irgi buvo aktualus. Be to, dar V. Toporovas buvo įteigęs, kad būtina reikia studijuoti ir senovės islandų „Senąją Edą“, tad uoliai ja domėjausi. Studijuojant germanų senovę ir mitologiją šis šaltinis yra esminis, pamatinis.

2004 m. su vyru, paskirtu Lietuvos ambasadoriumi Ispanijoje, išvykome į tą šalį. Joje praleidome ketverius su puse metų. Prieš išvykdamą turėjau begalę pareigų – Sakytinės tautosakos skyriaus vadovės, LLTI ir VDU doktorantūros ir habilitacijos komisijų pirmininkės ir kt., o Ispanijoje teko save įtikinti, kad jos nebuvo tokios reikšmingos ir kad atėjo metas atsiedėti kūrybai. Madride yra daug puikių bibliotekų, ypač man patiko Komplutensės universiteto biblioteka Madride. Jau tada galvojau rašyti studiją apie Žemyną, o ten aptikau daug naudingos literatūros apie Viduržemio jūros kraštų (ypač senovės graikų ir romėnų) religiją ir mitologiją vokiečių, anglų, ispanų (kiek pramokau) kalbomis. Išstudijavau, kokia žemės deivė buvo kitose tautose ir kultūrose, ypač vakarietiškoje tradicijoje, taip pat gilinausi į teorinius dalykus. Beje, norėdama geriau išmokyti ispaniškai, Muneros miestyje gyvenau kartu su ispanų šeima. Pas juos nuvažiavau per Vendimiją, kai nuimamas vynuogių derlius ir švenčiamos pabaigtuvės. Darbai vykdavo

N. Laurinkienė ir Rita Balkutė su pateikėjais, ievaro rišėjais. Onuškis, Trakų r. 2011 m.

nuo ankstauro ryto iki vakaro, tad ir aš mielai įsitraukiau į vynuogių skynimą – taip geriau pažinau šiuos žmones ir jų papročius. Kartu dirbome, valgėme, klausiau ispanų dainų...

Beje, 2004 m. buvau įsteigusi „Baltų kultūros klubą“, kuris rinkdavosi Vilniaus senamiestyje (Šv. Mykolo g. 12–1). Jo idėja buvo suburti skirtingų sričių mokslininkus, kurie rūpintųsi baltų kultūros paveldu, diskutuotų ir dalintųsi patirtimi apie atliekamus tyrimus, skaitytų paskaitas, informuotų apie leidinius, konferencijas. Keletą metų veikusiame klube paskaitas ar pranešimus skaitė dr. Gintaras Beresnevičius, dr. Bronys Savukynas, habil. dr. Valentinas Baltrūnas, dr. Vytautas Ališauskas, dr. Dainius Razauskas, dr. Bronė Stundžienė, dr. Daiva Vaitkevičienė, dr. Jurga Sadauskienė, maskvietė dr. Svetlana Ryžakova, o diskusijose dalyvavo nemažai suinteresuotų žinomų asmenybių. Renginiuose dalyvavo ir svečiai iš užsienio: maskviečiai prof. Tatjana Civjan, dr. Nikolajus Michailovas, dr. Marija Zavjalova, minkietis Todaras Kaškurevičius. Pastaruoju metu institute rengiu mokslinių seminarų ciklą „Naujausi mitologijos ir tautosakos tyrimai“.

Baltų mitologijos studijas pradėjote nuo gilinimosi į tautosaką, o ne į istorinius šaltinius. Dar Jums svarbūs kalbiniai duomenys ir lyginamieji tyrimai. Ar galite nusakyti savo interesus, tyrimo lauko kaitą ir raidą?

Teisingai išvardijote, tyrimų tikslas, pobūdis ir turima medžiaga lemia metodo pasirinkimą. Taip pat išsikelta idėja. Kartais tyrimą gali įkvėpti ir pastebėta netikėta, iškalbinga detalė: pradėti aiškintis, ką ji reiškia, kokia jos prasmė? Pavyzdžiui, ne taip seniai buvau užkliuvusi už ratais važiuojančios Saulės vaizdinio. Jis paminėtas, atrodytų, paprastose piemenų dainelėse, kurias buvo paskelbęs tautosakininkas dr. Jonas Balys. Iš pirmo žvilgsnio – jose nėra nieko ypatingo, bet pasigilinus išaiškėjo, kad tai labai archajiškas, daugeliui Europos ir Azijos kultūrų, kurios siejamos su soliarine mitologija, bronzos amžiumi, žinomas vaizdinys. Reikia nemažai dirbti, kad visa tai atsivertų. Bet šis darbas labai įdomus – kaip detektyvas.

Dirbdama institute parengėte „Lietuvių liaudies dainyno“ X tomą, skirtą jaunimo ir meilės dainoms. Kuo mitologą gali praturtinti tokia empirinė patirtis?

Tautosaka su mitologija yra tiesiog organiškai susaugusios. Juk tautos žodinis palikimas yra susijęs su senuoju mąstymu, kurio vertybes ir idėjas išreiškia mitologija. Mitologija nėra kažkokie prasimanymai, fantazijos, melai... Tai buvo tam tikras mąstysenos būdas. Jį tirdami išvelgiame, kaip senovės žmonės suvokė pasaulį, kokie buvo jų santykiai su gamta ir jos stichijomis.

Nuo mitologijos neatskiriami ir religiniai vaizdiniai bei tikėjimai. Ar galima nustatyti ribas, kas yra senoji baltų religija, o kas – mitologija?

Kartais tai išties sunku atskirti. Manau, kad geriausia į šiuos reiškinius žvelgti kaip į visumą, į pasaulėžiūrinę sistemą. O norint jos elementus rekonstruoti ar interpretuoti, prireikia įvairių metodų, skirtingų priemonių.

Ar galėtumėte nusakyti senosios pasaulėjautos ar pasaulėžiūros raidą, tarkim, nuo Senosios Europos iki indoeuropiečių, baltų laikų? Ar savo tyrinėjimuose dar susiduriate su Marijos Gimbutienės aptartosios matristinės sistemos reliktais?

Kai ką dar galime užčiuopti. Ispanijoje skaičiau religijotyrynių darbų ir apie matristinių reiškinių liekanas šiuolaikinėse visuomenėse... Marija Gimbutienė yra iki šiol pasaulyje dažniausiai cituojama lietuvių mitologė ir archeologė. Ji dažnai nurodoma kaip privaloma studijų autorė, ja vis dar remiamasi moksliniuose darbuose, nors kai kurie tyrinėtojai jos idėjas vertina kritiškai. Beje, mano tėvelis Vytauto Didžiojo gimnazijoje Vilniuje su Marija Alseikaite-Gimbutiene mokėsi vienoje klasėje, o vienu metu net sėdėjo viename suolo. Kartais tai prisimindavo ir papasakodavo kai kurių detalių.

Aišku, turėjau susivokti ir kaip vertinti matricentrinę Senosios Europos teoriją. Manau, kad tas senosios mitologijos sluoksnis galėjo egzistuoti, bet dabar išlikusiuose reliktuose atskirti, kas priklauso jam, o kas jau indoeuropiečiams, nėra lengva. Baltų religiją ir mitologiją traktuojame kaip įvairių sluoksnių visumą, kaip tokią ją ir tyrinėjame. Lengviau atpažįstami yra indoeuropiečių mitologijos pavidalai. Tarkim, dievas Perkūnas yra tipiškas tos mitologijos ir ideologijos atstovas.

Bet turbūt tiriant moteriškąsias baltų dievybes tenka suklusti: kokia jų kilmė?

Taip, tuo atveju reikia žymiai labiau suklusti, nes moteriškosios dievybės, laikui bėgant, yra patyrusios transformacijas, įgijusios naujų bruožų. Jų kilmę aiškintis būna keblu, tad priimtiniau būna gilintis į jų prasmę, funkcijas ir atskleisti tai, kas įmanoma. Kitaip tektų murkdytis hipotezių ir spėjimų gaujoje ir kiltų pavojus nuvažiuoti į lankas... Rašydama darbą apie Žemyną („Žemyna ir jos mitinis pasaulis“, 2013) ir rinkdama jam medžiagą gavau Lietuvos mokslo tarybos finansavimą ir

su patyrusia tautosakos rinkėja R. Balkute surengėme 10 ekspedicijų po įvairias Lietuvos vietas. Buvau nustebinta, kad net 2011–2013 m. mums pavyko sutikti žmonių, kurie prisiminė archajinių dalykų. Pavyzdžiui, Onuškyje (Trakų r.) senyvas vyras Stasys Jarmalavičius su žmona prisiminė, kaip baigiant rugiapjūtę iš paskutinių nenupjautų rugių pluoštelio daromas *ievaras*. Atsivedėme juos į rugių lauką, ir jie parodė, kaip tai daroma. Tarkim, iš paskutinio rugių pluoštelio gali būti supinama kasa, ant kurios galo uždėdamas akmuo, šalia padedama duonos ir druskos. Kartais kaip auka ir pinigėlis numetamas. Arba vietoj kasos surišamas mazgas. Tai auka žemei, kad ji kitais metais duotų gerą derlių. Pasirodo, ievaras net toje pačioje vietovėje galėjo būti daromas įvairiai. Apie Pelesą užfiksavome kitą ievaro pavadinimą – barzda. O minėtoji mano teta Marytė, tėvelio sesuo, parodė, kaip Pelesoje buvo surišamas rugiapjūtės pradėtuvių „svečias“, kitaip sakant, pirmasis rugių pėdelis. Kitur užrašėme pasakojimų apie paprotį pavasarį išarus pirmąją vagą aukoti (užkasti) duonos plutelę. Prieš tai artojas nukeldavęs kepurę, kartais atsiklaupdavęs ir pabučiuodavęs žemę. Apskritai žemė buvo bučiuojama pradėdant ir baigiant žemės darbus (dėkojant už derliaus dovanas), be to, paliekant gimtąjį kraštą, atsiveikinant su juo arba išreiškiant džiaugsmą grįžus. Sėjant miežius kai kur seniau žemei buvo aukojama kiauliena, o daugelyje Lietuvos vietų buvo paplitęs paprotys sėjos dieną suvalgyti kiaulės uodegą ar šiaip kiaulienos, kad būtų geras miežių derlius. Apie tai dainuojama lietuvių (taip pat ir latvių) dainose apie iš miežių daromą alų. O XVI a. antroje pusėje jėzuitų misionierius Jokūbas Lavinskis Žemaitkiemyje (dabar Ukmergės r.) užfiksavo, kad moterys žemei deivei aukojė kiaulę, – manoma, kad rudens pradžioje, galbūt užbaigus žiemkenčių sėją. Sakoma, kad toks aukojimas buvo privalomas išventinant naująją namų nuotaką, įvesdinant ją į namus. Tikėtina, kad kiekviena moteris turėjo pagerbti motiną Žemyną. Juk abi jos – gimdytojos, gyvybės kūrėjos. Kai kuriose vietose senos moterys žemę bučiuodavo netgi kiekvieną vakarą – dėkojo, kad ji nešioja, maitina. Žemyna kaip žemė 2011–2013 m. buvo minima apie Pelesą, dar apie Valkininkus, Panočius. Jonas Lasickis XVI a. liudijo, kad Žemyna buvo gerbiama ir Žemaitijoje, o Matas Pretorius pateikė duomenų apie Žemynos kulto apraiškas XVII a. viduryje Mažojoje Lietuvoje.

Be to, jis rašė ir apie apeiginį alaus nuliejimą žemei – žemynėliavimą...

Dar apie nuliejimą Žemynai rankraštiniame XVI–XVII a. žodyne yra rašęs Geldapėje gimęs kalbininkas Jokūbas Brodovskis, minėjęs, kad Žemynai prieš Kalėdas buvo nuliejama alaus ir sakoma: „Žemynėle žiedkėle, pakylėk mūsų rankų darbus!“

Sutelkta medžiaga apie Žemyną ir jos garbinimą parodė, kad lietuviams beveik iki šių dienų yra svarbi ciklinio laiko rato samprata, kai pavasarį žemė atgimsta, vėliau duoda derlių, rudenį ruošiasi miegui, o žiemą ilsisi. Akivaizdu, kad ši dievybė ne vien baltų adoruojama – panašią deivę turėjo senovės graikai ir romėnai, taip pat slavai. Tai rodo, kad tas pagrindas, ant kurio gyvename, į kurį remiamės, mums buvo svarbus nuo pačių seniausiųjų laikų.

Kalbant apie Žemyną ir kitas išsilesnes baltų moteriškas dievybes neišleistinos iš akių ir Medeinė / Žvorūna, Ragana, Giltinė, Krūminė, Javinė, Dirvolira, Ponikė ir kitos. Latviai turi Vėlių motę, Miško motę ir daugybę kitų už tam tikras sferas atsakingų mitinių motinų. Kuo skiriasi šie lietuvių ir latvių mitiniai vaizdiniai?

Beveik kiekviena latvių gamtos sritis turi globėją – motiną. Tai Žemės, Ugnies, Krūmų ir kitos motės, o lietuviai motina vadina Žemyną. Kitų deivių (išskyrus Saulę) motinomis paprastai nevadina. Nepaisant to, kad ir neturi motinos pavardžio, kai kuriais atvejais jos atlieka motinų vaidmenį. Sakysim, motina kartais gali būti Laumė – ji gali turėti vaikų. Yra prielaida, kad ji galėjusi būti griaustinio dievo sutuoktinė. Su vaikais turi ryšių Laima arba trys Laimos. Taip pat ir Ragana, nors ji turi ir kanibaliskos esybės bruožų – nuo seno vaikai jos bijo. Mūsų deivės yra užfiksotos skirtinguose šaltiniuose ir kai kuriais atvejais atspindi skirtingus baltų religijos ir mitologijos raidos etapus, todėl ne visos jos gali būti susijusios kaip vienos sistemos narės. Kai kurios savitos ir lokaliai, žinomos tik tam tikrose vietose, kai kurios atsiradusios dėl kontaktų su baltų kaimynais slavais. Kiekvienas atvejis analizuotinas atskirai.

Kita vertus, ir baltams nesvetimas noras išsiaiškinti baltų dievų panteoną su logiškai paaiškinama hierarchija ir struktūra. Ir dėl to kyla panašių sunkumų?

Taip, juos lemia skirtingo amžiaus, vertės ir patikimumo šaltiniai. Tyrinėtojai juos vertina gana panašiai, bet dėl daug ko dar nesutariama. Panteono klausimai vis sprendžiami, bet galutinio atsakymo dar nematyti. Antai kai kas telpa į Žoržo

Diomezilio (George Dumezil) pateiktą indoeuropiečių dievų panteono schemą, bet ne viskas.

Prisimenu Jūsų darbo apie Perkūną (vėliau išleisto knyga „Senovės lietuvių dievas Perkūnas“) gynimą institute viduryje žiemos, kai artėjant prie išrišimo tarsi patvirtindamas verdiktą jis sugriaudė...

Išties taip buvo 1997 m. sausio 28 d., beje, per Nijolės vardines. Be to, disertacijos gynimui pasirinkau antradienį, nes ta savaitės diena man įsimintina ir kaip mano vaikų gimimo diena. Buvo žvarbi, vėjuota žiemos diena, ir staiga sugriaudė Perkūnas. Apie tai užsiminė ir gynimo komiteto nariai.

Ir koks Jums atsiskleidė tas vyriškas indoeuropietiškas lietuvių griausmavaldis dievas Perkūnas?

Ir J. Balys, ir Pranas Skardžius, beje, ir kai kurie estų ir suomių autoriai neseniai skelbtuose straipsniuose teigė, kad griaustinio dievas kadaise galėjo būti apskritai aukščiausiasis dangaus dievas. Aišku, mūsų šaltiniai rodo, kad galėjo būti ir už jį aukštesnis dievas Nunadievis, Andeivis, Okopirmas ar kitais vardais pavadintas, bet konkrečių duomenų apie tą aukščiausią dievą, kuris dažnai primena *deus otiosus*, arba pasitraukusį dievą, beveik nėra, mažai ką galima apie jį pasakyti. Jo vardo prasmę bandoma atkurti pagal kalbos duomenis, bet tai daugiau spėjimai...

Juk vyriausiasis baltų dievas kartais įvardijamas tiesiog Dievu...

Taip, kartais pavadinamas Dievu, bet kartais ir Perkūnas įvardijamas tiesiog Dievu. Kai griaudžia, apie Perkūną sakoma: „Dievas danguje pyragus mala“ arba „Dievulis barasi“ turint omenyje Perkūną.

Žemaičiai kartais pasako: Papunis brazd... Ar galima būtų teigti, kad baltų Dievo vardas yra tiesioginis krikščionybės skolinys?

Nemanyčiau, apie tokius dalykus samprotauti reikėtų atsargiai... O Perkūnas yra labai būdingas patriarchalinės indoeuropiečių visuomenės dvasinės kultūros fenomenas, aiškiai išreikštas vyriškasis dievas. Baltų mitologijoje ir tautosakoje jis yra palyginti gerai išsilaikęs – tiek daug duomenų turi reta tauta. Žinome, ir kokia buvo jo išvaizda, ir kaip jis reikėsi danguje, ir už ką baudė. Dėl jo vardo laikausi nuomonės, kad jis galėjo kilti iš

N. Laurinkienė su Nijole Balčiūniene, Jonu Vaiškūnu, Inija Trinkūniene ir kt. Jorės šventėje. Kulionys, Molėtų r. 2019 m. Nuotraukos iš asmeninio albumo.

veiksmoždzio *perti*, kuris nusako ne tik pėrimąsi pirtyje, jis vartojamas ir reikšme 'mušti, trenkti' ir panašiai.

Žemaičiai apie gavusį j kailį vaiką sako: Tas kramaušys gava pertė...

Perkūno atributai rodo, kad jis yra būtent indoeuropiečių dievas – dangumi važinėja dviračiu (kartais keturračiu) vežimu, pasikinkęs ožius arba baltus arklius. Indoeuropiečiai prokalbės formavimosi metu jau turėjo vežimą, kuris kadaise buvo didelis civilizacinis žingsnis į priekį, nes juo klajokliai galėjo įveikti didelius atstumus. Germanų Toras taip pat gali būti vaizduojamas su ožiais, kurie yra labai būdingi griaustinio dievo gyvuliai. Tikriausiai tai susiję su tuo, kad indoeuropiečiai buvo gyvulių augintojai, be kita ko, turėję didžiules ožkų ir avių kaimenes. Tai atspindi ir jų dvasinėje kultūroje.

Šiomet išleistas pastarasis didelis Jūsų darbas – knyga „Dangus baltų mitiniame pasaulėvaizdyje“. Atrodo, kad po dangiškojo Perkūno savybių susistemimo jautėte skolą kitoms dangaus dievybėms? Kokius uždavinius ir tikslą sau kėlėte?

Iš pradžių tikslas buvo gal ir kuklesnis, bet bedirbant teksto apimtys plėtėsi. Norėjosi išsiaiškinti, ar, sakysim, Saulę, Mėnulį ir kitus dangaus kūnus baltai buvo sudievinę, koku laipsniu jie buvo mitologizuoti. Ir siauriau – kiek galima kalbėti apie tai (kaip kadaise rašė Pranė Dundulienė, Haraldas Biezajis (Haralds Biezais), remdamasis latvių tautosaka, taip pat vokiečių religijotyriškai Giunteris Lančkovskis (Günter Lanczkovski), kad Saulė buvo deivė, nors G. Beresnevičius šiuos teiginius vertino kritiškai. Tad rūpėjo išsiaiškinti, kaip buvo iš tikrųjų.

Iš pradžių ir aš buvau nepatikli, neskubėjau pasikliauti autoritetų požiūriais, vis dėlto nuodugnai tyrinėjant Saulės garbinimo likučius paaiškėjo, kad turiu priimti indoeuropeisto Leopoldo fon Šrioderio (Leopold von Schröder) XX a. pirmoje pusėje išreikštą poziciją, jog Saulė buvo sudievinas dangaus kūnas. Nes išlikę duomenų ne tik apie tam tikras jai skirtas daineles, bet ir užuominų apie jos kultą, jai skirtas apeigas ir ritualus. Kai kurie jų buvo užfiksuoti per rugiapjūtę: pavyzdžiui, Saulei buvo nusilenkiama, jį jai buvo kreipiamasi sutartinių giesmėmis ar kitokiomis dainomis prieš tai nukėlus kepurę. Ir kitomis progomis vienokiu ar kitokiu būdu Saulė būdavo

pagerbiama. Pavyzdžiui, anksti pavasarį ar per saulėtekį, ar ypač per vasaros saulėgrįžą – per Rasas, arba Kupolę. Istoriniai šaltiniai ir etnografija pateikia tam tikrų nuorodų (tai pasakojimai ar simbolinės formos) į soliarinį kultą ir per žiemos saulėgrįžą. Vis dėlto Saulės garbinimo likučių išliko, nors jie gana blankoki.

Intriguojantis mitas – dangiškosios vestuvės. Ką atskleidė jų tyrimas?

Pasirodė, kad danguje vyko panašūs dalykai, kaip ir žemėje. Dangus tarsi atkartodavo žemiškąjį gyvenimą. Reikėtų kalbėti ir apie tarptautinį dangiškųjų vestuvių mitą, kuris baltų mitologijoje paliko gana gilius pėdsakus. Mitas pasakoja apie tai, kad Mėnulis vedė Saulę, bet vėliau jis tapo jai neištikimas ir įsižiūrėjo nepaprastai švytinčią žvaigždę Aušrinę, arba Vakarinę (kitais sakant, planetą Venerą). Dėl to labai supyko ir Saulė, ir rūstusis teisėjas Perkūnas, kuris iš pykčio perskėlė Mėnulį (jį padalino). Taip paaiškinama, kodėl keičiasi jo fazės, kodėl iš pilnaties pereinama į delčią. Aušrinę M. Gimbutienė interpretuoja kaip baltų meilės deivę, o tautosakoje sakoma, kad ji buvusi nežemiško grožio. Ji buvo Saulės duktė ir jos konkurentė, tarkim, tautosakoje pasakojama, kad Aušrinei gimstant, Saulė matė ir nujautė jos pranašumą, todėl tris dienas neužtekėjo.

Gal šis mitas primirštas? Aušrinės nebevardiname meilės deive, tuo reikalu kažkada galbūt buvo kreiptasi į Mildą?

Susiklostė tradicija, kad Milda laikoma lietuvių meilės deive, bet apie tai rašo tik XIX a. istorikas romantikas Teodoras Narbutas. Žinių apie ją išliko nedaug, manoma, kad jos šventykla buvusi dabartinės Šv. Petro ir Povilo bažnyčios vietoje. Dar ji galėjo būti garbinama Aleksote, Kaune. Gal jos abi šią funkciją galėjo turėti?

O kokią reikšmę ir prasmę teiktumėte kasmetinei pavasarinei Perkūno ir Žemynos jungčiai ar tuoktuvėms?

Yra aiškinimų (ir aš panašiai galvoju), kad ne tik deivė Laumė gali būti interpretuojama kaip griaustinio dievo Perkūno sutuoktinė, bet ir Žemyna. Konkrečių siužetų apie jų vestuves neturime, bet pirmasis pavasarinis griaustinis yra mitologizuojamas, pirmosios pavasario perkūnijos atrakinamos žemės vaizdinys gal ir gali būti siejamas ir su vestuvių vaizdiniu. Ir Perkūno kulkos, kurias, kaip įsivaizduota, jis mėto iš dangaus, primena vyriškąjį lytinį organą, tad ir tomis

kulkomis, kaip ir pirmąją perkūniją, jis apvaisina žemę, padeda Žemei, arba Žemynai, atsinaujinti, atgimti. Kaip žinia, po pirmosios perkūnijos prasideda žemdirbystės sezonas, jau daug ką galima sėti, sodinti, be to, manyta, kad ji apvalydavusi žemę ir nuo kenksmingų jėgų, nuo Velino (Velnio) įtakos. Tad po pirmosios perkūnijos prie žemės jau nepavojinga liestis, vaikščioti basam, maudytis.

Kaip Perkūno antipodą paminėjote senovės dievą Veliną (Velnią). Koks jo santykis su krikščioniškuoju velniu?

Suprantama, kad tai netapatūs dalykai. Kita vertus, akivaizdu, kad krikščioniškoji ideologija paveikė Velnio vaizdinį. Remiantis etimologija Velnias, kaip ir Perkūnas, yra indoeuropietiškos kilmės personažas, bet kai kurios jo ypatybės, būtent sąsajos su chtoniškąja mitinio pasaulio sfera, leidžia spėti, kad jis buvo seniausiojo, ikiindoeuropietiškojo mitologijos etapo atstovas.

Perkūnas Velnią, požemio dievaitį, susijusį su mirusiųjų pasauliu, bando nuo žemės paviršiaus ištremiti į požemį. Tad su Velnio mitologija siejasi įvairialypės idėjos – jis atstovauja ir archajiškesnius, ir vėlyvesnius pasaulėžiūrinius sluoksnius. Žodžio šaknimi ir kai kuriais prasmės niuansais Velnias artimas vėlėms, deivei Velionai, latvių Vėlių motinai ir kt.

Pirmojoje knygoje nagrinėjote kosmogoninius (pasaulio sukūrimo) mitus, kai kuriuos mitinius įvaizdžius, motyvus, mitologemas. Aiškinote Pasaulio medžio, svarbaus pasaulio struktūros modelio, raišką ir prasmes.

Prisimindama šį darbą tebemanau, kad ėmiausi nagrinėti vienus iš esmingiausių baltų pasaulėvaizdžio elementų. Svarbus senasis ciklinis laiko suvokimas; kiekvienas ciklas prasideda archetipinės pradžios išgyvenimu, o kiekviena pradžia susijusi su simboliu pasaulio sukūrimu. Tai patvirtina ne tik lietuvių (baltų) ir kitų indoeuropiečių mitologija, bet net ir kitų žemynų kraštų mitai. Kasmetinis atsinaujinimas nuo seniausių laikų buvo nepaprastai svarbus, jis pasireiškė laiko, pasaulio ir žmonių regeneracija. Tai periodiškai savaip atkartodavome simbolinėmis formomis, kurios atpažįstamos ir kalendorinių dainų tekstuose, kalendorinėse apeigose. Mitiniam pasaulėvaizdžiui svarbiausios buvo žiemos ir vasaros saulėgrįžos – Saulės sugrįžimas, šviesos bei šilumos gausėjimas ir atvirksčiai, arba sužaliavimas, vešėjimas, branda ir palaipsnis nykimas...

Kasmetinis kalendorinis ciklas savaip atkartoja žmonių gyvenimo ciklą... Žiemos ir vasaros saulėgrįžos taškai ir juos lydinčios šventės yra gana aiškūs, o ar galime atkurti, pavyzdžiui, pavasarinį lygiadienį žymėjusių šventę? Kuri galėtų būti kitų pavasarinų švenčių – Gandrinių (Blovieščių), Jorės (Jurginių), Velykų ir Užgavėnių – pirmavaizdis, jas siejanti ašis?

Taip, tikėtina, kad senoji, archajiškoji pavasario šventė yra išsiskaidžiusi į vėlesnę švenčių „tinklę“... Taip galėjo nutikti, nes šventės patyrė chronologinę ir semantinę raidą. Trūksta knygelių, kurios glaustai ir aiškiai atskleistų pavasario sutikimo švenčių apeigas, jų priešistorę ir prasmę.

Esate minėjusi, kad baltų mitologijos tyrinėtojai yra nuveikę darbus, kurie svarbūs ir pasauliniame kontekste, bet per mažai žinomi?

Tenka pripažinti, kad darbai apie baltų mitologiją pasaulyje vis dar mažai žinomi. Kaip minėjau, žinomi M. Gimbutienės, šiek tiek A. J. Greimo, J. Balio darbai – tie, kurie paskelbti anglų kalba... Mūsų laikais rimtų didesnės apimties tyrimų tarptautinėje erdvėje nepasirodo, tik vienas kitas straipsnis. O jie būtini, nes baltų mitologijos duomenys įvairiais požiūriais svarbūs indoeuropėtikai ir plačiau. Pastebėjau, kad pastaruosiu metu bando telktis, dalintis idėjomis ir atradimais prie Baltijos jūros gyvenančių tautų mokslininkai. Juk pravartu pasiaiškinti, kas buvo bendra, o kas savita, viename geografiniame areale kaimynystėje gyvenantiems baltams, germanams, finougramams, slavams. Juk baltų ir slavų ryšiai jau seniai pastebėti ir nebekelia abejonių.

Lietuviams svarbu pažinti savo dvasinį paveldą. Tačiau būtina baltų mitologijos tyrimus versti ir į kitas kalbas, kad jie būtų prieinami kitų kraštų mokslininkams ir visiems besidomintiems. Lietuvių humanitarams būtina jungtis į tarptautinių mokslinių problemų sprendimą kaip visateisiams pasaulio mokslinės bendruomenės nariams.

Nuo 2013 m. tapau Lietuvos UNESCO komisijos nacionalinio komiteto „Pasaulio atmintis“ nare. Stengiuosi, kad unikaliausi mūsų kultūros paveldo veikalai būtų įvertinti ir įrašyti į šio komiteto sudaromą registrą. Per tą laiką į jį buvo įtraukti Lietuvių mokslo draugijos tautosakos rinkiniai (XIX–XX a. I pusė), Kristijono Donelaičio autografa. 2019 m. į tą sąrašą pateko ir Simono Daukanto originaliosios kūrybos ir vertimų autografa.

Dabar esu folkoro ansamblio „Vilniaus dzūkuliai“, vadovaujamo Daivos Steponavičienės (Rugiaveidės), narė. Ansamblio vadovė prieš pora metų mane pakvietė jame dainuoti. Ansamblio tikslas – išsaugoti dzūkų etninės kultūros paveldą, su juo supažindinti visuomenę, ne tik vyresniąją, bet ir jaunąją kartą. Turiu galimybę kartu su kitais ansamblio nariais kurti įvairias temines programas, vėl pajusti dzūkišką atmosferą ir dainomis ją skleisti plačiojoje visuomenėje.

Jau kuris laikas esu Vydūno draugijos narė. Šio filosofo ir rašytojo idėjos mane nuo seno traukė ir domino. Pastarąsias dvi vasaras su šeima – vyru ir 9 metų anūke Maja Elžbieta – leidome vydūniečių stovykoje Bitėnuose, netoli Pagėgių. Ten kasdien po pusryčių ir po vakarienės dainuojame liaudies dainas ar rengiame poezijos skaitymus, kuriems pritariama kanklėmis. Gretimų vietovių bibliotekose, muziejuose pristatome savo knygas, dalyvaujame Vydūno atminties renginiuose, tvarkome įžymiųjų to krašto žmonių kapus. Džiaugiuosi, kad mano anūkė noriai važiuoja į šią stovyklą – jaunoji karta jaučia tikrąsias vertybes ir, matyt, pratęs mūsų tradicijas.

“MOTHER EARTH [ŽEMYNA]”

The conversation presents habil. Dr Nijole Laurinkienė, laureate of the National Jonas Basanavičius Award, researcher of Lithuanian folklore and mythology, author of four monographs and several dozen scientific articles. The researcher's father, Izidorius Šimelionis, was from the Lithuanian region of Peleša (in what is now Belarus), where longer than anywhere else in people's memories and language there remained archaic mythopoetic relics: for example the earth was called *Žemyna*, it was called on in cases of misfortune, the moon was called *Dzėvaitis*, etc. This encouraged the future scientist to show an interest in the ancient Lithuanian worldview. She was also influenced by Lithuanian folklore researchers Donatas Sauka, Norbertas Vėlius, Algirdas Julius Greimas, the works of Balticist, Indo-Europeanist Vladimiras Toporovas. While studying Lithuanian Studies at Vilnius University, Laurinkienė actively participated in the activities of the ethnographic club Ramuva, she performed field work. In 1990, on the basis of her dissertation, a book was published, *Mito atšvaitai lietuvių kalendorinėse dainose*. 1994 saw the release of the study *Senovės lietuvių dievas Perkūnas*, 2013 – detailed monograph *Žemyna ir jos mitinis pasaulis*, while in 2019 – *Dangus baltų mitiniame pasaulėvaizdyje*. The studies are based on data from historical sources, folklore, and extensive comparative material.

VILNIAUS KODAS

Darius KUOLYS

Vilnius. 1998 m. Arūno Baltėno nuotrauka.

■ Ar įmanoma apibrėžti miesto tapatybę? Neįmanoma, – atsakytų tapatybių tyrinėtojai. Juk pati tapatybė, anot Eriko Eriksono, yra „visur esanti“, bet „miglotą“ ir „neapbrėžiamą“. Ar verta, ar prasminga mėginti Vilniaus tapatybę nusakyti? Taip, – atitartų tie patys tyrinėtojai. Mat tapatybė – tarsi nuodėmė: kad ir kaip stengiamės, nesugebame jos išvengti, – teigia Samuelis Hantingtonas (Samuel Huntington). Ir priduria: tapatybė yra svarbi, nes ji – neatskirama mūsų sąmoningumo dalis, mūsų savimonės ir savižinos kūrinys; ji svarbi, nes lemia mūsų elgsenas ir laikysenas.

Tapatybės klausimas neišvengiamai tampa mūsų laisvės, savarankiškumo klausimu. Jei mes patys nemėginame ir nepajėgiame savęs nusakyti, mus apibrėžia ir užsklendžia kiti, atimdami iš mūsų autonomiją, – yra pastebėjęs Leonidas Donskis. Taigi tarp tapatybės ir laisvės esama esminio ryšio ir laisvos bendruomenės to neturėtų užmiršti. Rūpestis savo tapatybe taip pat neatskiriamas nuo rūpesčio gyvenimo autentiškumu, tikrumu. Klausdami, kas ir kokie esame, mes sykiu klausiamo, ar autentišką, ar savo gyvenimą gyvename. „O gal tai visai ne mūsų gyvenimas?“ – vis

turėtume suabejoti kartu su Juozu Erlicku. Tad tapatybės svarstymai – ir autentiško gyvenimo paieškos.

Asmens ir bendruomenės tapatybė didele dalimi yra konstruktas: mes ją daugiau ar mažiau sąmoningai susikuriame, leisdami į dialogą su kitais: kreipdamiesi į praeitį, į atmintį, į paveldėtus pasakojimus, svarstydami, kuo mes siekiame tapti, su kuo norime tapatintis, ir pagal tai vienaip ar kitaip elgdami. Airių filosofas Ričardas Karnis (Richard Kearney) šiandien kalba apie „naratyvinę tapatybę“: tapatybę įgyjame pasakodami apie savo gyvenimą ir savo pasakojimus nagrinėdami. Būtent bendri pasakojimai suteikia bendruomenėms stiprų tapatybės jausmą, – teigia indų kilmės amerikiečių literatūrologas Homis Bhabha. Galime sakyti, kad ir miestai savo tapatybes kuria bei išradinėja nuolat: sekdami sau ir kitiems savo pasakojimus – juos tęsdami ir vis iš naujo interpretuodami, nuolat rinkdami jiems svarbias idėjas, vertybes ir elgsenas. Miesto tapatybė – kolektyvinio pasirinkimo dalykas. Tai istorinis projektas, kurį įgyvendinant dalyvauja kiekviena karta su savo nuostatomis, pažiūromis

ir ateities siekais. Ir vis dėlto naujos kartos pasirinkimus visada daugiau ar mažiau veikia anksčiau kartų laikysenos, elgsenos, apsisprendimai, iki jų sektas pasakojimas.

Taigi svarstydami Vilniaus tapatybę turėtume pamėginti atsakyti į du kertinius klausimus. Pirma, kokį Vilniaus kodą esame paveldėję, kokį jį mums perduoda išlikę naratyvai? Antra, kokį Vilniaus *credo* – Vilniaus bendruomenės etosą, bendrą tikėjimą – turime ar norėtume turėti? Vilniaus kodą tenka įminti, išvelgti, atrasti. Vilniaus *credo*, matyt, dar reikia susikurti. XX a. viduryje *credo* – *American Creed* – kaip Amerikos tapatybės branduolį išskyrė švedų ekonomistas Gunaras Myrdalas (Gunnar Myrdal), tvirtinęs, kad amerikiečių tapatybę lemiantis bendras politinis tikėjimas savo asmens verte, žmonių lygybe, žmogaus teisėmis į laisvę, teisingumą, garbingą sėkmę. Pagrįstai galėtume aiškintis, kokie bendri gyvenimo principai, bendri įsipareigojimai, bendri lūkesčiai ir siekiai telkia arba sėkmingai telktų į bendruomenę labai skirtingus šiandienos vilniečius. Kokia tradicija jų politinis tikėjimas galėtų būti paremtas? Iš kokio Vilniaus kodo vilniečių *credo* galėtų kilti, rasti?

Norėdami perprasti miesto kodą turime leisti į jo atminties klodus, peržvelgti jo patirtus istorinius nutikimus, išgyventus žygius, prisiminti ypatingos semantinės galios kilmės mitą. Būtent mitas iškelia Vilnių kaip šventą miestą, kuris Dievo valia išauga jau anksčiau įsteigtoje sakralinėje vietoje – Šventaragio slėnyje. Didysis kunigaikštis Gediminas susapnuoja geležinį vilką ir sulaukia savo sapno išaiškinimo slėnyje, kuriame laidojami, išlydimi į anapusių tautos protėviai, angoje tarp šiapus ir anapus. Tai sakralus Šventaragio ir Lizdeikos, šventųjų kankinių Antano, Jono ir Eustacijaus, šventojo karaliaučio Kazimiero, šventosios Faustinos, palaimintojo Jurgio Matulaičio, Vilniaus Gaono, Aušros Vartų, Trijų Kryžių, Kalvarijų, Išganytojo kalno, Dievo Gailestingumo šventovės, Didžiosios sinagogos ir daugelio kitų šventyklų miestas. Toks Vilnius iškyla mūsų senuosiuose ir XX a. pasakojimuose, skirtingų tautų poezijoje. Miesto sakralumą yra patyrę, išgyvenę, atskleidę poetai. Kaip „stebuklą šventą“, kaip lietuvių „dangų“ Vilnių regėjo Balys Sruoga. Kaip „psalmyną iš geležies ir molio“, kaip „kabalisto sapną“ Vilnių gebėjo perskaityti Mošė Kulbakas: „kiekvienas akmuo – šventas raštas“. Miestas, mito galia įveikiantis laiką, atsispiriantis praeinamybei, buvo Vilnius Česlavui Milošui, „į kitą pasaulį atsivėrusi anga“ – Marcelijui Martinaičiui. Tai „maldų ir relikvijų, sapnų, stebuklų ir

tikėjimo vizijų šventovė“, – teigė Mikalojus Vorobjovas. „Tai magiškas, magiškas miestas“, – paskutinėmis gyvenimo savaitėmis sakė Č. Milošas.

Įsidėmėtina: tas pats kilmės mitas iškelia Vilnių kaip pasaulinio garso, pasaulinės šlovės miestą, karališką, kunigaikščių miestą, kaip kadaise buvusios didžiausios Europos šalies sostinę, kaip politinį Lietuvos valstybės centrą. Pasak XVI a. metraščių, geležinio vilko staugimas reiškias, kad šioje vietoje pastatytos sostinės „garsas sklis po visą pasaulį“. Algirdas Julius Greimas priskiria „Vilniaus garso (Geležinio vilko) mitą“ prie šiuolaikinei lietuvių tautai ypatingai svarbių „dinamiškų mitų“ ir interpretuoja jį kaip tautos politinio suverenumo, jos „ateities užangažavimo mitą, pagal kurį lietuvių tauta dar turi ką pasakyti pasauliui, kad ji turi prieš akis atvirą savo istoriją“. Taigi Vilnius – miestas, kilmės mito įpareigojimas nuolat kalbėti pasauliui savo balsu, tęsti steigėjo Gedimino pradėtą savarankišką pasakojimą, liudyti pasauliui lietuvių visuomenės ir Lietuvos kūrybingumą. Tai labai stiprus, gyvybingas, išskirtinis kilmės mitas, kuris ne tik mums atveria Vilniaus kodą, bet ir siūlo miesto *credo* – teigia pasitikėjimą savo kūrybos galiomis, valią savo istoriją patiems savarankiškai kurtis.

Šias mito reikšmes yra paliudijusi, išskleidusi ir įvirtinusi Vilniaus istorija – kovų už laisvę ir nepriklausomybę istorija. Tai Lietuvos savarankiškumą gynusių valdovų Gedimainaičių, Jogailaičių, didikų Goštautų, Radvilų, Chodkevičių, Sapiegų, Pacų, Oginskių bei kitų garsių giminių sostapilis, Didžiosios Kunigaikštystės seimų, Vyriausiojo Lietuvos Tribunolo miestas, kuriame puoselėtos pilietinės ir politinės laisvės. Čia sukurti ir priimti Lietuvos Statutai, keliems šimtmečiams įvirtinę suverenią LDK Respubliką – laisvų kilmingųjų politinę bendruomenę. XVIII a. pabaigoje Vilniuje gimsta moderni lygių piliečių tauta: per Tado Kosciuškos sukilimą rotušėn susirinkusi Lietuvos Tautos Aukščiausioji Taryba iškelia tokios tautos idėją ir pakviečia lietuviškai ir lenkiškai paskelbtu „Atsišaukimu“ visų luomų šalies žmones ginklu ją nuo Rusijos imperijos apginti. Taip Vilnius iškyla kaip už asmens ir tėvynės laisvę besikaunantis 1794–ųjų, 1831–ųjų ir 1863–ųjų sukilimų, Jokūbo Jasinskio, Mykolo Pranciškaus Karpavičiaus, Simono Konarskio, Ziganto Sierakausko, Konstantino Kalinausko miestas. Šiandien S. Konarskio žūties vietą žymintis akmuo apleistas, o 1839–aisiais Vilniaus panelės vilgė sušaudyto didvyrio kraujyje savo nosinaites ir saugojo jas šeimose kaip laisvės kovų ženklą.

Iš laisvės geismo gimė XIX a. Vilniaus romantizmas, tiesęs kelią tiek Lietuvos, tiek Lenkijos politiniam prisikėlimui, suteikęs stiprų postūmį abiejų tautų modernių valstybių projektams. Miestas ir carinės priklausomybės metais išsaugojo tikėjimą dvasios, idėjos galia keisti istoriją, grumtis su prievarta ir primestomis gyvenimo formomis. Čia buvo gyvas Simono Daukanto, Adomo Mickevičiaus, filomatų ir filaretų įsitikinimas, kad ir despotijos laikais būtina gaivinti laisvės atmintį, savos Respublikos prisiminimus, puoselėti asmens kilnumą, žmonių bičiulystę, laisvą tautos dvasią ir politinio savarankiškumo viltį. Didžiojo Adomo priesakas „Seikėk jėgas pagal tikslą, o ne tikslą pagal jėgas“ įkvėpė Maironį, Antaną Smetoną ir Juozapą Pilsudskį, Meilę Lukšienę ir Mariją Alseikaitę-Gimbutienę. Idealizmas ir pasiaukojimas buvę būdingi ir XX amžiaus vidurio vilniečiams, gyvenusiems senąja A. Mickevičiaus dvasia, – liudija M. Lukšienė. „Tas miestas išsiugdė kai kurių įgūdžių, būdingų apgultai tvirtovei, kurioje aukščiausiai vertinami ištikimybė ir didvyriškų poelgių siekis“, – tvirtina Č. Milošas.

Būtent Vilnius, senosios Lietuvos valstybės centras, subrandina modernią lietuvių valstybę – Vasario 16-osios Respubliką. Būtent čia atgaivinama ir paskelbiama tautos autonomijos ir nepriklausomybės idėja. Čia 1918–aisiais steigiasi Lietuvos Vyriausybė ir kariuomenė. Tai – Jono Basanavičiaus, Didžiojo Seimo, Lietuvos Tarybos miestas. Sykiu Vilnius – ir Sąjūdžio, Kovo 11-os Respublikos atkūrimo ir įvirtinimo centras, europinė sostinė, kurioje 1990–1991–aisiais buvo išjudinta Sovietų imperija, nuo jos apginta nepriklausomybė ir demokratija. Taigi laisvė, asmens ir tautos laisvė, būtų viena svarbiausių Vilniaus kodo dalių.

Miesto kilmės mitas turi dar vieną savybę – jis pabrėžia prigimtinį Vilniaus grožį. Vilnius iškyla iš grožio pajautos, jo patyrimo. Pasak mito, medžioklėn išjojęs Gediminas visų pirma „randa ties Vilnios upe gražų kalną“ – „наиде гору красну над рекою Вилнею“. „Gražus kalnas“ ir duodąs pradžią Vilniui. *Gražus* – kertinis žodis. Vilnius yra ta vieta, kurioje galime patirti pasaulio ir gyvenimo grožį, – taria mums mitas. Šiame mieste slypi „dieviškas grožis“, – atitaria Vilniaus poetai, rašytojai, menininkai. Vilniaus „grožio savitumas“, jo „žavesys“ yra nulemti gamtos ir žmonių kūrybos darnos, – tvirtina Ferdinandas Ruščicas. Šis miestas esąs „gyvas organizmas“, išaugęs „pagal kažkokius natūralius dėsnius“: „gatvės nubėgo, kaip teka upokšniai,

namai ir gynybinės sienos kilo taip, kaip želia žolė ir auga medžių guotai“. Natūralų, laisvą Vilniaus kraštovaizdį F. Ruščicas sieja su autentišku, laisvu vilniečių gyvenimu. Sujungia Vilniaus grožį ir laisvę. Ypatingas Vilniaus grožis kylantis iš „architektūros meno susiliejiimo su gamta“, iš čia per amžius gyvenusių ir miestą kūrusių žmonių lyrizmo ir subtilios grožio pajautos, – sako M. Vorobjovas. „Miestas po debesimis“ (*Miasto pod chmurami*), – teigia poetas Vitoldas Hulevičius (Witold Hulewicz). Ir Vilnius, ir Vilniaus pasakojimas – menininkų kurti meno kūriniai. Tai Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus, Jono Glaubico, Lauryno Gucevičiaus, Mikalojaus Konstantino Čiurlionio, Jašos Heifeco (Jascha Heifetz), Mošės Kulbako, Jano Bulhako, Teodoro Bujnickio, Česlavo Milošo, Abraomo Suckeverio, Jozefo Mackievičiaus, Tadeušo Konvickio, Juditos Vaičiūnaitės, Jurgio Kunčino, Petro Repšio, Sigito Gedos, Tomo Venclovos, Onutės Narbutaitės ir daugelio kitų kūrėjų miestas.

Svarbūs ir dar keli Vilniaus kodo dėmenys. Senoji Lietuvos sostinė kūrėsi kaip intelektualinis tautos ir krašto centras, kaip mokyklų ir universiteto miestas. Jau Žygimantas Senasis XVI a. pradžioje pabrėžė Vilniaus Katedros mokyklos reikšmę krašto Respublikai. Vilniaus vyskupas Valerijonas Protasevičius Lietuvos visuomenei aiškino, kad pirmoji kolegija sostinėje steigama savos „Respublikos naudai“. Vyskupo talkininkas, valdovo sekretorius ir miesto vaitas Augustinas Rotundas skelbė, kad Vilniaus aukštoji mokykla turinti padėti lietuviams sustiprinti savo „romėniškąją“ kultūrinę ir politinę tapatybę. Tai Vilniaus universitetas ne vieną amžių ir darė. Jo profesoriai rengė ne tik lotyniškas, lenkiškas, bet ir lietuviškas knygas, rašė žodynus, gramatikas, Lietuvos istorijos, poetikos, retorikos, filosofijos vadovėlius ir įvairių sričių mokslo darbus. Taigi – pasauliui atviras akademinis miestas, daug šimtmečių telkiantis išmintį ir ugdantis savarankiškus, kūrybingus protus, gebėjus laiduoti intelektualinį krašto savarankiškumą.

Nuo senų laikų vilniečiai suvokė savo miestą kaip įvairių kultūrų ir konfesijų sugyvenimo, susikalbėjimo erdvę. XVI amžiuje Vilniuje gyvenęs gudų bajoras Teodoras Jevlašauskis, kalvinistas, pareigingai rūpinęsis stačiatikiškais tėvais ir stačiatike žmona, vaikus leidęs į arijo-nų mokyklą, draugavęs su katalikų kunigais, atsiminimuose pasakoja, kaip nustebe popiežiaus pasiuntiniai italai, sužinoję, kad katalikų dvasininko namuose jie sėdintys už vieno puotos stalo kartu su kalvinistu. Sulaukę paaiškinimo,

Vilnius. 1998 m. Arūno Baltėno nuotrauka.

kad šiame mieste tai daryti įprasta, italai pripažinę, jog čia tarp žmonių iš tikrųjų Dievas gyvenęs. Vilniaus seimai taikų skirtingo tikėjimo bendrapiliečių sambūvį buvo įteisinę įstatymais, jį viešai gynė didikai ir intelektualai. Taigi Vilnių stengtasi puoselėti kaip dialogo, polilogo erdvę, kaip humanišką miestą, kuriame susikalba skirtingos kultūros, skirtingos tautybės, skirtingos konfesijos. Šiuos senus miesto bendrabūvio principus ir po Pirmojo pasaulinio karo gynė J. Basanavičius, krajovcai – LDK bajorijos palikuonys, jaunieji „Žagary“ grupės poetai.

Nuo XVI a. Vilnius garsėjo ir savo labdarystės, atjautos, pagalbos artimui, galeistingumo tradicijomis. Net XX a. katastrofų metais, okupuotame krašte sugiuvus civilizuotai tvarkai, kai Paneriuose buvo naikinama žydų bendruomenė, nestigo šviesių asmenybių ir kilnių poelgių. Šv. Jonų bažnyčioje bendrapiliečių žydų žudynes viešai smerkė kunigas Alfonsas Lipniūnas. Vilniaus universiteto profesoriai, bibliotekininė Ona Šimaitė, rašytojas Kazys Boruta gelbėjo žydus, padėjo žydų intelektualams išsaugoti nuo sunaikinimo dalį kultūrinio paveldo, pačius geto

tikrovės liudijimus. Geto žmonių dvasinė rezistencija – viena herojiškiausių ir tragiškiausių Vilniaus laisvės kovų. Joje „skausmo miestas“ virsta ir žmogaus pasiaukojimą, ištikimybę, kilnumą liudijančia vilties erdve.

Taigi praeities patirtys atveria mums Vilniaus kodą: tai laisvės miestas, branginantis asmens ir tautos teises, turintis senas laisvės ir krašto suverenumo gynimo tradicijas; tai miestas, gebantis vertinti ir kurti grožį, vieta, kurioje žmogus gali gyvenimo grožį ir pasaulio sakralumą patirti; tai istorijos išmėginta kūrybingo kultūrų polilogo

erdvė; tai atviros istorinės ateities, vis dar turintiską pasakyti pasauliui miestas.

Ar iš šio kodo galėtų rasti dabarties vilniečius telkiantis bendras etosas, politinis tikėjimas – Vilniaus *credo*? Ir koks jis galėtų būti? Gal „maištinga ištikimybė“ šio miesto tradicijoms kaip kūrybinės galios šaltiniui? Susivokimas, kad esame vilniečiai, nes mus sieja meilė laisvei, įsipareigojimas laisvai šio krašto Respublikai, dar stiprus gyvenimo grožio geismas, dar neišbarstyti romantinio idealizmo likučiai, bendras rūpestis savo mokyklomis ir universitetais – savo intelektualiniu savarankiškumu ir kūrybiniu pajėgumu, savo miesto, kaip atviros kultūrų polilogo erdvės, puoselėjimas, valia kalbėti pasauliui savu, savarankišku balsu, valia tęsti Vilniaus pasakojimą?

LITERATŪRA

- Algė Andriulytė. *Ferdynandas Ruszczykas. Civis vilnensis sum*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2018.
- Julija Biliūnienė-Matijošaitienė, Meilė Lukšienė. *Laiko prasmės*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004.
- Algirdas Julius Greimas. *Iš arti ir iš toli. Literatūra. Kultūra. Grožis*. Sudarė Saulius Žukas. Vilnius: Vaga, 1991.
- Samuel Huntington. *Who Are We? The Challenges to America's National Identity*. New York: Simon and Schuster, 2004.
- Teodoras Jevlašauskis. *Atsiminimai*. Parengė Darius Vilimas; vertė Neringa Pranckevičiūtė-Lūžienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998.
- Mošė Kulbakas. *Vilnius*. Sudarytojas Alfonsas Bukontas. Vilnius: Vaga, 1997.
- Richard Kearney. *Poetics of Modernity. Toward a Hermeneutic Imagination*. New York: Humanity Book, 1995.
- Lietuvos metrašis. Bychovco kronika*. Vertė ir parengė Rimantas Jasas. Vilnius: Vaga, 1971.
- Czesław Miłoszo *Vilnius. Tekstai ir fotografijos*. Sudarė Margarita Matulytė. Vilnius: Apostrofa, 2012.
- Czesław Miłosz, Tomas Venclova. *Grįžimai Lietuvon*. Parengė Barbara Toruńczyk. Vilnius: Vaga, 2014.
- Balys Sruoga. *Giesmė apie Gediminą*. Vilnius: Vyturys, 1993.
- Mikalajus Vorobjovas. *Vilniaus menas*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 1997.

CODE OF VILNIUS

Darius KUOLYS

The issue of the identity of the city of Vilnius, first mentioned in 1323 in historical sources, is raised. Taken under consideration are what common life principles, obligations, mutual expectations and goals bring together or would successfully gather into a community different people of modern-day Vilnius. The basis is the city's history and narratives on its past. In these narratives Vilnius arises as a city that treasures the rights of the individual and the nation, having ancient traditions of freedom and preservation of the region's sovereignty. This is the space of a creative polylog of cultures, as well as being where a person can experience the beauty of life and sacrality of the world.

ŽIEMOS ŠVENTĖS IR PRAMOGOS VILNIUJE XIX AMŽIUJE

Liuda MATONIENĖ

Žiemą, kai oras žvarbus, o vakarai ilgi ir tamsūs, vos išėję paklaidžioti po Vilniaus senamiestį, ieškome kavinės, muziejaus, koncertų salės ar šiaip malonios vietelės, kur galima sušilti. Dažnai patenkame į erdves, kuriose dar išlikę XIX amžiaus interjerai ar sieninės tapybos fragmentai, lubų lipdiniai, koklinės krosnys, durų rankenos ar kitos detalės. Kieno rankos galėjo tas rankenas liesti, kieno bateliai mynė tuos slenksčius, ir ką tie žmonės veikdavo šiuose namuose šaltų ir ilgų žiemų vakarais?

Apie tai galima pasiskaityti amžininkų atsiminimuose. Juos rašė iš Austrijos į Vilnių 1804 metais atvykęs gydytojas Josefas Frankas, Vilniaus universitete medicinos mokslus studijavęs Stanislovas Moravskis, žiemas Vilniuje leidusi aristokratė poetė ir dramaturgė Gabrielė Giunterytė-Puzinienė ir jos teta, istorinių romanų ir atsiminimų autorė Sofija Tyzenhauzaitė etc. XIX a. Vilnių ir jo apylinkes aprašė etnografas istorikas Adomas Honoris Kirkoras, publicistas ir poetas Vladislovas Sirokmlė (Liudvikas Vladislovas Pranciškus Kondratovičius). Apie Vilniuje vykusius renginius skelbta to meto spaudoje, apie spektaklius ir koncertus byloja išlikusios afišos, o apie religines šventes galima sužinoti iš bažnytinių dokumentų ir jų tyrinėtojų darbų. Žiemiški XIX a. Vilniaus vaizdai randami amžininkų piešiniuose ar paveiksluose ir nuo amžiaus vidurio atsiradusiose fotografijose. Žiemos nuotaikas atspindi tuo metu rašyti eilėraščiai ir Vilniaus legendos.

Iš nuotrupų atkuriamas XIX a. Vilniaus gyvenimas gali padėti geriau pajusti sostinės senamiesčio dvasią. Prieš 200 metų gyvenusių vilniečių džiaugsmas, jaudulys, įkvėpimas gali sušildyti mūsų širdis, o praeitų amžių šviesa apšviesti ir mūsų tamsią žiemą.

■ Prieš 200 metų į Vilnių buvo patogiu atvykti žiemą, anuomet čia gyvenusio iš Vienos atvykusio daktaro Jozefo Franko žodžiais tariant, „rogių kelias palengvindavo susisiekimą“. O ir miestas žiemą atgydavo: kaip rašė Gabrielė Giunterytė-Puzinienė, jis „dūzgė tarsi avily“. Bajorai suvažiuodavo tvarkyti verslo reikalų, pasirašyti sutarčių, dalyvauti bajorų susirinkimuose, suveždavo savo sūnus studijuoti Vilniaus universitete, o dukteris – mokyti aukštuomenės damoms reikalingų dalykų pensionuose arba pas privačiai samdytus mokytojus. Su bajorų šeimomis atvykdavo ir jų tarnai bei tarnaitės, kiti pavaldiniai, ir miestas prisipildydavo gyvybės.

Spindesio miesto gyvenimui suteikdavo šventės. Švęstos karinės pergalės, taip pat valdovų šeimos šventės – vardinės, vestuvės, vaikų krikštynos. Dar iškilmingiau vilniečiai šventė religines šventes. Kalėdų proga aikštėje grieždavo samdyti muzikantai, buvo rodomi gyvieji paveikslai – bažnyčios tarnautojai, miestiečiai ir aktoriai, persirengę išminčiais, kariais ir angelais vaidavo biblines scenas. Su teatralizuotomis eisenomis švęsta ir Trijų Karalių diena. Per Užgavėnės kaukėti persirengėliai surengdavo triukšmingus vaidinimus gatvėse, Vilniaus universiteto studentai – universitete, o aukštuomenė linksminosi rūmuose rengtuose kaukių baliuose. Beje, karnavalų laikas tarp Kalėdų ir Užgavėnių buvo puiki proga pasirūpinti piršlybomis.

Taigi, daug kam žiemą atkeliauti į Vilnių buvo tiesiog būtina, bet ne visada saugu. Reikėjo vykti per didžiulius miškus, kuriuose, anot Motiejaus Valančiaus, „kartu su miško žvėrimis ir paukščiais gyveno žmogžudžiai“. Vilniaus apylinkėse jų vadeiva 1799–1808 m. buvo toks Dionizas Pekarskis, apsukrus, drąsus ir išsilavinęs, dirbęs didikų kamerdineriu, todėl gerai mokėjęs prancūzų ir vokiečių kalbas. Jam pavyko suvienyti dvi plėšikų gaujas, todėl, manyta, vadovavo keliems šimtams žmonių. Tik pasiuntus karines pajėgas plėšikai buvo nugalėti, D. Pekarskis nubaustas mirties bausme, o jo kaukolė atiteko Vilniaus universiteto anatomijos kabinetui.

Važiuojančius į Vilnių iš vakarų ar pietvakarių pusės pasitikdavo prie pašto vieškelio stovėjusi smuklė, vadinta Žemutine karčema – žvelgiant nuo gretimų kalvų atrodė, kad ji stūkso žemumoje. Žiemą, kai prasidėdavo važinėjimosi rogutėmis sezonas, smuklė tapdavo miesto gyventojų mėgstama pramogų vieta. Nuo gretimų kalnų šlaitų šliuožta ne tik rogutėmis, bet ir statinėse ar ant kilimų. Ypatinga pasivažinėjimų diena buvo Pusiaužiemis, sausio 25-ta diena, kai bažnyčiose buvo švenčiamas šv. Pauliaus atsivertimas.

Pravažiavęs miesto sargybinę ir šv. Jackaus kopyltstulpį, nuo Bufalo (Tauro) kalno viršūnės keliautojas pamatydavo tarp kalvų plytintį miestą. Iš pirmo žvilgsnio jis galėjo atrodyti chaotiškas: „daug rūmų, o aplink – menkos lūšnos“, – rašė apie Vilnių J. Frankas. Tačiau nuo šio kalno

M. Lobinova. Vilniaus Bonifratrų bažnyčia ir gatvė. 1879 m. Saugoma Lietuvos dailės muziejuje (LDM).

jis atrodė didingai: buvo matomi įvairių tikių bažnyčių bokštai, Katedros kolonos ir Rotušė bei juos supančios kalvos: „Pilies kalnas su lietuvių pagonybės laikų griuvėsiais“, Trijų Kryžių, Bekešo kalnai su papėdėje gyvai sruvenančia, į Nerį įsiliejančia Vilnia, kurios „melsvas kaspinas juosia miesto dalį“, rašė A. H. Kirkoras.

Miesto vaizdas atitiko jo gyvenimą – lyg polifoninės muzikos kūrinyje čia pynėsi įvairių tikių ir tautų papročiai, sudarydami tik Vilniui būdingą dermę, leidusią visiems miestą vadinti savu.

EVANGELIKAI REFORMATAI

Ant Bufalo (dabar Tauro) kalno buvo įsikūrusios liuteronų ir evangelikų reformatų kapinės. Vladislovas Sirokmlė rašė, kad tai buvo geriausiai prižiūrimos Vilniaus kapinės. Aptvertos mūro tvora, apsodintos ūksmingais medžiais, jos atrodė kaip sodas. Kalno papėdėje buvo senesnės, nuo XVI a. išlikusios evangelikų reformatų kapinės. Greta jų, prie Pylimo gatvės, 1835 m. buvo pašventinta nauja, santūri ir kiek asketiška mūrinė klasicistinio stiliaus evangelikų reformatų šventovė, suprojektuota Vilniaus universiteto profesoriaus Karolio Podčašinskio. Po poros metų jos

stogą papuošė skulptūros, fasadą – horeljefas su užrašu lenkų kalba „Šlovinkime Viešpatį“, o užrašas virš durų linkėjo: „Teateinie ramybė“.

Carinės okupacijos metai evangelikams reformatams Vilniuje buvo gana ramūs – Rusijos valdžia juos menčiau kontroliavo nei katalikus, liuteronus ar unitus. Jiems leista rinkti aukas bažnyčios statybai visoje imperijoje, tarp aukotojų buvo net Rusijos imperatorius Aleksandras I, jo motina ir žmona. Spaudos draudimo laikotarpiu evangelikams reformatams leista spausdinti bažnytinę literatūrą lietuviškai, lotyniškais rašmenimis. Tačiau tuo metu Vilniaus evangelikų reformatų bendruomenėje vyravo lenkų kalba, o dalis bendruomenės, tiesa, mažesnė, kalbėjo vokiškai. Tad 1820 m. Vilniuje saugoti seni lietuviški giesmynai buvo atiduoti kitoms, lietuviškoms, parapijoms.

Nors bendruomenė nebuvo didelė (J. Frankas mini, kad XIX a. pradžioje jai priklausė tik apie 100 žmonių), Vilniuje evangelikai reformatai išlaikė aukšto lygio mokyklą.

Evangelikai reformatai manė, kad „kuo daugiau bažnyčioje prisikaupia tradicijų ir papročių, tuo labiau suvaržoma krikščionio laisvė ir jis atitraukiamas nuo tikėjimo...“ Todėl XIX a. Vilniaus evangelikai reformatai, kaip ir kitur

Europoje, trumpino visos bendruomenės giedamas giesmes, daugiau dėmesio skyrė pamokslams. Advento metu jie neakcentavo pasninko, apmąstydavo ne vien Kristaus gimimą, bet ir atėjimą laikų pabaigoje. Kūčių vakarą svarbiausia buvo ne vakarienė šeimoje, o pamaldos bažnyčioje. Per Kalėdas, kaip ir kitas didžiąsias šventes, jos buvo ilgesnės, su Šventąja vakariene. Evangelikai reformatai neskirstė gyvenimo į religinį ir pasaulietinį – visa, kas vyksta, vyksta Dievo akivaizdoje, tad buvo leidžiama pasidžiaugti ir maistu, ir drabužio gražumu.

Žiemą į Vilnių šios konfesijos pasauliečiai bajorai ir dvasininkai atvykdavo susitikti su įtakingesniais evangelikais reformatais, palankiai jų atžvilgiu nusiteikusiai katalikų hierarchais ar didikais.

EVANGELIKAI LIUTERONAI

Kiek gausesnė Vilniuje buvo evangelikų liuteronų bendruomenė. Anot daktaro J. Franko, jų XIX a. pradžioje buvo apie 500. Liuteronų maldos namai stovėjo miesto centre, prie judrios Vokiečių gatvės. Čia iš vokiškų žemių atvykę pirkliai ir amatininkai kūrėsi dar XIV a., pastatė mieste vienas pirmųjų katalikų bažnyčių, atsivežė į Vilnių ne tik amatų (ypač auksakalystės) technologijas, bet ir papročius. Prasidėjus reformacijos sąjūdžiui Vokiečių gatvės gyventojai prie jo prisidėjo vieni pirmųjų. Čia buvo įsteigta ir pirmoji evangelikų liuteronų bažnyčia. Laikui bėgant bendruomenė savo valdą plėtė. Prie bažnyčios Vokiečių gatvėje gyveno pastorius, buvo bendruomenės susirinkimų salė, mokykla ir senjorų namai. Po XVIII a. gaisrų liuteronų bendruomenė iš Silezijos į Vilnių pasikvietė architektą Joną Kristupą Glaubicą, kuris atstatė jų bažnyčią bei daug kitų iki šių dienų Vilnių garsinančių pastatų (Šv. Jonų, Kotrynos ir Švč. Mergelės Marijos Žengimo į dangų (Misionierių) bažnyčios varpines, Bazilijonų vienuolyno vartus, Šv. Dvasios cerkvės ikonostasą, Olizarų rūmus...). XIX a. didesnė Vilniaus liuteronų dalis kalbėjo ir meldėsi vokiečių kalba, mažesnė – lenkiškai. Liuteronai, kaip ir kiti krikščionys, Vilniuje švėsdavo Kūčias, pirmąją ir antrąją Kalėdų dieną, Naujus metus ir Trijų Karalių šventę.

Liuteronų bendruomenėje adventas – Kalėdų laukimas – prasidėdavo anksčiau nei katalikų – sekmadienį po Šv. Martyno dienos (lapkričio 11 d.), t. y. šeštą sekmadienį prieš Kalėdas. Bet ilgesnis adventas nebuvo sunkesnis. Net Kūčių dieną buvo leidžiama valgyti, o vakarienės

metu – net ir mėsiškai. Tačiau per visą adventą buvo draudžiama linksintis, net dainuoti, leista tik giedoti giesmes.

Iš liuteronų kraštų į Vilnių atėjo nemažai Kalėdų tradicijų: Kalėdų eglutės puošimas ir Advento vainikas. Jį sugalvojo XIX a. Hamburgo miesto liuteronų pastorius Johanas Heinrichas Vichernas (Johann Heinrich Wichern): jis ėmė rinkti Hamburge elgetavusius, gatvėje gyvenusius našlaičius, suteikė jiems pastogę ir maisto, įkūrė amatų mokyklą, o per 1838 m. adventą sugalvojo, kad nuo gruodžio 1-os dienos kiekvienas berniukas galėtų uždegti po spalvotą žvakutę. Taip atsirado Žvakių šventė. Pastoriaus draugas padarė medinį ratą, ant kurio sustatė žvakes. Berniukams tai labai patiko, todėl nuo 1851 m. jie patys pradėjo vainiką puošti eglės šakomis – gyvybės simboliu. Manoma, kad į Vilnių ši tradicija atėjo per liuteronus, bet jau žymiai vėliau – XX a. antroje pusėje.

STAČIATIKIAI

Stačiatikiai ortodoksai gyveno Vilniuje dar Gedimino laikais. Amžiams keičiantis jie patyrė ir išbandymų, ir palankesnių metų, o Lietuvai tapus carinės Rusijos, kurioje stačiatikių religija buvo valstybinė, dalimi, jų padėtis mieste tapo išskirtinė. 1839 m., panaikinus Brastos uniją, prie stačiatikių prijungta unitų bažnyčia su visomis Vilniuje jai priklausiusiomis cerkvėmis. Stačiatikių cerkvėmis paverstos ir 5 katalikų bažnyčios. Carinės Rusijos administracijai buvo paranku Vilnių pristatyti kaip nuo seno ortodoksišką ir rusišką.

Nors XIX a. pradžioje ortodoksai tesudarė tik apie 1,7 proc. Vilniaus gyventojų, jų šventės ėmė diktuoti gyvenimo ritmą visam miestui. Ir katalikai, ir evangelikai turėjo gyventi pagal Julijaus kalendorių. Mieste tuo metu veikė 2 stačiatikių vienuolynai. Iš jų į ortodoksų bendruomenę atėjo ilgų ir griežtų pasninkų tradicija. Jokie vieši pasilinksminimai negalėjo vykti stačiatikių gavėnios metu. O tų ilgesnių gavėnių ortodoksai turėjo bent keturias, ir net dvi – žiemą: Kalėdų gavėnia tęsėsi nuo lapkričio 15 iki gruodžio 24 d. ir Didžioji gavėnia – 7 savaites iki Velykų.

Prieš Kalėdas pasninkas trukdavo 40 dienų, iš sočių produktų leista valgyti tik žuvį, bet trečiadieniais, penktadieniais bei paskutinę advento savaitę drausti ir žuvies patiekalai. Per Kūčias valgyta itin kukliai. Vakare per pamaldas kunigas šventindavo ypatingą saldų grūdų patiekalą, vadintą *kutjā* („kūčia“). Grįžus iš cerkvės buvo sėdama prie stalo su 12 patiekalų. Kiekvienas jų

turėjęs priminti vieną iš 12 apaštalų. Pirmiausia iš bendro indo buvo valgomas svarbiausias tradicinis valgis – minėtoji *kutjā*, šventinei vakarienei taip pat buvo patiekiami žuvis, barščiai, kopūstai, įdaryti sorų kruopomis, virti džiovinti vaisiai ir įvairūs kiti patiekalai. Kalėdų dieną žmonės rinkosi į išpuoštas cerkves, o grįžę į namus ant gausaus vaisių stalo rasdavo įvairių mėsos patiekalų – ypač mėgdavo keptą žąsį ir keptą paršeljį.

Trijų Karalių (Epifanijos) dieną stačiatikiai rengdavo iškilmingą procesiją prie Vilijos (Neries). Dvasininkai, pasipuošę auksaspalviais iškilmių apdarais, ir tikintieji iš visų Vilniaus cerkvių susirinkdavo į naujai atstatytą Skaisčiausiosios Dievo Motinos cerkvę – Soborą prie Užupio tilto ir eidavo prie užšalusios Vilijos. Čia jų laukdavo lede iškirsta stačiatikių kryžiaus formos eketė, apkašyta eglėšakėmis. Šalia stovėdavo stalelis su kryžiumi ir Evangelija. Prasidėdavo „Didysis vandens pašventinimas“: buvo skaitoma Evangelija, triskart smilkoma iškirsta vieta ir triskart į vandenį panardinamas kryžius. Skambėjo giesmė, prasidedanti žodžiais: „Tau, Viešpatie, Jordane krikštijantis“. Archierėjus pašventindavo susirinkusius, o žmonės pasisemdavo vandens, kurį saugodavo namuose, o susirgę gerdavo jį kaip vaistą.

SENTIKIAI

Sentikių bendruomenė Vilniuje susikūrė gana vėlai – XIX a. 3-ajame dešimtmetyje, nors sentikiai Lietuvoje gyveno jau nuo XVIII a. Rusų stačiatikių bažnyčios požiūriu jie buvo „atskalūnai“, caro valdžios persekiojami iki 1905 m. XIX a. pradžioje, pirmaisiais Aleksandro I valdymo metais, atrodė, kad sentikių likimas Lietuvoje gali pakrypti geresne linkme. Tada ir pradėta kurti jų bendruomenė Vilniuje. Netoli Aušros Vartų, priemiestyje, vadintame Naujuoju Pasauliu (dabar Naujininkų g. 20), jie nusipirko teisę naudotis miestui priklausiusiu sklypu ir paskyrė jį kapinėms. Greta pastatė namą, kuriame įrengė koplyčią, ir dar vieną namą – senelių prieglaudai. 1900 m. šioje prieglaudoje įsteigė cerkvę, veikiančią iki šiol. Tuo metu sentikiai sudarė 1 proc. visų miesto gyventojų.

6 savaites prieš Kristaus gimimo šventę jie itin griežtai laikydavosi pasninko: nevalgydavo jokių mėsos patiekalų, pieno ir jo produktų, o žuvį leista valgyti tik liesą. Sentikiai išlaikė daug seniausių rusiškų papročių bei ypatingą pagarbą knygoms (ypač šventraščiams), taip pat žodinę šventųjų tekstų perdavimo tradiciją. Sentikiams

labai svarbios ir ikonos – šventi paveikslai, suvokti kaip langas, jungiantis šį ir anapusinį pasaulį. XIX a. sentikiai vadinti senųjų rusų ikonų tradicijos žinovais ir sergėtojais. Per Kalėdas cerkvėje išstatoma kalėdinė ikona, kurios struktūra ir kompozicija išliko mažai tepakitusi nuo IX a.

KATALIKAI

Katalikai Vilniuje gyveno dar iki Lietuvos krikšto. XIX a. jie sudarė apie 63 proc. miesto gyventojų. J. Frankas XIX a. pradžioje mini jų buvus apie 22 tūkst. Katalikų adventas kiek trumpesnis – jis prasidėdavo ketvirtą sekmadienį prieš Kalėdas ir trukdavo beveik mėnesį. Pirmą advento pusę tikintieji apmąstydavo būsimą Kristaus atėjimą laikų pabaigoje, o artėjant Kalėdų šventei ruošėsi Kristaus gimimo iškilmei.

Per adventą vilniečiai laikėsi papročio dalyvauti ankstyviausiose sekmadienio pamaldose, vadintose Rarotomis. Jos vykdavo dar prieš aušrą. Rarotų metu ant altoriaus būdavo degamos septynios žvakės, primenančios 7 sakramentus ir Švč. Mergelės Marijos garbę, ilgainiui Lenkijoje, o vėliau ir Vilniuje, šias žvakes imta tapatinti su luomais. Lenkiškai rašęs XIX a. Lietuvos poetas Vladislovas Sirokomlė (Liudvikas Kondratovičius) poemoje „Senieji lenkų rarotai“ mini, kad rarotų metu uždegant žvakes senatorius prašydamas ištikimybės savo įsipareigojimams ir piliečiams; bajoras – stiprybės palikti namus, jei pririnktų ginti Bažnyčią ir Tėvynę; karys – teisingumo silpnųjų ir ligonių atžvilgiu; pirklys – sąžiningumo, o valstietis – derliaus. Uždegęs žvakę ir paduodamas ją kunigui, į užduodamą klausimą „Ar esi pasirengęs Dievo teismui?“ kiekvienas atsakydavo: „Esu pasirengęs.“ Vilniuje Šv. Jono bažnyčioje tokias pamaldas rengdavo amatininkų brolijos, turėjusios čia savo altorius.

Ypatingai svarbi katalikams buvo ir yra Kūčių vakarienė. Katalikai Kūčių vakarą būtinai susirinkdavo prie balta staltiese užtiesto stalo. Po staltiese, prisimenant, kad Jėzus gimė tvartelyje, būdavo pažeriamas žiupsnelis šieno. Kartais būdavo gesinama lempa ir uždegama grabnyčia, simbolizuojanti rytuose sužibusią žvaigždę. Prie stalo susirinkdavo visa šeima ir artimieji. Stengtasi, kad jų skaičius būtų lyginis (porinis). Susėdus ir pasimeldus vyriausias šeimos narys laužė kalėdaitį ir juo dalijosi su susirinkusiais.

Pasak Antano Rimvydo Čaplinsko, XIX a. ant vilniečių Kūčių stalo būdavo 12 patiekalų. Tai kapotos, keptos, natūralios ir įdarytos silkės, įvairios žuvys drebučiuose, keptos ar užpiltos

saldžiu padažu su migdolais ir razinomis, bei žydiškai įdaryta lydeka. Buvo manoma, kad joje slypi visa Viešpaties kančia. Išvarsčius lydekos galvą vaikams rodydavo kaulus, sakydami: štai ietis, vinis, kryžius, kastuvėlis, kopėčios. Viešpaties Jėzaus ašaroms Getsemanės sode atminti reikėdavo suvalgyti bent po vieną sausą žirni. Prie Kūčių stalo ketvirtasis patiekalas būdavo žuvienė arba grybienė, gira su perlinėmis kruopomis ar barščiai su grybais. Penktasis patiekalas – tai grūstų bulvių ir miltų paplotėliai: suformuoti tešlos paplotėliai būdavo merkiami į saldytas aguonas, o po to kepami orkaitėje. Šeštasis patiekalas – lietiniai su įdaru. Septintasis patiekalas – įvairiausi kisieliai: baltasis iš raugintų avižinių miltų, kurie perkošiami ir išverdami, rausvas spanguolių arba džiovintų obuolių. Turtingesniuose namuose virėdavo šokoladinį kisielių, jį patiekdavo su migdolų pienu. Avižinį kisielių paprastai valgydavo su skysto medaus arba aguonų padažu. Po jų valgydavo kūčią – minkštai išvirtus kviečių grūdus, užpiltus vandeniu su medumi ir cinamonu. Po jos – aguonpienis. Aguonas, grūstas su cukrumi arba vandeniu ir medumi, virėdavo su gvazdikais ir cinamonu. Prie aguonpienio valgė prėskučius – smulkius kvietinius pirštelius, plokščius traškučius arba perlinių kruopų košę. Kūčių vakarienę užbaigdavo įvairūs džiovintų obuolių, kriaušių ir slyvų kompotai bei skanėstai – riešutai, saldainiai. Prie Kūčių stalo būdavo paliekama vieta išvykusiems, kai kuriuose namuose padėdavo lėkštes brangiems mirusiesiems, po vakarienės maistą palikdavo ant stalo vėlėms. Atėję į Bernelių mišias, tikintieji rasdavo papuoštą prakartėlę. Į Lietuvą prakartėlių tradicija atėjo kartu su krikščionyste, per vienuolynus. Prakartėlės buvo vienas iš būdų papasakoti apie Kristaus gimimą tiems

žmonėms, kurie nemokėjo skaityti (kaip ir Kalėdų ikona stačiatikių ir sentikių cerkvėse). Prakartėlės skulptūros vaizdavo pagrindinius Kalėdų slėpinio personažus. Iš gėlių ir įvairių dekoracijų buvo sukuriamas peizažas, turėjęs priminti Jėzaus gimimo vietą – Betliejų. Vilniuje prakartėles ir vadino betliejais. Jų būdavo didelių, sudarytų iš 20 ir daugiau figūrų, ir kuklių, vos iš kelių skulptūrų. Vilniaus krašto legendos byloja, kad gražiausias betliejus būdavo Šv. Jono (dabar Jonų) bažnyčioje. Susirinkę į pamaldas žmonės rasdavo bažnyčią skendinčią prieblandoje. Bet staiga buvo užžiebiamos žvakės, suskambėdavo giesmė ir pakildavo uždanga, dengusi prakartėlę. Visi žmonės atsistodavo ir eidavo pažiūrėti kūdikėlio. Anot legendos, užrašytos Genriko Songino, vienas medžiotojas, vardu Kajetonas, Kūčių dieną pasiklydęs miške, prisiminė vaikystėje su tėvu lankęsis Šv. Jono bažnyčioje ir labai norėjęs pamatyti betliejų. Bandęs prieiti, bet kojos atrodė sustingusios. Tada išgirdo įsakmų tėvo paliepimą: „Kajetonai, stokis ir eik, kitaip uždanga nusileis, ir tu nepamatysi kūdikėlio.“ Kajetonas, sukaukęs visas jėgas, atsistojo – ir pamatė besąs po egle. Suprato, kad buvo užsnūdęs beklajodamas po mišką, ir jei ne prakartėlės prisiminimas ir įsakmus tėvo balsas, būtų mirtinai sušalęs. Sėkmingai radęs kelią namo, kitą dieną jis atvažiavo į Šv. Jono bažnyčią padėkoti Dievui už išgelbėjimą.

XIX a. Kalėdos buvo švenčiamos 3–4 dienas. Nuo amžiaus vidurio pradėti švęsti Naujieji metai su antrosiomis, „riebiosiomis“ Kūčiomis – Trijų Karalių švente. Jos išvakarėse, po pietų, Vilniaus gatvėse pasirodydavo persirengėliai, atrodę lyg atgiję prakartėlių personažai. Pirmasis žengdavo vaikas, nešinas žvaigžde, su skrybėle ar konfederatke ant galvos. Už jo – karalienė su karūna,

← Bartolomėjus Lovernas, Leonas Žanas Batistas Sabatjė. Vilniaus vaizdas. XIX a. vid. Saugoma LDM.

← Janas Brunonas Bulhakas. Pylimo gatvės apylinkės. 1914 m. Saugoma LDM.

Vilniaus Šv. Onos ir Bernardinų bažnyčios. Atvirukas. Apie 1895 m. Saugoma Lenkijos nacionalinėje bibliotekoje Varšuvoje.

palaidais plaukais, ir jaunas karalius su karūna ir špaga prie šono. Toliau Kasparas – tamsiaodis karalius, nuteptas juodai, su šv. Mikalojaus lazda. Už jo – Baltazaras, karalius arabas su ietimi, ir jį lydintis riteris su ietimi ir skydu. Šalia – Melchioras, senas barzdotas karalius. Kartais juos lydėdavo angelas baltais sparnais ir velnias su juoda uodega. Jie lankė namus, ant jų kreida rašė raides +K+M+B ir giedodavo ilgas giesmes. Už tai būdavo šeimininkų apdovanojami ir pavaišinami.

Kita katalikams atmintina žiemos diena buvo Grabnyčios – Kristaus paaukojimo bažnyčioje šventė. Tą dieną bažnyčioje buvo šventinamos per adventą nulietos žvakės. Šv. Agotos dieną (vasario 5-ąją) bažnyčioje pašventinta duona turėjo apsaugoti namus nuo gaisrų. Žiemos šventes užbaigdavo Užgavėnės, paskutinė diena prieš gavėnią, kai stengtasi dar pasilinksinti ir sočiau, riebiau prisivalgyti – buvo kepami blynai, spurgos, verdami koldūnai, žagarėliai, valgo ma daug mėsos). Kartais po miestą vaikščiodavo persirengėliai – moterys apsirengdavo vyrais, o vyrai – moterimis.

JUDĖJAI

Miesto švenčių ritmą diktavo krikščioniškasis kalendaris, tačiau didelė dalis gyventojų buvo judėjai, kurių šventės skyrėsi nuo krikščioniškųjų. Rytų Europoje ir Rusijos imperijoje buvo vietų, kur žydams gyventi drausta, tačiau Vilniuje į juos žvelgta tolerantiškai. Čia jau nuo XVI a. pabaigos būrėsi gausi bendruomenė. J. Frankas stebėjosi Vilniaus žydų išvaizda, kuri smarkiai skyrėsi nuo Vokietijos žydų: „Vilniaus žydai rengiasi kaip Don Bazilijus iš „Sevilijos kirpėjo“, moterys vilki rytietiška.“

XIX a. Vilniuje daugiausia judėjams priklausiusių parduotuvių, kirpyklų, užėigų, kepyklų, sandėlių, dirbtuvių buvo judriausioje Vilniaus dalyje prie Vokiečių gatvės ir ją supančių aplinkinių kvartalų. Amžininkai atsimeina, kad gyvenimas čia išties savaitę virte virė, tačiau šeštadieniais per šabą ir per kitas judėjų šventes apmirdavo, gatvės ištuštėdavo, veikdavo vos viena kita ne žydams priklausiusi įstaiga. Tomis dienomis iki pietų žydai melsdavosi sinagogose, po pietų eidavo pasivaikščioti Didžiąja gatve ar į žaliuosius priemiesčius – Pohulianką, Antakalnį. Taip pamažu jie Vilniuje sukūrė miestietišką pasivaikščiojimų tradiciją. Sekmadieniais – krikščionių šventadieniais – žydai vėl sugrįždavo prie įprastinių darbų. Smulkieji prekybininkai krikščionys rašydavo miesto valdžiai raštus, prašydami panaikinti prekybą mieste sekmadieniais ir švenčių dienomis, tačiau jų prašymai nebuvo patenkinti.

Sekmadieniais Vilniuje nedirbo tik valstybinės įstaigos, mokyklos, laikraščių redakcijos. O visuotiniai apribojimai galiojo tik per didžiąsias krikščionių šventes. Pavyzdžiui, pirmąją ir antrąją Kalėdų dieną visos įmonės turėjo būti uždarytos, parduotuvės dirbo nuo 14 iki 16 valandos. Gruodžio mėnesį žydai šventė Chanuką – šventę, skirtą didvyriams, prieš 2000 metų kritusiems mūšyje dėl Jeruzalės, pagerbti. Tą dieną buvo valgomi miltiniai ir bulviniai blynai, vaikai žaisdavo vilkelį, juos apdovanodavo *Chanuka Gelt* (Chanukos pinigais). Vilniuje, žydų vadinamame Vilne, buvo daug ritualinių maudyklių. Žydai į jas eidavo maudytis šeštadienio rytą ir prieš kiekvieną šventę, ypač prieš Naujuosius metus ir Teismo dieną (šias šventes judėjai švenčia rudenį).

MUSULMONAI

Savaip šventė Vilniaus musulmonai – totoriai. Lietuvoje apsigyvenę dar XV a., jie greitai ėmė tarpusavyje kalbėti rusėnų ar lenkų kalbomis, nors rašė arabiškomis raidėmis, prie kurių pridėjo ir kelias persiškas, perteikiančias slavų kalbos garsus. Bendruomenė išsaugojo savo tikėjimą ir papročius, tačiau perėmė vietinių gyvenimo būdą – atsisakė daugpatystės, skyrė ir kitų Krymo totorių įpročių. Lukiškėse, Neries pakrantėje, totoriai gyveno nedidelėse medinėse trobelėse, apsuptose kruopščiai prižiūrimų daržų. Prie upės stovėjo mečetė piramidiniu, pusbėniuli vainikuotu stogu. Kiekvieną penktadienį čia vykdavo pamaldos. Musulmonams įprasta melstis 5 kartus per dieną, bet Lietuvoje ilgai totoriai nustojo kasdien lankytis mečetėje, o maldos trūkumą kompensavo penktadieniais – tądien meldavosi 3–4 valandas ir sukaldėdavo visos savaitės maldas. Jų svarbiausios šventės buvo kilnojamos – švęstos pagal mėnulio kalendorių.

Taigi, kai vieni vilniečiai šventė, kiti dirbo kasdienius darbus. Gydytoją J. Franką nustebino Vilniuje įvairių konfesijų atstovų sugyvenimas – per generalgubernatoriaus iškeltus pietus imperatoriaus Aleksandro I gimimo dienos proga (gruodžio 12/24 d.), greta sėdėjo katalikų vyskupas, unitų archimandritas, liuteronų ir evangelikų reformatų pastoriai, ir visi draugiškai šnekučiavosi. O kai 1855 m. buvo švenčiamas liuteronų bažnyčios 300 metų jubiliejus, drauge meldėsi liuteronai ir evangelikai reformatai: jų kunigas pasakė sveikinimo kalbą lenkiškai, liuteronų kunigas ir kiti kalbėjo vokiškai, o žymus kompozitorius katalikas Stanislovas Moniuška, atsilygindamas liuteronams už jų rūpinimąsi krikščioniška bažnytine muzika, tai progai sukūrė kūrinį, kuris ir buvo atliktas.

Vilniuje nuo Kalėdų iki Užgavėnių šventos ne tik religinės šventės, buvo ir pasaulietinių pramogų. Visas šis laikotarpis buvo vadinamas karnavalu. Aukštuomenės jaunimas dalyvaudavo pasilinksminimuose, kuriems rimtai ruošdavosi. J. Franką, atvykėlį iš Vienos, nustebino miesto pramogų – aukštuomenės rengiamų pietų, vakarienių ir balių – puošnumas.

Daugiausia viešų renginių vyko Miulierių namuose (dabar Vokiečių g. 26), populiarioje miesto salėje. Maskaraduose, arba kaukių baliuose, galėjo dalyvauti bet kurio luomo, amžiaus ar išsilavinimo žmogus. Dalyvio mokestis vyrams ir

Kazimieras Bachmatovičius (Kazimierz Bachmatowicz). Vilnius. Gatvės scenos. Apie 1836 m. Saugoma Jogailos universiteto bibliotekoje Krokovoje.

moterims mokestis buvo vienodas – 4 auksinai. Čia bendrauta kur kas laisviau negu salonuose, moterys galėjo būti ne tokios kuklios, vyrai ne tokie pasitempę. Maskaradai prasidėdavo po vienuoliktos valandos vakaro ir trukdavo iki trečios valandos nakties. Aristokratės atėdavo apie vidurnaktį, o apie pirmą jau skirstydavosi. Damos, studentai, jauni tarnautojai paprastai dėvėdavo kaukes, o solidūs vyrai dažniausiai būdavo be jų. Visi privalėjo mūvėti pirštines – ant jų damos užrašydavo savo inicialus, jei norėdavo padėti pašnekovui jas atpažinti. Vilniuje maskarado metu reikėjo visą vakarą būti su ta žmonių grupe, su kuria atvykai. Paryžiuje ar Peterburge moterys galėjo atsiskirti ir vaikštinėti vienos. Maskaradų metu nebuvo šokama.

Vyko ir kitokie vieši pasilinksminimai – redutai (arba redutos) bei kazino (*casino*). Redutuose atmosfera buvo laisvesnė, kaukės neprivalomos, leidžiama šokti. Kadangi jų kaina nebuvo didelė, redutai dažniau būdavo žemesniųjų sluoksnių pasilinksminimo vieta. Aukštuomenė rinkdavosi į kazino, kurių aplinka būdavo kur kas solidesnė, o nario bilietas brangesnis – 2 sidabro rubliai. Čia būdavo organizuojama vakaro pasilinksminimų programa, lošiama kortomis.

Aukštuomenės jaunuolių gyvenimą karnavalo metu puikiai atspindi Vilniaus universiteto auklėtinio Adomas Mickevičius eilėraštis „Miesto žiema“ (1818 m.):

Jau dvylika! Nenoriu pavėluoti,
Iš karto į roges – ir aš lekiu.
Pečiai man kailiniais brangiais apkloti,
Jaučiuosi puikiai – šilta ir jauku.

Ir štai negaišdamas žengiu į salę,
Kur mūsų laukia nuostabi puota.
Prie šio turtingo vaišių stalo
Smagu ir gera būna visada.

Mes geriame vengriną šimtametį.
Konjakas, punšas žėri taurėse.
O damos mėgsta gaivųjį muskatą, –
Nuo jo skaidrėja mintys ir dvasia.

Per stalą svaidome žvilgsnius žaismingus,
Ir liejas žodžiai, sąmojai srove.
Įrausta damos, žavios ir svajingos,
Ne vienai net apsisuka galva.

Bet saulė jau užgeso nusileidus,
Ir skleidžia sutemas žiema gera.
Štai davė ženklą skirstytis dievaitės,
Subildo laiptai – ir svečių nėra.

Tas, kas dar tiki lemtimi akląja,
Pas „faraono“ lošikus pakliu
Ar varinės mikliai lazda lengvąja
Po gelumbę nutekintus drambliaus.

Kai nusileidžia jau tamsa naktinė
Ir žiebiai mieste namų langai,
Linksmę savo baigęs kasdieninę,
Jaunimas lekia rogėmis smagiai.

(Iš lenkų kalbos vertė Eugenijus Matuzevičius)

Jaunos panelės mėgo dalyvauti švenčių proga rengtuose gyvųjų paveikslų pastatymuose. Tai buvo proga pasirodyti publikai, ypač jaunikaičiams, karamaičių, mūzų ir kitais patraukliais pavidalais.

Didikų rūmuose buvo statomi ir spektakliai. Vilniuje viešus mėgėjiškus spektaklius rengė Ignotas Tyzenhauzas, Ona Mostovskienė, J. Frankas ir kiti. Vaidindavo patys šeiminkai, jų vaikai ir bičiuliai. Pasižiūrėti suplaukdavo visa miesto grietinėlė. Vilniaus generalgubernatorius Liudvikas Benigsenas buvo sumanęs spektaklius savo namuose rengti kas savaitę. Turėjo būti vaidinamos prancūziškos komedijos ir vodeviliai.

Po spektaklių 80 ir daugiau žmonių vakarienaudavo. Tačiau, nepaisant to, kad publikos netrūko, prabangos ir iškilmingumo – taip pat, generolo kultūrinis projektas tęsėsi tik vieną žiemos sezoną: spektakliai ir vakarienės pareikalavo per daug lėšų.

Nuo 1785 m. veikė Vilniaus teatras. Pirmąja Lietuvos teatro primadona tapo Mariana Korvelytė-Moravskienė (1765–1823), apie dešimt metų švytėjusi Vilniaus teatriniam gyvenime. Ji vaidino visuose vyro, Vilniaus teatro vadovo Dominiko Moravskio (1761–1801) spektakliuose, o po jo mirties pati ėmė vadovauti trupei. Amžininkai žavėjosi M. Moravskienės talentu ir grožiu, o ji buvo tikra aktorė ne tik scenoje, bet ir gyvenime. Apsilankęs Vilniaus teatre, imperatorius Aleksandras I buvo pakerėtas jos žavesio ir suteikė M. Moravskienės trupei monopolines teises vaidinti Vilniuje ir gastroliuoti provincijoje, repertuaro cenzūra patikėta universitetui, kuriame teatro direktorė turėjo artimų bičiulių.

XIX a. pradžioje miesto teatras Mažuosiuose Radvilų rūmuose (dabar Vilniaus g. 41) buvo gausiai lankomas, tačiau žiemą jame buvo šalta (temperatūra tepakildavo iki 12–16 laipsnių), „pro lubas švietėsi žvaigždės“. Vėliau spektakliai rodyti Vilniaus Rotušės pastate. Labdaros renginius čia organizavo ir Frankų šeima: atliko Jozefo Haidno oratoriją „Pasaulio sutvėrimas“, o paskatinti sėkmės – ir tuo metu populiarią Nikolo Antonijo Dzingareljo (Niccolò Antonio Zingarelli) operą „Romeo ir Džuljeta“. Vilniečiai buvo sužavėti gražaus Kristinos Frank balso ir dainavimo, o rengėjai džiaugėsi surinkę daug lėšų labdaros draugijai.

1835 m. Vilniuje įsikūrė vokiečių opera. Prie jos prisijungė vilniečių dramos trupė, buvo nusamdytas čekų orkestras. XIX a. viduryje į teatro veiklą ir visą Vilniaus muzikinį gyvenimą gaivumo įnešė kompozitorius Stanislovas Moniuška. Rotušės teatre 1854 m. buvo pastatyta pirmoji jo opera „Halka“ (pirmą kartą parodyta 1848 m. sausio 1 d. Miulierių name). Tačiau po 1863 m. sukilimo teatre buvo pakeista direkcija, įvesta griežtesnė cenzūra, pasirodymai turėjo vykti rusų kalba, tad po kelerių metų teatras buvo uždarytas. Apmirusį teatrinį gyvenimą šiek tiek pagyvindavo tik gastroliuojančios trupės.

Numalšinusi 1863 m. sukilimą carinė valdžia ėmė dar griežčiau kovoti prieš lenkišką ir katalikišką Vilniaus paveldą. Propaguota rusų kalba, rusiška kultūra ir stačiatikių religija. Vietinę lenkakalbę valdininkiją keitė iš Rusijos atvykę

tarnautojai, uždrausta rašyti lotyniškais raidėmis. Generalgubernatorius Michailas Muravjovas ėmėsi Vilniuje diegti ir rusiškus švenčių papročius. Jo nurodymu, 1864 m. po Kalėdų prie Vilniaus Katedros pastatyti ledo kalneliai, kurie pritraukė minias žmonių. Grojo karinis orkestras, dainavo choras, vaikščiojo persirengėliai, pasirodymus rengė lėlių teatras... Tačiau po keleto metų, per Kalėdas ir Užgavėnes valdžiai nustojus samdyti orkestrus, ledo kalneliai nebeteko buvusio populiarumo – žmonės linksminosi, bet vangiai. Beje, dar XIX a. viduryje Katedros aikštėje miestiečiams buvo įrengtos sūpuoklės.

Bajorų klubo ir Vilniaus gydytojų dėka, Botanikos sode veikė čiuožykla – apie ją 1868 m. rašyta laikraštyje „Vilenskij vestnik“ („Vilniaus žinios“). Gydytojai tuo metu pripažino, kad dirbant sveikatai kenksmingą sėdimą darbą, čiuožimas esąs „veiksmingiausias gimnastikos pratimas“.

Nuo XIX a. pabaigos Vilniuje rengtos viešos labdaringos Kalėdų eglutės vaikams. Neturtingi vaikai ir našlaičiai būdavo kviečiami prie girliandomis papuoštos eglutės, jiems dovanojamos dovanos. Eglučių tradicija atėjo iš Vokietijos, XIX a. pradžioje eglutes puošdavo tik carų aplinkoje, kiek vėliau jos atsirado Rusijos vokiečių bei turtingiausių Peterburgo gyventojų namuose. XIX a. antroje pusėje paprotį namuose statyti papuoštas eglutes iš aukštuomenės perėmė ir vidurinioji klasė.

Nuo 1800 m. iki XIX a. pabaigos gyventojų Vilniuje padaugėjo penkis kartus. Miestas augo, keitėsi jo veidas. Vilniui tapus lietuvių, taip pat baltarusių ir žydų tautinio atgimimo centru, radosi naujų tradicijų ir naujų švenčių, kaip ir naujų su XX a. siejamų lūkesčių.

LITERATŪRA

- Tamara Bairašauskaitė. *Lietuvos totoriai XIX a.* Vilnius: Mintis, 1996.
- Morta Baužienė. *Pasižvalgymas anapus Vilniaus miesto gynybinės sienos.* Vilnius: Savastis, 2015.
- Morta Baužienė. *Pasižvalgymas po senojo Vilniaus mūrus.* Vilnius: Savastis, 2015.
- Donatas Glodenis, Aušra Pažėraitė. *Religinės bendruomenės.* Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2009.
- Gabrielė Giunterytė-Puzinienė. *Vilniuje ir Lietuvos dvaruose.* Vilnius, 2018.
- Vladas Drėma. *Iš Lietuvos teatro istorijos šaltinių 1761–1853 m.* Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2007.
- Jozefas Frankas. *Atsiminimai apie Vilnių.* Vilnius: Mintis, 2001.
- Laima Kiauleikytė. XVIII–XIX a. sandūros Lietuvos masonų muzikos kultūra. *Menotyra.* Vilnius, 2003, Nr. 3.
- Adomas Honoris Kirkoras. *Pasiųkščiojimai po Vilnių ir jo apylinkes.* Vilnius: Mintis, 1991.

Lietuvos evangelikų reformatų sinodui 450 metų. Mokslinių straipsnių rinkinys. Vilnius, 2008.

Stanislovas Moravskis. *Keleri mano jaunystės metai Vilniuje.* Vilnius: Mintis, 1994.

Naujasis Vilniaus perskaitymas: didieji Lietuvos istorijos pasakojimai ir daugiakultūrinis miesto paveldas. Straipsnių rinktinė. Sudarė A. Bumblauskas, Š. Liekis, G. Potašenko. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009.

Pasakojimai apie Vilnių ir vilniečius. Sudarė Zita Medišauskienė. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2018.

Vidas Poškus. *Nedingęs Vilnius. Miesto akupunktūros.* Vilnius: Tyto alba, 2016.

Vladislovas Sirokoplė. *Iškylos iš Vilniaus po Lietuvą.* Vilnius: Mintis, 1989.

Žilvytis Šaknys. *Šventė Vilniuje: Naujieji metai lietuvių, lenkų ir rusų šeimose.* *Lituanistica*, 2014, T. 60. Nr. 2 (96), 105–117 p.

Jolanta Širkaitė. XIX a. Lietuvos dvariškių menai ir pramogos. *Menotyra*, 2003, Nr. 2.

INTERNETO ŠALTINIAI

Davidas Frickas. Kaip XVII a. Vilniuje sugyveno skirtingos kultūros (I dalis) <www.lrytas.lt>.

Aušrinė Kulvietytė Cemnolonskė. Bajoro įvaizdis XIX a. Lietuvos dailėje. *Logos*, 2015 < www.litlogos.eu>.

Lince – Kalėdinė paroda „Prakartėlės iš Lietuvos“ <http://old.ldm.lt/>.

Laima Laučkaitė. Vilniaus šventės ir pramogos prieš Pirmąjį Pasaulinį karą. *Naujasis Židinys-Aidai*, 2008. <www.lrytas.lt>.

Vincas Maciūnas. Lituanistinis sąjūdis XIX amžiaus pradžioje <www.saltiniai.lt>.

Vidas Poškus. Lukiškės <www.bernardinai.lt>.

Irma Randakevičienė. XIX amžiaus Vilniaus moterys: Ieva ir jos sandoriai <www.bernardinai.lt>.

Jolanta Širkaitė. XIX a. Lietuvos dvariškių menai ir pramogos. *Menotyra*, 2003, Nr.2. <www.elibrary.lt>.

Marius Vyšniauskas. Didysis pasaulio teatras II <www.kamane.lt>. Žiūrėta 2020 01 15.

WINTER CELEBRATIONS AND ENTERTAINMENT IN 19TH C. VILNIUS

Liuda MATONIENĖ

The article reconstructs, from memories of contemporaries, life in 19th c. Vilnius. During the winter season the nobles would return to the city, thus life would take on a different pace. In Vilnius, people of various beliefs lived – the majority consisted of Roman Catholics, but there were Lutherans, Evangelicals, Reformers, and until the mid-19th c. – Greek Catholics or Unitarians, a community of Old Believers formed. In Vilnius, a large Jewish community thrived, and there were Muslim Tatars as well. They would celebrate community religious holidays according to their own customs, but in the 19th c. Vilnius became a part of Tsarist Russia, and the city had now had to live in accordance with the Orthodox religious calendar. The most important winter holiday was Christmas, which marked the start of secular celebrations, lasting until Shrovetide (*Užgavėnės*). The manners of the nobles, city halls and town hall hosted balls, masquerades, concerts, a theatre, theatrical processions took place in the streets.

VILNIEČIŲ LIETUVIŲ AINIAI: „MES DĖL VILNIAUS NENURIMSIM!“

2019 m. pabaigoje buvo pristatytas Lietuvos nacionalinio muziejaus išleistas dvejų dalių dokumentų ir fotografijų leidinys „Lietuvių tautinis atgimimas ir švietimas Vilniaus krašte“ (2019; sudarytoja Jūratė Gudaitė), o mūsų žurnalo klubas pakvietė į renginį „Tarpukario Vilnius: senųjų vilniečių ainių prisiminimai“. Jame dalyvavo architektė Dainora JUCHNEVIČIŪTĖ-VAIVADIENĖ, inžinierius Vytautas JUŠKAITIS, architektė Birutė ČIBIRAITĖ-BIEKŠIENĖ ir teatrologė Gražina MARECKAITĖ. Juos kalbino Juozas ŠORYS.

Man atrodo, kad garsusis patriotinis Vilniui vaduoti sąjungos šūkis „Mes be Vilniaus nenurimsim!“ (tai Salio Šemerio eilėraščio eilutė) tebegalioja ir mūsų dienomis. Jei Europoje ir pasaulyje pripažįstama, kad „amžinasis miestas“ yra Roma, tai, manau, nesuklysiu pasakęs, kad mums, lietuviams ir visiems Lietuvos piliečiams, toks yra Vilnius. Mūsų istorinė sostinė patyrė (ir tebepatiria) sudėtingų iššūkių, mena geopolitines, socialines ir kultūrines sankirtas, kurios paliko pėdsakus ne tik miesto architektūroje, bet ir vilniečių (daugiausia pirmos ar antros kartos atvykėlių iš kitų Lietuvos vietovių) patirtyje ir atmintyje. Šį kartą prisiminsime, kad XX a. I pusės Vilniuje lietuviškąją gijų išlaikė pasiaukojamai dėl lietuovybės dirbę tarpukario kultūrininkai.

Ponia Dainora, kiekvienais metais birželio pradžioje „Vilniečių ainių“ klubas¹ renkasi Jūsų vasarnamio sode Valakampiuose, kurį paveldėjote iš senelio Kontantino Stašio, žymaus Vilniaus lietuvių kultūros ir politikos veikėjo, Laikinojo Vilniaus lietuvių komiteto pirmininko, pirmojo lietuvių Vilniaus burmistro (1939–1940). Ką tarpukario Vilniuje matėte savo akimis, kokie ryškiausi atsiminimai?

DAINORA JUCHNEVIČIŪTĖ-VAIVADIENĖ. Apie mūsų, senųjų vilniečių, patyrimus galima kalbėti įvairiai. Kaip viskas atrodė, kai buvome ketverių–šešerių metų? Aišku, kai ko ir nebeatsimename, o kai kurios detalės tebestovi prieš akis. Kaip vieną svarbiausių įvykių atsimenu Lietuvos kariuomenės įžygiavimą į Vilnių 1939-aisiais. Senelis tada man sakė: „Jei norėsi, galėsi barstyti gėles prieš įjojančią Lietuvos kariuomenę...“ Ir aš įsivaizdavau, kad į Vilnių kaip Vytautas Didysis ant balto žirgo įjos prezidentas Antanas Smetona ir bus didžiulės išskilmės. Buvau išsirinkusi tokį gražų krepšelį, maniau, kad jį pri-rinksiu gėlių, užsivilksiu baltą suknelę su krikšto

¹ Idėja telkti pajėgas kilo prof. Povilui Čibirui, jį palaikė jau kurį laiką kartu su tėvais senųjų vilniečių sueigose lankęsi muzikologė Jūratė Burokaitė, Jonas Burokas, Birutė Mackonytė ir kt. J. Burokaitė sutvarkė juridinius dokumentus, įteisino klubą ir tapo jo pirmininke.

mamos siuvinėtomis gėlytėmis ir taip pasipuošusi sutiksiu Lietuvos kariuomenę. Bet tos mano svajonės žlugo, nes tėvas nutarė, kad gali būti visokių, gal ir priešiškų akcijų, todėl nusprendė mus išvežti į Kauną. Prieš tai dar buvo pasakyta, kad su suknele stovėti gatvėje bus per šalta, tad teks apsivilkti paltuką... Tuo ir baigėsi mano Lietuvos kariuomenės sutiktuvės...

Kelionę į Kauną atsimenu gerai. Iš pradžių važiuojome automobiliu, prie Vievio sutemo, mus persodino į kaimišką vežimą ir liepė visiems tylėti. Dar, atsimenu, mama pasakė: „Kad tik Ramin-ta (mano sesuo) nepradėtų bliauti...“ Ji dar buvo visai maža. Atsimenu, kai pervažiuojome upelį, suaugusieji kalbėjo: „Dabar jau esame Lietuvoje.“ Tada pirmą kartą iš arti pamačiau Lietuvos kariuomenę, kuriai ruošiausi barstyti gėles. Jie buvo su žaliomis prie galvų priglundusiomis kepurėmis, keli prie mūsų priėjo, tikrino dokumentus, skambino telefonais į Kauną, o ten jau buvo sutarta, kad mus praleistų. Taip pirmą kartą atsidūriau Lietuvos Respublikoje.

Atsimenu, kai Vilniuje buvo nukautas Lietuvos policininkas. Tikriausiai buvo įvykęs incidentas su lenkais. Rasų kapinėse vyko išskilmingos jo laidotuvės. Tam įvykiui taip pat ruošiausi. Su tėvais važiuojome į Rasas, ir aš turėjau mažą trispalvę vėliavėlę. Kadangi pro susirinkusių žmonių nugaras nieko nemačiau, tėvas mane pasodino ant tvoros. Sėdėjau ant Rasų tvoros labai patriotiškai nusiteikusi, su vėliavėle rankoje. Tai man buvo labai svarbu.

Pas senelį (mes gyvenome Adomo Jakšto gatvėje, 9-ame name, senelis – pirmame aukšte, o mes, Juknevičių šeima, – antrame) lankėsi daug žmonių. Ateidavo įvairaus rango karininkai, pavyzdžiui, generolas Vincas Vitkauskas, pulkininkas Pranas Kaunas, vyskupas Vincentas Brizgys. Kai tik išgirdavau, kad apačioje trinkteli durys, iškart lėkdavau prie telefono ir lenkiškai šaukdavau: *Trzynascie, trzynascie!* („Trylika, trylika!“) (kalbant reikėdavo pasakyti telefono numerį). O telefonistės būdavo piktos, rėkdavo: *Kto to dopuska*

Konstantinas Stašys (1880–1942), Vytauto Didžiojo gimnazijos chemijos mokytojas. Apie 1924 m. Iš D. Juchnevičiūtės-Vaivadienės asmeninio archyvo.

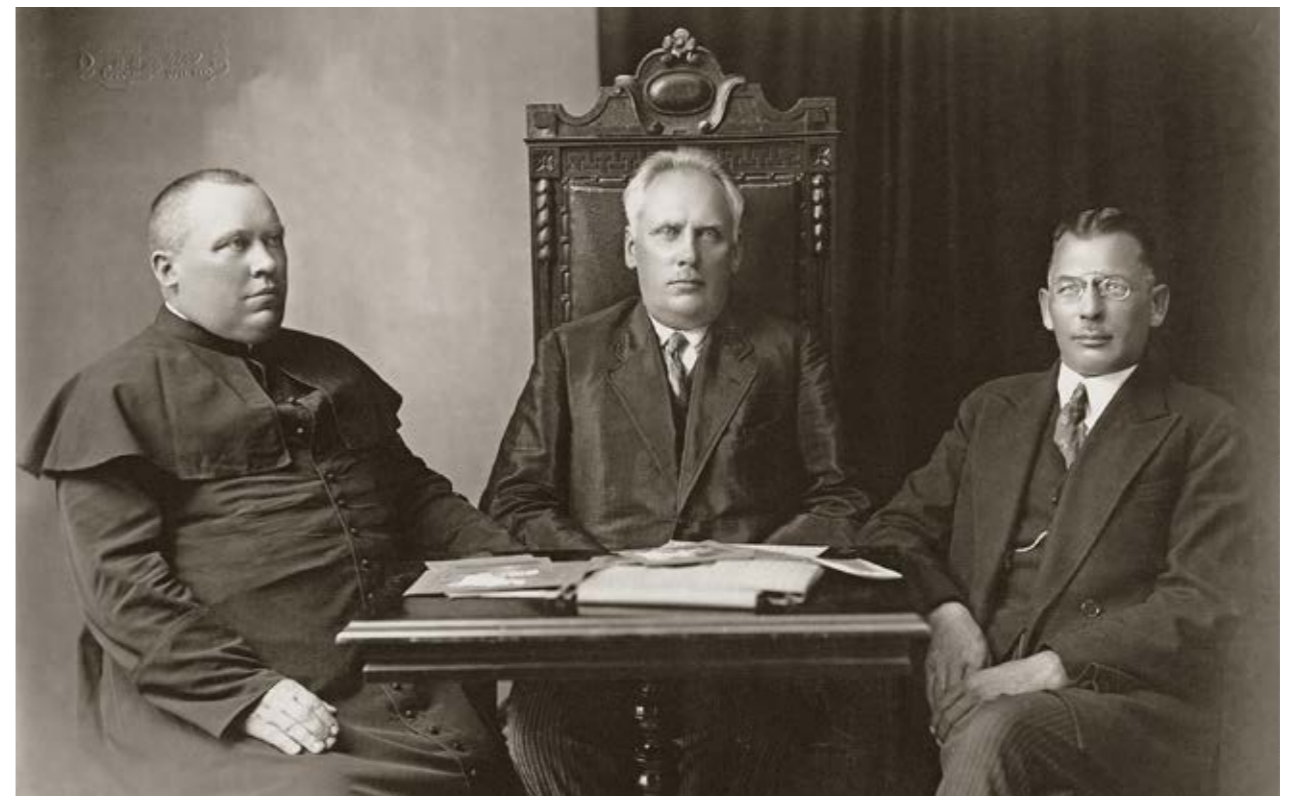
dzieci do telefonu? Gdzie twoja mama? („Kas leido vaikus prie telefono? Kur tavo mama?“) Kildavo skandalas, bet aš vis tiek nesitraukdavau nuo telefono: skambinau seneliui pasiteirauti, ar man galima nusileisti žemyn. Leisdavo. Nusileidžiu laiptais ir žiūriu, ar yra kas nors iš Lietuvos kariuomenės. Man tada kariškiai darydavo didelį įspūdį, apžiūrėdavau jų milines, ženklus, greitai išmokau skirti jų laipsnius. Apsidžiaugdavau, jei kuris būdavo su raudonais *lampasais*, – reiškia, atėjo kažkoks generolas. Veržte veržiausi prie jų, ir labai džiaugiausi, kad niekas man nedraudė dalyvauti suaugusių žmonių pokalbiuose. Aišku, aš nelabai ką suprasdavau, bet man buvo smagu pasėdėti ant karininkų kelių, norėjosi, kad jie mane pakalbintų, pavaišintų. Atsimenu, kai iš Kauno atvažiavo vyskupas V. Brizgys, jis atsivežė tokių įdomių saldainiukų su katino galvomis iš abiejų pusių, tai aš stengiausi iš vidaus išgraužti šokoladą, o katinų galvas susidėdavau į dėžutę kaip medalionus... Iš Kauno atvykdavo daug įvairių lankytojų, bet man svarbiausi žmonės atrodė karininkai...

Kai buvom išvažiavę į Kauną, visi ten sutikti žmonės labai domėjosi Vilniaus įvykiais. Man apie tai nepasakodavo, bet juk vaikai nugirsta, apie ką suaugusieji šnekasi. O geriausiai iš tos viešnagės atsimenu, kaip mamos pusseserė atnešė man dovanų

didžiulę lėlę, kurios akys vartėsi, ir keistai pasakė, kad tai – pasenusių vaikų žaislai... Galvojau, kas iš mūsų pasenęs? O ji save taip pavadino... Tai buvo Pajauta Stašytė, Jono Stašio ir Elenos Glemžaitės dukra. Vėliau tą lėlę iš Kauno atsivežiau į Vilnių, ir ji tapo naująja mūsų namų gyventoja.

Gal galėtumėte daugiau papasakoti apie savo garsiąją šeimą – tėvus Juknevičius ir senelius Stašius?

Prieškario Vilniuje buvo lietuvių suėmimų, dažnai vykdavo kratos. Daugiausia pirmame aukšte pas senelį, rečiau – ir pas mus ar pas kaimynus. Beje, trečiajame to namo aukšte gyveno mokytojas, visuomenės veikėjas Vincas Budrevičius su dukromis ir žentais – Vincu Žilėnu ir Augustinu Buroku. Su jais bendravome nuolatos. Mano senelis K. Stašys buvo Laikinojo Vilniaus lietuvių komiteto pirmininkas, pirmasis Vilniaus burmistras. Iki 1928 m. komiteto pirmininkas buvo gydytojas Danielius Alseika. Jam buvo skaudus tas pasikeitimas, straipsniuose skundėsi: „Aš nebe pirmas žmogus Vilniuje.“ Apie tų laikų įvykius vėliau nemažai skaičiau ir išsiaiškinau, kad kai buvo organizuojami rinkimai į Lenkijos Seimą, Vilniaus lietuviai buvo nusiteikę tame balsavime nedalyvauti, nes manė, kad tai reikštų Lenkijos

Laikinojo Vilniaus lietuvių komiteto prezidiumas. Iš kairės: vicepirmininkas Petras Kraujalis, pirmininkas Konstantinas Stašys, vicepirmininkas Danielius Alseika. 1932 m. Senoji Chodzko fotoateljė, M. Maskin. Saugoma Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto archyve (LLTI).

valdžios pripažinimą. O D. Alseika kažkodėl galvojo, kad valstybinius klausimus turi spręsti prezidentai ir ministrai valstybės lygmeniu, o Vilniaus lietuviai turi dalyvauti minėtuose rinkimuose, kad iš lenkų valdžios gautų daugiau lengvatų lietuvių kultūrinei veiklai. Tada buvo sudaryta delegacija (K. Stašys, advokatas Antanas Juknevičius (vėliau – mano tėvas) ir D. Alseika), kuri derinti šito klausimo vyko į Kauną. Augustinas Voldemaras ir kiti Lietuvos valdžios atstovai pasisakė prieš Vilniaus lietuvių dalyvavimą Lenkijos rinkimuose, susidarė konfliktinė situacija. Sugrįžęs į Vilnių, komiteto posėdyje D. Alseika metė pieštuką ir išėjo pro duris, – atsisakė dėl to kalbėtis, todėl vėliau buvo perrinktas ir minėto komiteto pirmininkas.

Nors būta skirtingų pažiūrų ir nuomonių, vis dėlto vilniečiai lietuviai (tiesa, Vilniuje gimusių senųjų vilniečių nebuvo daug – didžioji jų dalis buvo suvažiavę iš Vilniaus krašto į Vilnių mokyti Vytauto Didžiojo gimnazijoje, paskui Stepono Batoro universitete, Lietuvių mokytojų seminarijoje ar įvairiuose Lenkijos universitetuose) jautė ypatingą bendrystę...

Tai buvo, sakyčiau, savaiminis ryšys. To niekas nemokė, niekas nereikalavo, bet užteko pasakyti,

kad esi vilnietis lietuvis, ir būdavo priimamas kaip savas. Atsimenu, kai Juozas Maceika vedė Salomėjos Nėries gimnazijos inspektorę, vilniečiai tarpusavyje kalbėjosi: kas ji, vilnietė ar „škotė“? Visus iš Kauno ir iš kitų Lietuvos vietovių atvažiavusius žmones vietiniai lietuviai vadino „škotais“. Nežinau, kodėl. Ir girdėjosi nusivylimo atodūsiai – ne, ne, ji ne vilnietė, ji tikrai „škotė“... Jei vilnietis – tai savas žmogus, beveik kaip gimnaitis, jam reikia padėti, visais būdais palaikyti. Tai buvo natūraliai įsišakniję.

BIRUTĖ ČIBIRAITĖ-BIEKŠIENĖ. Pirmasis iš Lietuvos atvykusius lietuvius „škotais“ pavadino dailininkas Balys Macutkevičius. O Vilniaus lietuviai sakydavo, kad juos suvienijo lenkų botagas.

O kaip lietuviai žiūrėjo į kitataučius, kaip su jais bendravo?

DAINORA JUCHNEVIČIŪTĖ-VAIVADIENĖ. Man nekrito į akis, kad būtų skatinamas koks priešškumas. Žinoma, buvo įvykių, kai lenkai lietuvius apmėtydavo akmenimis ar tuo, kas po ranka pasitaikydavo. Ir mano mamai buvo pataikę į galvą, ji iki mirties turėjo tą žymę. Sakė, kad lenkai gimnazistai apmėtė... Visko buvo, įvairių atsitikimų,

Vytauto Didžiojo gimnazijos mokiniai ir mokytojai prie gimnazijos pastato. 1924 m. Jono Demkaus nuotrauka. Saugoma Lietuvos nacionaliniame muziejuje (LNM).

bet lietuviai nemokė savo vaikų, kad nežaistų su kitataučiais. Tokių dalykų nebuvo. Aš pati, išėjusi pasivaikščioti, mėgau užmegzti pažintis su įvairių tautybių vaikais. Jei jie nemokėdavo lietuviškai, kalbindavau lenkiškai. Bendravimas tarp vaikų buvo paprastas ir natūralus, be išankstinių nuostatų. Tarp suaugusiųjų buvo juntama nuolatinė įtampa, tai patyriau ir savo šeimoje, nes senelis buvo nuolat tampomas po tardymus, kalėjimus.

BIRUTĖ ČIBIRAITĖ-BIEKŠIENĖ. Įvairių tautybių gyventojai Vilniuje gyveno lyg getuose, antai žydai su lietuviais ar lenkais bendravo mažai (jie nemokėjo kitų kalbų, nebent prekeiviai – lenkų), lietuviai mažai bendravo ir su lenkais. Gal šiltesni santykiai buvo tarp gudų ir lietuvių, nes abi mažumos buvo lenkinamos. Kaimynai tarpusavyje, žinoma, bendravo daugiau. Buvo lenkų, supratusių neteisingą administracijos elgesį ir palaikiusių lietuvius.

Matyt, galima sakyti, kad viena buvo žmonių bendravimas, nesiskirstant pagal tautybes, o kita – požiūris ir reakcijos į Lenkijos valdžios nutautinimo politiką ir ją vykdyusias represines struktūras.

DAINORA JUCHNEVIČIŪTĖ-VAIVADIENĖ. Taip, tai buvo skirtingi dalykai. Vaikai nejaute nacionalinės priešpriešos, bendravimas vyko tarp įvairių tautų. Atsimenu, pas mus ateidavo lenko teisininko dukra Basia, žydo gydytojo dukra Estera ir kiti vaikai, o kalbėdavome, kaip kas mokėjome, bet susikalbėdavome ir draugavome.

Sakėte, kad mezgėte pažintis su vaikais, o su Vytautu Juškaičiu mamos jus kartu vežiojo vežimėliais, tai užfiksuota ir nuotraukoje... Ponas Vytautai, kokie Jūsų prisiminimai apie tarpukario Vilnių?

VYTAUTAS JUŠKAITIS. Mane stebina ir žavi Dainoros atmintis. Nepaisant to, kad esu visu mėnesiu vyresnis, aš labai mažai ką atsimenu, matyt, mūsų vidinė sąranga skirtinga. Išties, mes su Dainora esame pažįstami nuo kelių mėnesių ir išlikome artimi iki šių dienų, nes mūsų mamos kartu mokėsi, o vėliau bendravo. Keliai buvo išsiskyre, kai 1948 m. mūsų šeima išvažiavo į Klaipėdą, kur tęsiau mokslus. Gal tai iš dalies nulėmė ir skirtingus likimus, nes man, kitaip nei Dainorai, neteko „apsilankyti“ Sibire pas baltąsias meškas. Mano tėvai beveik tuo pačiu metu kaip Dainoros baigė Vytauto Didžiojo

Vilniaus gimnazijos mokiniai. 1919 m. Saugoma LNM.

gimnaziją, panašiu metu mokėsi ir tuometiniame Vilniaus Stepono Batoro universitete. Kai tėvai baigė mokslus, mes išsikėlėme gyventi į Švenčionis, kur tėvas mokytojavo gimnazijoje. 1935 m. jis buvo pašalintas iš mokytojo pareigų be teisės dirbti lietuviškose mokyklose, todėl grįžome į Vilnių ir jame pragyvenome iki karo. Tėvas tada dirbo spaudoje, bendradarbiavo įvairiuose leidiniuose.

Jūs esate inžinierius, o Jūsų tėvas Adomas Juškevičius (vėliau – Juškaitis) garsus tuo, kad kartu su J. Maceika parengė pirmąjį Vilniaus vadovą lietuvių kalba „Vilnius ir jo apylinkės“. Gal atsimenate, ar namuose buvo kalbama, kodėl buvo reikalingas toks leidinys, kaip buvo renkama medžiaga?

VYTAUTAS JUŠKAITIS. Apie išleistą Vilniaus vadovą „Vilnius ir jo apylinkės“ jau daug prirašyta, kažin ar galėčiau pasakyti ką nors nauja ir įdomaus. 1937 m. leidinys buvo parašytas, kaip minėta, J. Maceikos ir A. Juškevičiaus, žurnalisto ir istoriko. Jį užsakė Laikinis Vilniaus lietuvių komitetas, kadangi buvo jaučiamas lietuviškos knygos apie Vilnių poreikis. Iki tol vadovai apie Vilnių buvo išleisti tik rusų ir lenkų kalbomis.

Knygos likimas buvo gana tragiškas – kai ji buvo atspausdinta ir pakliuvo pas cenzorių, šis iškart sureagavo: autorius apkaltino nusižengimais Lenkijos įstatymams bei nurodė areštuoti išspausdintą tiražą. Visų pirma, esą buvo nusižengta reikalavimui, kad žemėlapiuose nebūtų nurodyti strateginiai objektai – Žalioji ir Žvėryno tiltai per Nerį. Kiti tiltai – iš Vingio parko ir Antakalnyje – iš viso nebuvo pažymėti. Antras argumentas – knygoje buvo per daug pavadinimų, išverstų į lietuvių kalbą, pavyzdžiui, sulietuvintos kai kurios gatvės. Esą neleistinai buvę iškraipyti nusižengė lenkiški miesto ir apylinkių pavadinimai.

Nors abiem autoriams buvo iškelta byla, bet vėliau, po garsiojo Lenkijos ultimatumo Lietuvai, šalių santykiams kiek pagerėjus, ji buvo nutraukta ir, atseit, suteikta galimybė atgauti tas knygas. Pasirodė, kad jos buvo saugojamos drėgname sandėlyje, tad buvo visiškai sugadintos, kitaip sakant, supuvo. Šiomis knygomis nebuvo prekiaujama, tik autoriai iš spaustuvės išsinešė po keliolika egzempliorių, iš viso apie trisdešimt, tik todėl jos ir išliko. Kai 1940 m. buvo nutarta leidinių pakartoti Lietuvoje, jį nedideliu tiražu perspausdino Spaudos fondas. O 1990 m. pasirodė fotografuotinis leidimas.

O kaip buvo kaupiama medžiaga, negaliu pasakyti, nes tada buvau dar vaikas.

Išvadavus Vilniaus kraštą buvo kilęs vėjus atlietuvin-ti kadaise suslavintas pavardes (prie lenkų valdžios tai nebuvo įmanoma). Juk nežinodamas nepasakyčiau, kad Juškaičio tėvas buvo Juškevičius... Kaip į tai reaguota tuometiniame Vilniuje ir vėliau?

VYTAUTAS JUŠKAITIS. Turiu 1940 m. Vilniaus miesto valdžios išduotą oficialų dokumentą, kad nuo tam tikros dienos Juškevičius vadinsis Juškaičiu. Visą laiką šią pavardę ir turėjau. Net gimimo metrikų kopijoje buvau įrašytas kaip Juškaitis. O šiaip pavardžių keitimasis vyko ne tik Vilniuje, bet ir jo apylinkėse. Daug žmonių keitė pavardes, nes norėjo, kad pavardės juos rodytų esant lietuviais. Pavyzdžiui, mano žmonos giminaičiai Vilniuje buvo Černiauskai, o pasidarė Juodžiais.

DAINORA JUCHNEVIČIŪTĖ-VAIVADIENĖ. Mano tėvas, gyvendamas JAV, iš Juknevičiaus pasidarė Jukna, o aš su seserimi ir mama „nemokamai“ važiuoju į Sibirą, bet 1947 m. iš ten pabėgome ir jau sovietų Lietuvoje bandėme gauti dokumentus. Pirmiausia reikėjo gauti gimimo metrikus, bet juose lenkų laikais buvo rašoma, kad buvau dukra *Antoniego i Konstancji Juchniewiczów*. Rusai perrašinėdami įrašė, kad esu Dainora Marija Juchniewicz. Nukando galūnę. Tokia pavardė man labai nepatiko, todėl visur mokyklose sakiau ir rašiau esanti Juknevičiūtė, kol atėjo laikas gauti atestatą. Jame vis tiek įrašė *Juchniewi*. Tada pagalvojome, kad gal taip ir geriau, nes tėvas pasidarė Jukna: gal mūsų su juo nesutapatins ir nebeišveš atgal į Sibirą. Taip ir išėjo. Beje, pavardžių lietuvinimas, galūnių *-as*, *-is*, *-utė*, *-ienė* pridėjimas prie lenkiškų pavardžių formų buvo vienas iš kaltinimų K. Stašio byloje. Taip pat jį kaltino tuo, kad išperka iš lenkų lietuviams žemę ir kitą nejudamą (nekilnojamąjį) turtą.

Ponia Birute, esate architektė, kilusi iš Vilniaus krašte garsios Čibirų giminės. Iš jų pirmiausia minėtini kunigas Kristupas Čibiras, Jūsų tėvo brolis gydytojas, VU prof. Povilas Čibiras, dendrologas Leonas Čibiras, teatro režisierius Vytautas Čibiras ir kiti. Beje, Jūs su seserimi Jūrate Bytautiene esate Jeronimo Cicėno knygos „Vilnius tarp audrų“ pakartotinio išleidimo iniciatorės. Turbūt Jūsų giminaičiams pavardžių keitimas nebuvo labai svarbus?

BIRUTĖ ČIBIRAITĖ-BIEKŠIENĖ. Tas procesas buvo įtraukęs daugelį, palietė ir mus. Mano tėvas buvo *Czybir*, vėliau pasidarė Čibiras, grąžino

šaknies balsį, prisidėjo lietuvišką galūnę ir taip pakeitė lenkišką ortografiją, nors ir šiaip mūsų pavardė nėra lietuviška, ji – totoriškos kilmės, bet tai kita istorija. Mūsų tėvo tėviškės neliko (mūsų šeima niekada kitur negyveno – tik Vilniuje), bet kasmet rengiame giminės susibūrimus Senajame Daugėliškyje, netoli Ignalinos, kur yra mūsų giminės ir pavardės radimosi vieta. Tai įrodė mano dėdės Povilas ir Leonas, surinkę duomenis giminės genealoginiam medžiui.

Mano tėvo giminė – lietuviškas Švenčionių kraštas. Ten jų pavardė visada buvo Čibirai. Kai broliai Čibirai nutarė parašyti knygą apie giminę, Švenčionių kraštą, žinomus to krašto žmones, jiems kilo klausimas, kodėl lietuviška giminė (giminės medis siekia XVII a. vidurį) turi nelietuviškai skambančią pavardę. Kreipėsi į akademiką Joną Balčikonį, kuris patarė šaknies ieškoti totorių kalboje. Kai rado, istorikas karaimas Romualdas Firkovičius paaiškino, kad tiurkų kalbų grupėje *čiber* yra „geras, malonus“.

1920 m., kai Vilniaus kraštą okupavo Lenkija, daug lietuvių traukėsi į Lietuvą, bėgo nuo lenkų valdžios, o Mykolas Biržiška, kuris tuomet buvo Vytauto Didžiojo gimnazijos direktorius, rašė:

Ypačiai daro tie, kurie ne per seniai tėra Vilniuje, nėra su Vilniumi proto bei jausmo ryšiais susirišę. Kas kita mūsų seni vilniečiai su gerbiamiausiuoju Lietuvių mokslo draugijos rinkiniu dabetoju daktaru Jonu Basanavičiumi priešakyje, kuris nebėgo iš Vilniaus nuo jokios, kad ir sunkiausios okupacijos. Jo pavyzdys turėtų ne vieną jaunesnį sudrausti, išbėgti pakilusį sulaikyti.

Šie žodžiai atspindi esmę, kas yra senieji vilniečiai. Tokia dvasia tada vyravo Vilniuje. Kunigas Pranas Bieliauskas 1921 m. dienoraštyje rašė:

O Vilniau, kiek dėl tavęs naktų nemiegota, kiek ašarų išlieta, kiek jaunų vyrų dėl tavęs gyvybes padėjo. Į tave mūsų akys pražiūrėtos, rankos ištiestos su malda širdy. Kas skausmo širdies neturėjo dėl kovų už Vilnių, tas menkas lietuvis.

Tokios dvasios supami augo mūsų tėvai. Tiesa, ir mes panašiai augome, tik turiu pasakyti, kad mums tėvai daug apie tai nepasakojo, nes, pavyzdžiui, aš esu paskutiniųjų karo dienų vaikas, o tada buvo baimės laikotarpis, grėsė tremtis, kalėjimas, visi tylėjo, mažai atsiverdavo, kad vaikai kuo mažiau savo kiemuose ir gatvėse plepėtų. Vis dėlto kažkokiu būdu mes tą dvasinį vilnietišką paveldą

Šv. Mikalojaus prieglaudos vaikai su mokytojais. Pirmoje eilėje iš kairės: antra Marija Šimanskaitė, trečia Elena Liutkevičiūtė; antroje eilėje: antras Jonas Zaviša, trečias Pranas Žurauskas. 1917 m. Aleksandros Jurašaitytės nuotrauka. Saugoma LNM.

perėmėme. Kai su seseria Jūrate nuėjome į „Vilniečių ainių“ klubo susibūrimą, pastebėjome, kad ten susirinkome savi, nes visų nusistatymai panašūs, nėra dėl ko ginčytis ir aiškintis. Pasijutome labai seseriškai, broliškai. Mes, klubo nariai, esame senųjų vilniečių vaikai, kuriuos vienija panaši vilnietiška pasaulėjauta. Manau, kad nebeilgai taip bus, ateina kitokių įsitikinimų žmonės... Senųjų vilniečių įvardijimas taikytinas tiems lietuviams, kurie XX a. 2–3 dešimtmetyje gyveno Vilniuje ir Vilniaus krašte, patyrė Lenkijos okupacijos skriaudas, kovojo už lietuvių tautinės savimonės, kultūros ir kalbos išsaugojimą. Tai vilniečių karta, gimusi per didįjį lietuvių tautinį pakilimą – pirmąjį dešimtmetį po lietuviškos spaudos atgavimo. Dėl jų pasiaukojamos veiklos Vilniaus krašte ruseno lietuvybė. Tai karta, pagimdžiusi mūsų Nepriklausomybės kūrėjus.

Mūsų tėvai gyveno okupacijos sąlygomis ir ištverė, o mes esame jų ainiai su panašiomis nuostatomis. Esame su seseria išleidusios mūsų tėvų atsiminimų knygą, kurią nedaug kas matė, nes mes jos nepardavinėjame. Joje rašoma ir apie pavardžių lietuvinimą. Kunigas Kristupas Čibiras savo pavardę rašė su galūne; jam už tai lenkų okupacinė valdžia iškėlė bylą. Teisme jis pasirėmė sulenkėjusio lietuvių Kirtiklio pavyzdžiu, kuris viešai sakdamasis esąs lenkas, irgi pavardę rašė su galūne, tad pasinaudojęs ta analogija, bylą laimėjo.

Kodėl Vilniaus lietuviai verti pagarbos? Pirmiausia todėl, kad aktyviems veikėjams buvo

numatyta bausmė – ištremti už demarkacinės linijos. Juk dauguma buvo išsilavinę žmonės, galėjo važiuoti į Lietuvą ir daryti karjeras, bet visi liko Vilniuje. Tai pavyzdys dabartinei kartai, kuri išvažiuoja nežinia dėl ko, patys nežinodami, ko ieško. Ir dar – mūsų tėvas buvo agronomas, baigęs Krokuvos universitetą. Po mokslų grįžęs Vilniun, jis redagavo laikraščio „Vilniaus rytojus“ priedo ūkininkams „Mūsų artojas“ gyvulininkystės skyrių, bendradarbiavo kituose leidiniuose. Lietuviai imdavosi visokiausios veiklos, net nutolusios nuo įgyto išsilavinimo. Pavyzdžiui, dauguma buvo Juozo Kanopkos vadovaujamo Lietuvių studentų sąjungos teatro (tiksliau, 1930 m. įsteigtos dramos sekcijos, nuo 1936 m. – Vilniaus lietuvių teatro, nuo 1939 m. – „Vaidilos“ teatro) artistai.

Ypač sunku buvo leisti lietuvišką spaudą, nes ją lenkų valdžios institucijos ypač persekiojo, nuolat uždarinėjo leidinius, kuriuos kartais tam pačiam redaktoriui tekdavo atkurti kitais pavadinimais.

Lenkiška statistika pateikdavo duomenis, kad Vilniuje tarpukariu buvo tik 0,8 nuošimčio lietuvių, kartais rašydavo, kad ir dar mažiau. Bet kaip tokia saujelė pasišventėlių galėjo atlikti tokį akivaizdžiai matomą darbą?! Juk pagrindinis organizacinis lietuvių gyvenimo ir palaikymo darbas vyko Vilniuje. Jame veikė dauguma tam skirtų draugijų ir kitų organizacijų. O koks pasiaukojamas darbas vyko švietimo srityje!

Vytauto Didžiojo gimnazijos skautai su Vilniaus mokytojų seminarijos direktoriumi Juozu Kairiūkščiu. Antroje eilėje iš kairės: Leonardas Palevičius, Skautų draugovės pirmininkas Pranas Žižmaras, J. Kairiūkštis. 1926 m. Saugoma LNM.

Manau, kad Vilniaus krašto mokytojai tarpukariu, greta kitų iškilų valstybės kūrėjų, valstybininkų, yra nusipelnę paminklo. Juk tuo metu daugybė jaunuolių, baigusių gimnazijas, mokytojų seminariją, universitetą, vyko į šio krašto kaimus steigti mokyklų. Juk gausiai gyvenamuose kaimuose retai kada būdavo mokyklos, ypač lietuviškos. Atvykęs jaunas mokytojas turėdavo pats įsteigti mokyklą, pasirūpinti patalpomis ir suolais, sudaryti sąrašus, surinkti mokinius. Viską turėdavo padaryti pats ir dažniausiai vienas, be to, žinodamas, kad tame kaime mokytojas neilgai, tad nė pastovios gyvenamosios vietos negalėjo turėti, nes valdžia nuolat ieškojo pretekstų lietuviškas mokyklas uždaryti ir vietoj jų steigti lenkiškas, jau nekalbant apie iš valdžios įstaigų sklindusį priešišumą.

Ir mūsų mama buvo mokytoja. Ji buvo išaugusi Šv. Mikalojaus vaikų prieglaudoje, kurią buvo įsteigusi Lietuvių draugija nukentėjusiems dėl karo šelpti, tad neturėjo nei namų, nei tėvų, nei jokios paramos. Ji buvo visiškai socialiai nepasaugota, nors ir baigusi mokytojų seminariją, bet jai buvo įskiepyta lietuviams būdinga pasaulėžiūra, ji be dvejonų atsisakė rašyti lenke, mat jos pavardė buvo Šimanskaitė, tad lenkai norėjo ją užrašyti *Szymańska*. Todėl jai nedavė paskyrimo,

ir ji liko be darbo, be paso, gerai, kad grįžo į prieglaudą, tad tuos metus pamokytojavo Vilniuje, o kitą rudenį, beje, tik spalio mėnesį, jau pagal paskyrimą išvažiavo dirbti į Kriokšlio kaimą (Varėnos r.). Į mokyklą kaimo pirkioje surašė 80 mokyklinio amžiaus vaikų ir dar 60 jaunuolių į vakarinius kursus, be to, greit sužinojo, kad daugelis jų nemokėjo nei skaityti, nei rašyti. Mokslo vyko dviem pamainomis: iš ryto mokėsi 3–4, vėliau 1–2 klasės, po to vyko užklasinė veikla, o vakare – kursai jaunimui, tad krūvis buvo didžiulis. Kriokšlio kaimas buvo įsikūręs abipus Ūlos. Kaimo dalis už upės vadinosi Šumas, ten gyveno nemažai gudų ir lenkiškai kalbančių žmonių. Kaimų dalys nesutardavo. Mama dieno-raštyje rašė:

<...> Jaunimas nesitaiko, grupių vadovai žvairuoja vieni į kitus. Artinosi pavasaris. Žinau, kad per Sekmines Dubičiuose – atlaidai. Per Kriokšlį į Dubičių bažnyčią važiuos ir pėsčiomis eis daugybė žmonių. Pasiūliau jaunimui padaryti vakarėlį grįžtančiam iš bažnyčios kitų kaimų jaunimui. Mano sumanymas buvo mielai priimtas. Jau turėjau paruošusi veikalą, savo turiniu artimą kaimui. Tai Keturakio „Amerika pirtyje“. Išrašiau kiekvienam vaidmenis, bet paskirsčiau taip, kad susipy-

kusių grupių vadai vaidintų kartu. Ir patys nepajuto, kaip stengdamiesi gerai vaidinti susitaikė ir ėmė kalbėtis. O kai liko rūpintis scenos paruošimu, buvo jau visai gerai. Prieš vakarėlį vyko daug repeticijų, programa buvo įvairi, vaidinimas, eilėraščiai, monologai, choras. Pati dirigavau, o muzikantas Šimas Zaleckas grojo armonika.

Tokia buvo tų laikų mokytojų veikla.

Užsiminus apie spektaklio rengimą Dzūkijos kaime kreipiuosi į Jus, Gražina, teatrologę ir dramaturgę, trečiosios kartos vilniečių šeimos atžalą, vilnietiškos tematikos atsiminimų knygų „Debesų karžygys. Legenda apie Praną Žižmarą“ (2007) ir „Šiapus ir anapus Vilniaus vartų“ (2013) autorę. Kadangi Jūsų pagrindinė duona – teatras, kiek dėmesį šiai kultūros sričiai nulėmė tarpukario Vilniaus teatriniai reiškiniai?

GRAŽINA MARECKAITĖ. Jau tą savo teatrinę duoną esu kaip ir sukrimtusi, pastaruju metu užsiimu kitais dalykais. Kalbant apie tarpukario Vilniaus teatrą, labiausiai minėtinas, žinoma, J. Kanopkos fenomenas su visa jo misija, ideologija, tikslais. Jie irgi dirbo tam pačiam tikslui – palaikyti lietuvių, priminti lietuviams jų istoriją, duoti progos jaunimui važinėti po Vilniaus krašto kaimus ir vaidinti. Galima sakyti, kad tai buvo klojimo teatro laikai. J. Kanopkos teatras iš pradžių veikė gimnazijoje, vėliau ir plačiau, kol tapo „Vaidila“. Tad apie lietuvišką tarpukario teatrą Vilniuje trumpai tik tiek galiu pasakyti. O lenkų teatrai Vilniuje buvo nevienodos pakraipos: vienas – pramoginis, o kitas – rimtesnis, į kurį atvažiuodavo ir garsių lenkų režisierių. Lietuviai inteligentai mielai apsilankydavo tuose profesionaliuose lenkų teatruose. Mano mama Veronika Žižmaraitė-Mareckienė labai norėjo pakliūti į sceną, norėjo šokti, gaudavo šokių tokius vaidmenėlius lenkų teatre. Paskui šiek tiek privačiai šokio mokė vaikus, pavyzdžiui, jos grupėje šoko seserys Jadvyga Budrevičiūtė (vėliau Žilionienė), Marija Budrevičiūtė (vėliau Burokienė), Marija Alseikaitė (vėliau Gimbutienė), dalis mokinių buvo lenkaitės, beje, pati mama mokėsi pas Rachelę (pavardės nepamenu). Visa tai atsimenu tik iš pasakojimų ir bendrų kalbų. Man teko gimti dar Lenkijoje, bet jau ant pačios laikų sąvartos. Mano pasakojimai, susiję su dėde Pranu Žižmaru, į minėtą knygą pateko iš įvairių šaltinių. Mačiau jį turbūt dar vežimėlyje gulėdama.

Neseniai skaičiau Stanislovo Moravskio atsiminimus apie XIX a. pradžios Vilnių „Keleri mano jaunystės

metai Vilniuje. Atsiskyrėlio atsiminimai (1818–1825)“ (1994). Rašoma beveik išimtinai apie lenkų didikus ir bajorus, itin retai tešmėkšteli kokia lietuviška pavardė, bet atkreipiau dėmesį į aprašytą epizodą Antakalnyje, kai išdidžiai vaikščiojusį elitinio rusų husarų pulko karininką gatvėje (ne)tyčia užkliudė vilnietis lenkas bajoras ir konflikto metu net užtvojo per veidą... Ir vilniečiai liudininkai jo neįdavė. Tarsi P. Žižmaro poelgio paralelė.

GRAŽINA MARECKAITĖ. Mano dėdė Pranas Vilniuje atsirado po Pirmojo pasaulinio karo ir daugybės klajonių, nuotykių ir baisių, kurios vyko revoliucinėje Rusijoje. Jis Vilniuje iš naujo prikėlė lietuvių skautų organizaciją. Ta veikla iš pradžių buvo labai slapta, nežinoma valdžiai, o paskui lenkai su tuo įvykiu faktu kaip ir susitaikė, tad vienu metu veikė ir lenkų, ir lietuvių skautai. Aišku, tarp jų būta visokių sankirtų; apsieita ir geruoju, ir piktuoju... Lietuvių skautų veiklą Vilniaus krašte nuoširdžiai rėmė dr. Jonas Basanavičius. P. Žižmaras buvo nepaprastai veiklus žmogus, turėjo gebėjimų lengvai suburti jaunimą.

Pakeliui dar ką kita pasakysiu – naujosios knygos „Lietuvių tautinis atgimimas ir švietimas Vilniaus krašte“ abi dalys man daro stulbinantį įspūdį... Pastaruju metu nei ką kita skaitau, nei ką darau, tik žiūriu ir žiūriu į tų leidinių nuotraukas, galima sakyti, studijuoju žmonių veidus. Matau, kad tarpukariu Vilniuje ir aplink būta nemažai lietuvių jaunimėlio, nors oficialiai skelbiama, kad daugiataučiam Vilniuje lietuvių buvo labai mažai, tad ir galvoju, kaip su tais duomenimis yra atsitikę... Kai pasižiūri į šias knygas, vaizdas visai kitoks. Kurgi jie visi, kurie Vilniuje ir greta jo gyveno, kurie žvelgia iš nuotraukų vaikelių veideliais, dingo? Juk tiek neišmirė, visų į Sibirą neišvežė...

O mano dėdė, Vytauto Didžiojo gimnazijos mokytojas, turėjo stebuklingą patraukimo galią, todėl pas jį buvo atsidūrę daug jaunimo. Kaip skautai, sportininkai ir panašių veiklų mėgėjai. O jo legendą, manau, daugelis žino. Kalba eina apie garsiąją dvikovą, nors skaitant straipsnius apie tą laikotarpį susidaro įspūdis, kad dvikovos tuo metu buvo teisiškai uždraustos, bet, pasirodo, dar XX a. pradžioje tuos draudimus buvo galima apeiti. 1938 m. per garsųjį Lenkijos ultimatumą Lietuvai šaunusis mano dėdė skautas, išgirdęs balsus apie lietuvių išėjimą, užėjo į restoraną, kuriame sėdėjo išėjėjas, ir, kaip dabar rašoma feisbuko stiliumi, davė jam į snukį. Bet ne taip ten buvo: įvyko oficialus kvietimas į dvikovą, varžovui buvo mesta pirštinė, ant stalo

padėta vizitinė kortelė ir trenktas simbolinis antausis. Tokie buvo išlikę kvietimo į dvikovą ritualai. Taip P. Žižmaras Ježį Chom-Chomskį iškviatė į dvikovą. Keisčiausia tai, kad nors dėdė Pranas buvo baigęs Varšuvos fizinės kultūros institutą ir gerai mokėjo fechtuoti (daug kas ir rašo, kad jie fechtavosi), buvo pasirinkti kardai, kuriais kautis jis nemokėjo. Lenkų karininkas jam sutiko duoti kovos kardais pamokas, tad kurį laiką lankėsi pas jį. Dvikova įvyko gegužės 1-ąją, savo knygoje apie tai esu pateikusi įvairių duomenų: kaip jį pamatė ir lydėjo laikraščio korespondentas, kaip dėdė užėjo į „Štrali“ kavinę ir ten išgėrė pusę puodelio kavos, po to nužingsniavo į dvikovą, kurią laimėjo – sužeidė lenką J. Chom-Chomskį, šis buvo paguldytas į ligoninę. Tada dėdė nuvyko į ligoninę su gėlėmis. Legenda apie dvikovą išliko iki mūsų dienų. Ypač Lietuvoje apie tai buvo daug rašyta, žodžiu, ta žinia buvo plačiai paplatinta – apie ją žinojo ir vaikai, ir jaunuoliai, ir suaugusieji. Tai buvo ypač aktualu po tam tikro Lietuvos pažeminimo 1938 m. Lenkijos ultimatumu. Dėdė tuo metu buvo labai populiarus, bet neilgai jis šlovės spinduliuose maudėsi, nes 1940 m. sovietai jį sugriebė ir ištrėmė. Po to labai greitai mirė Sibire. Va, tarsi ir nejučiomis trumpai papasakojau jo istoriją, nes vis atsiranda apie tai nežinančių žmonių. Kartais ir labiau kai kurie pašnekovai nustemba, sako, ką, čia buvo Lenkija?!

Tėvai man daug pasakojo apie savo mokslo metus, apie mokytojavimą Vilniaus krašte. Mama daugiausia dirbo vadinamosiose pirkiose-skaityklose, o tėvas Petras Mareckas vaikus kaip caro laikais surinkdavo kaimo slapta ir mokydavo. Apie tai daug būtų galima kalbėti, nes čia susirinkę vilniečiai – beveik visi mokytojų vaikai... Įdomu tai, kad tie lietuviai mokytojai, kurie tarpukariu beveik visi vieni kitus pažinojo, ir po karo susiburavo į prieškario vilniečių kompanijas. Net aš nuo vaikystės žinojau pavardes tėvų draugų, mokytojų, kurie pateko į antrąjį minėtos fotografijų knygos tomą: Makariūnas, Cicėnaitė, Matuiza, Bigelis, Čepulytė, Jasiulioniai ir daugybė kitų. Tai atsakymas, kodėl ir mes, senųjų vilniečių palikuonys, vieni kitus gerai pažįstame. Tada buvome dar labai jauni ir džiaugdavomės, kad tėvai išeina iš namų į tuos savo pasibuvimus. Kai tėvų neliko, žiūrime, kad jau mums reikia perimti estafetę...

Sakėte, kad du mėnesius negalite atsiplėšti nuo seniai išleisto fotografijų albumo dovitomio. Kas nustebino, padarė stipriausią įspūdį, ko galbūt ir visai nežinojote, kas juose atsiskleidė?

GRAŽINA MARECKAITĖ. Mane nustebino tai, kad taip masiškai dokumentuotas lietuvių gyvenimas Vilniaus krašte, kad tai taip gausu ir iškalbinga. Daro įspūdį aukščiausia publikuotų nuotraukų kokybė. Gerai matyti veidai, akys... Tai, aišku, nepriekaištinga techninė leidinių pusė, bet kokia lietuvių gausybė stoji prieš akis! Tarkim, užfiksuotas parapijos susiejimas ar pirmoji komunijs kokiame miestelyje, tai ten sutūpę koks šimtas vaikų. Ir prie mokyklėlių daug vaikų su mokytoju per vidurį, kurie, basi ar batuoti, visokie, apie jį glaudžiasi kaip kokios ropelės... Dar yra nuotraukų su sėdinčiais vaikais, kurie rankose laiko „Aušrelės“ – vaikams leistus žurnalus, kurių tiražas, beje, buvo nemažas. Taip pat ir „Jaunimo draugo“, skirto jau vyresniems vaikams ir jaunimui, numerius.

Išgirstu veikėjus, sakančius, kad vokiečiai ir lietuviai sunaikino žydus, išvarė lenkus ir atvažiavę užėmė Vilniaus krašto žemes. Prieš kokius metus tai perskaičiusi buvau tiesiog ne savo kailyje... Norėjau tam nesusipratėliui išdėti visą teisybę, bet susilaikiau... Kurgi tie Vilniaus lietuviai dingo? Vien Vilniaus Vytauto Didžiojo gimnazijos moksleivių suskaičiavau apie du tūkstančius. Juk jie visi ragavo mokslo... O daugybė iš nuotraukų žiūrinčių kaimo vaikų? Net bendrabučiai-prieglaudos Vilniuje buvo gal devynios. Niekur tiek prieauglio negalėjo dingti, tad turbūt tas nusistovėjęs skaičiamas neteisingas, kažkaip sufalsifikuotas. O šiaip nesiliauju kalbėjusi apie tą neeilinį Lietuvos nacionalinio muziejaus leidinį. Pirmojoje knygoje matosi, kaip jau nuo XIX a. vidurio Lietuvos inteligentai renkasi į Vilnių, kaip pamažu ruošiamas dirva Nepriklausomybei ir pagaliau 1918 m. ji paskelbiama su sostine Vilniuje. Ir pagrindinės valstybinės, kultūrinės ir švietimo įstaigos ima telktis Vilniuje. Ir galime tik įsivaizduoti, koks būtų buvęs Vilnius, jei tas dvidešimtmetis būtų skirtas valstybės ir lietuviškos kultūros puoselėjimui. O dabar atrodo, kai vėl reikia Vilnių tvarkyti, nebelikę nei aiškių kriterijų, nei įgūdžių. Pastebimas kažkoks pasimetimas, tarsi ne mūsų Vilnius būtų... Atrodytų, kad kai kuriems atsakingiems asmenims ir naujesiems vilniečiams taip ir nebuvo laiko jį kaip reikiant pajusti. Jei matytume vien šias knygas, net nežinodami, kad Vilnių savinasi ir vieni, ir antri, ir tretii, ir visiems jo baisiai reikia, susidarytų įspūdis, kad anuomet Vilnius, XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje, toks, koks jis atspindėtas leidinyje, buvo pagrindinis lietuvių židinys.

Buvo užsiminta apie kintantį Vilnių, daugelį jo įvaizdžių ir požiūrių į jį. O kaip atgavus sostinę architektai suvokė jos architektūrinius pavidalus?

Dainavos pradžios mokyklos mokiniai su mokytoju Albinu Petroniu. Varėnos vlsč., Vilniaus-Trakų apskr. Apie 1936 m. Saugoma LNM.

DAINORA JUCHNEVIČIŪTĖ-VAIVADIENĖ. Lietuvai atgavus sostinę pirmasis jos burmistras lietuvis, mano senelis K. Stašys, buvo išleidęs potvarkį, kaip turi būti tvarkoma Vilniaus architektūra. Vytautas Landsbergis-Žemkalnis buvo miesto vyriausiasis architektas, kuris, aišku, irgi rašė tą dokumentą. Apie jį ilgai nežinojau, bet man jį nurodė menotyrininkė Jūratė Markevičienė. Potvarkis mane nustebino, nes pagalvojau, kad pasitelkus šio rašto išmintį ir dabar būtų galima daug patalpų savivaldybėje ir kitose įstai-gose atlaisvinti nuo biurokratų, o miestą geriau sutvarkyti. Jame pedantiškai surašyta, tiesiog nurodyta, kad, pavyzdžiui, kiekvienas nusileidimas į pusrūšį turi būti atitvertas, kad žmonės eidami atbuli nenukristų nuo laiptų, kad tvoros turi būti vienodo aukščio ir panašūs racionaliai apgalvoti pasiūlymai.

Man patiko, kad pradžioje buvo paminėtas lietuvių vienijęs šūkis „Mes be Vilniaus nenurimsim!“, bet dabar man atrodo, kad reikia pradėti naują visuomeninį sujudimą, kurį galėtume pavadinti „Mes dėl Vilniaus nenurimsim!“. Vietoj „be“ įdėkime „dėl“. Visa, kas tarpukario Vilniuje vyko, buvo daroma iš idėjos, iš tautinio susipratimo ir laikantis žmogiškųjų vertybių. Tai galime palyginti su tuo, kas vyksta dabar ir nuo ko reikia gelbėti vilniečiams ir gelbėti Vilnių. Pirmiausia pažvelkime į unikalų Vilniaus landšaftą. Jei važiuotume per Valakampius ar kitus aplinkinius miškelius, pirmiausia pamatytume praskydusius miškus. Kad ir kaip būtų keista, iš jų dingsta storesni medžiai, o paliekami menkaverčiai šapeliai, o žiūrint į viršų, kur anksčiau

buvo medžiai ir jų susilieėjimas viršuje teikė pavėšį, dabar matyti praretėjusios viršūnės, tiesiog retmės. Dingsta Vilniaus miškai, ir atrodo, kad miesto medžiai, ypač gatvėse, yra virtę kažkokios neapykantos objektais. Kartą prie Karių kapų gatvės kalbėjomės su kaimyne, kuri pasiskundė, kad kažkas netoli nupjovė kelis gražius beržus, liepas, kaštonus, o prie pat kapinių – gražiausią klevą. Kodėl? Dingsta gyvoji miesto dalis, o su ja paukščiai ir kita gyvūnija.

Kas darosi su Vilniaus žeme? Man, kaip architektėi, teko daryti miesto kompleksinę apželdinimo schemą, kuri turėjo būti įgyvendinta per dvidešimt metų, bet to nenutiko. Vilnius galėjo augti maždaug iki dviejų milijonų gyventojų – želdinių normatyvai buvo pakankami. Dabar matome visiškai atvirkštinį vaizdą. Kaip žinome, Vilnius yra išsidėstęs žemutinėje ir viršutinėje terasose, o jas jungia želdinių juostos, tokios, kaip Tauro (Pamėnkalnio) kalnas, nuo kurio miestas leidžiasi link Subačiaus gatvės rajono, o šia pusė – link Paribio gatvės ir Neries krantų. Matome, kad visur, kur tik galima rasti vietos, vis įkišami nauji namai. Dabar pavojuje yra žemės gabalas (dėl jo rašėme raštus, protestavome), kuriame seniau buvo vyriausybės namai, o aš tą rajoną įvardiju kaip žaliąją erdvę su daktaro Vytauto Legeikos namu. Ta teritorija yra apsaugota, aptverta, ir šioje žalioje erdvėje iškart gali vykti veikla, kuri Vilnių praturtintų kaip miestą, ir, be abejo, tarnautų gyventojams. Pavyzdžiui, joje galėtų įsikurti mažosios skulptūros ar keramikos ekspozicijos. O dabar jau ten žemė knisama, medžiai šalinami, aišku, kad bus statomi namai plėšriam

Paažuolės pradžios mokyklos mokiniai su mokytoja Leokadija Šimkute-Pačkauskiene. Vytauto Didžiojo paveikslą laiko Jonas Mackonis (kairėje). Rodūnios vlsč., Lydos apskr. 1932–1933 m. Saugoma LNM.

ir trumparegiui elitui. Vilniui iškilo aktualus uždavinys, kaip sutramdyti publiką, kuri mano, kad viską galima nupirkti už pinigus ir kad su supančia aplinka galima daryti, ką nori.

Daug amžių miestuose kaupiasi kultūriniai sluoksniai. Tai namai, gatvės, aikštės, kiemai, želdiniai, fontanai. Taip pat ir skulptūros. Stovi karaliai ir kunigaikščiai, geradariai ir niekdariai. Jie, kaip žmonės, atlikę savo vaidmenis, liko stovėti miestų aikštėse, parkuose ir gatvėse. O pas mus jų nelieta, ir keista, kad būtent lietuviai nepriklausomoje Lietuvoje nutarė naikinti tautiečių menininkų darbus. Juk seniau niekam neužkliūdavo pakelėse rymančios koplytėlės ir kiti paminklai, bet buvo nušluotos Žaliojo tilto skulptūros (žymių lietuvių menininkų kūriniai), nežinia, kiek išsilaukys Petro Cvirkos statula, o juk jį turėtume vertinti vien už „Cukrinius avinėlius“... Svarbiausia, kad tai yra žymaus skulptoriaus Juozo Mikėno darbas. O miesto valdžia džiaugiasi, kad Gedimino (anuomet – Georgijaus) prospekte atkūrė carinės Maskvos simbolį, jos globėjo šv. Georgijaus ženklą...

Manau, kad tai ne šio pokalbio tema, bet kaip manote, ar deramai įamžinti tarpukario Vilniaus lietuvių veikėjų darbai? Galbūt ties jais dėkime akcentą?

BIRUTĖ ČIBIRAITĖ-BIEKŠIENĖ. Man buvo tekusi misija atminimo lenta įamžinti Lietuvių ligoninę ir Laikinąjį Vilniaus lietuvių komitetą (nekalbu apie asmenybes). Lietuvių ligoninė – pirmoji medicinos įstaiga Lietuvoje, įkurta 1918 m. Joje dirbo ir mirė dr. Jonas Basanavičius. Laikinas Vilniaus lietuvių komitetas, kaip žinia, buvo pagrindinė Vilniaus krašto lietuvių organizacija. Vienuolika metų tuo reikalu myniau

savivaldybės slenkstį. Kokių tik atsakymų negavau, kodėl negalima pakabinti tokios atminimo lentos! Vis dėlto 2019 metais įsikūrimo šimtmetį minėjusiai organizacijai skirta lenta buvo pakabinta ant turbūt gražiausio XIX a. pabaigos Vilniaus namo (Vilniaus g. 25). Šiuo metu vargstame su jau dešimt metų niekaip neįgyvendinama idėja įrengti Senųjų vilniečių skverelį prie Šv. Mikalojaus bažnyčios. Prie jos yra tam tinkamas nedidelis žemės lopiniukas. Juk tai nuo seno buvo svarbiausia vilniečių lietuvių būrimosi vieta, nuo 1901 m. vienintelėje šioje bažnyčioje vykdavo pamaldos lietuvių kalba. Turime suderintus projektinius pasiūlymus, atrodo, viskas aišku, savivaldybė imasi finansuoti, tačiau būtinų dokumentų nerengia, ir Nacionalinė žemės tarnyba lopinėlio tam tikslui neišskiria. Gal jiems priimtinau šiukšlynas?

Ir Vilnius, ir jo gyventojai vis dėlto labai keitėsi. Pokariu atvažiavo daug naujų lietuvių – kas mokytis, kas dirbti. Kaip jūs matėte ir suvokėte tuos pokyčius? Kai kurie iš atvykėlių, pavyzdžiui, visai nevertino Vilniaus senamiesčio, net nesidomėjo juo, nors buvo apgyvendinti ištuštėjusiose butuose. Atvažiavėliai iš kitur norėjo gauti butus ir gyventi naujuosiuose rajonuose. Tad pirmoji pokarinė karta Vilniaus dvasios gal ir nejautė?

DAINORA ČIBIRAITĖ-BARAKAUSKIENĖ. Pavyzdžiui, aš, būdama Čibiraičių pusseserė, tremtinio Antano Čibiro dukra, mokytoja anglistė, galiu pasakyti, kad iš Vilniaus krašto į Vilnių pokariu, 1949 m., atvykau šios giminės dėka. Mane globojo ne tik jie, bet turėjau gimiinių ir iš mamos pusės. Ir man atvažiavus atrodė, kad Vilnius – paprastas miestas, nes aplinkui po

karo daug kas buvo išdažyta. Atsimenu, Pilies gatvėje buvo sugriautas pašto pastatas, Vokiečių gatvėje ilgai riogsojo griuvėsiai. Mums tuomet nekildavo minčių ieškoti Vilniaus grožio. Mes su mama džiaugėmės, kad kažkas mus priėmė, taip ramiai, paprastai, gražiai, bet sunkiai, alkanai ir gyvenome, nes tėvas buvo Sibire. Man asmeniškai tada Vilniaus dvasios neteko ieškoti, nes tada lankiau mokyklą, kuri vėliau tapo Antano Vienuolio vidurine mokykla, mano mamai irgi rūpėjo mokslas. Mokiau kartu su Vilniuje gimusiais ir iš kitur atvažiavusiais vaikais. Viskas buvo labai paprasta, gyvenimiška, mums tiesiog reikėjo išgyventi, nenumirti, trūko pinigų susimokėti už butą, net už bandelę, bet gyventi buvo galima, o jums dabar viskas atrodo kažkaip kitaip, pakylėtai...

BIRUTĖ ČIBIRAITĖ-BIEKŠIENĖ. Atrodo, kad senieji vilniečiai Vilnių daugiausia mylėjo dėl senamiesčio... Ne dėl jo. Aišku, senamiestis tarsi saugo Vilniaus aurą. Mes su seserimi Jūrate gimėme ir augome Žvėryne, kuriame buvo daug senųjų vilniečių, o tarp jų – mokytojų. Kas mums, žvėryniečiams, buvo senamiestis? Dabar jis pripažintas Pasaulio kultūros paveldo objektu, o tada... Buvo apleistas rajonas su daugeliu sukrypusių bakūzių... Svarbiausia – vilniečių santykių ypatingumas ir vertė. Vilniečiai lietuviai turėjo susitelkti dėl engiamos lietuviybės ir išlikti savimi.

GRAŽINA MARECKAITĖ. Kur gyvenome, ten mums ir buvo svarbiosios Vilniaus vietos. Gyvenau vadinamojoje Rasų kolonijoje, ir tos vietos man išliko kaip ypatingos. Kur augi, kur formuojiesi kaip žmogus, tai ir vertini. Manau, kad bendrasis Vilniaus vaizdas susideda iš kiekvieno mūsų biografijos. Mano klasėje buvo mergaičių, kurios gyveno Savičiaus gatvėje, jos gyveno sename name, eidavome pas jas į svečius, ir jos buvo kažkokios kitokios... Aušros Vartų gatvėje gyveno Cieškai, jų dukra Laima Cieškaitė vėliau buvo žinoma menotyrininkė – ateidavome į jų seną butą su aukštomis lubomis... Kitą kartą nueidavome pas draugę į medinį namelį Dzūkų gatvėje, už stoties. Tada pažinome mums įprastą miestą ir nepuoselėjome Vilniaus mito. Manau, kad tada (ir anksčiau) daugiausia dailininkams Vilnius ir jo apylinkės buvo ypatingas vaizdavimo ir žavėjimosi miestas.

Turbūt Vilniuje netrūko ir linksmybų nutikimų, įdomių pasakojimų, savito vietinio folkloro?

DAINORA JUCHNEVIČIŪTĖ-VAIVADIENĖ. Lietuvių moksleivių prieglaudos, kuriai vadovavo Emilija Vileišienė, gyventojos pasakojo apie jos šuniukus. Vadovė reikalavo, kad bendrabučio gyventojos rytais lankytų pamaldas Šv. Teresės bažnyčioje prie Aušros Vartų. O rytais anksti mažai kam iš moksleivių norėdavosi keltis. E. Vileišienė ėmė rytais apeidinėti bendrabučio kambarius. Jie būdavo tušti, bet ir bažnyčia būdavo tuščia. Vaikščiodavo po prieglaudos kambarius ieškodama mergaičių, bet jų vis nerasdavo. Kartą sykiu pasiėmė ir du mažus savo šuniukus. Ir tada ją lydėjo sėkmė: tik įėjus vidun šuniukai iškart nerdavo po lovomis, o jai belikdavo iš ten ištraukti pasislėpusias mergaites, kurios vėliau buvo priverstos nebeventi rytinių pamaldų.

Dar buvo pasakojama, kad gydytoja Veronika Janulaitytė-Alseikienė buvo išmintinga, iškilminga, svarbi ponija, bet labai išsiblaškiusi. Kartą į balių ji atėjo su skirtingų porų batais. Kalbų, juoko, žinoma, netrūko. Suprantu, kad taip būna, nes panašiai ir man nutiko. Labai skubėjau nunešti į peržiūrą projektą – visą naktį braižiau, o ryte įsispyriau į vienodo dydžio, bet skirtingų spalvų batus ir išėjau. Ir stebėtina – peržiūroje niekas to nepastebėjo. Kai grįžau namo, kilo klausimas, ar jau nauja mada užėjusi mūvėti po skirtingą batą.

POSTERITY OF LITHUANIANS IN VILNIUS "WE WILL NOT TAKE IT EASY FOR VILNIUS"

The conversation reminisces on life in inter-war Vilnius and Vilnius region, which for two decades (1919–1939) was occupied by Poland. The older people of Vilnius remember their childhood and their parent's stories: the granddaughter of the first mayor of Vilnius, Konstantinas Stašys (1939–1940), architect Dainora Juchnevičiūtė-Vaivadienė; engineer Vytautas Juškaitis, whose father, the pedagogue and journalist Adomas Juškevičius, together with Juozas Maceika, in 1931, issued the first guide in Lithuanian, *Vilnius ir jo apylinkės*; architect Birutė Čibiraitė-Biekšienė, a representative of the Čibirai family, famed for their various cultural initiatives; teatrologist Gražina Mareckaitė, who came from a family of teachers working in Vilnius. In the conversation, memories are shared of the attempts of Lithuanians in Vilnius to preserve the Lithuanian culture and language.

LIETUVIŲ GAIVALAS VILNIUJE

Gražina MARECKAITĖ

■ XIX a. antroje pusėje, tarsi galingo varpo sukviesti, Vilniuje ėmė burtis lietuviai. Gausus lietuviškasis gaivalas, pasak Juozo Tumo-Vaižganto, šviesiausi visuomenės atstovai, kaip ir kitų iš sprespaudos besivaduojančių Europos tautų elitas, senajame Gedimino mieste suskato mūryti modernios nepriklausomos valstybės pamatus. Jie, Lietuvos kūrėjai – mūsų tėvai, protėviai ir proseneliai, žvelgia į mus iš didžiulės knygos „Lietuvių tautinis atgimimas ir švietimas Vilniaus krašte“ puslapių. Į šį Lietuvos nacionalinio muziejaus dviejų tomų leidinį (2019 m., sudarytoja Jūratė Gudaitė) sudėta beveik tūkstantis fotografijų... Vaizduose ir portretuose įamžinti svarbiausi to meto istoriniai įvykiai, mūsų pirmtakų veidai ir darbai, jų ryšiai, siekiai, aplinka, šventės, iškilmės, gatvės scenos, kasdienybė. Leidinyje naudotoji medžiaga be galo gausi (kas nors vis vien gali priekaištauti, kad ji nėra išsami, kad trūksta to ar ano), sudarytojos valia ji išdėstyta taip, kad vaizdų kalba intriguotų, skatintų ieškoti išsamesnių paaiškinimų ar „siužetinių“ saitų. Vartydamas tokią knygą, istoriją gali suvokti iš kitos pusės – per įamžintas scenas, per asmenybes, per privatų veikusių asmenų bendravimą ir jų biografijas. Puslapis po puslapio, nuotrauka po nuotraukos versdamas didžiulius foliantus (pirmoji leidinio dalis susideda iš 500, o antroji – iš 470 puslapių), pasineri į gyvenimą, tais perversmų laikais kunkuliavusį Lietuvoje ir už jos ribų. Kartais vaizdas iškalbingesnis ir įtaigesnis nei rašytinis tekstas. Matai žmones, dirbusius būsimai Lietuvai prieš šimtą,

prieš pusantro šimto metų. Akis į akį susitinki su legendiniais istorijos veikėjais, jų tarpe aptinki tada dar jaunų „tautos patriarchų“ atvaizdus, o moksleivių gretose, tarsi kažin kokioje fantastinėje tikrovėje, atpažįsti savo būsimus tėvus. Negali atsiplėšti nuo knygos, lyg skaitytum romaną, žiūrėtum filmą ar tiesiog plauktum istorijos upe tarp gausybės vaizdų ir veidų. Lietuvius leidinyje matome nesibaigiančių kovų kelyje dėl tautos, valstybės ir miesto likimo. Kiek daug buvo spėta nuveikti nepalankiausių aplinkybių akivaizdoje! Pristatomos cariniame, vėliau lenkiškame Vilniuje besiradusios ir sunkiomis sąlygomis veikusios lietuviškos organizacijos, komitetai, draugijos. Tai ne vien pavadinimai – jų steigėjai, net grupinėse nuotraukose pagal galimybes atpažinti ir įvardyti, tampa konkrečiais žmonėmis, susaistytais darbo, draugystės, giminystės ryšiais. Istorijos ūkuose šmėsčioję vardai ir atvaizdai stoja prieš akis išraiškingu pavidalu, nes ryškios ir kokybiškos anų laikų fotografijos, patobulintos šiuolaikine technika, dažnai yra aukštos prabos kūriniai, grupiniai ar individualūs psichologiniai portretai. Iki soties gali žiūrėti į akis Mikalojui Konstantinui Čiurlioniui, Jonui Basanavičiui, Šatrijos Ragnai, broliams Petru, Antanui, Jonui Vileišiams, Žemaitėi ar net kandidatui į Lietuvos karalius grafui Vilhelmui fon Urachui bei daugeliui kitų, žinomų ir nepažįstamų pasišventėlių. Netenka stebėtis, nes nuotraukų autoriai – garsūs senojo Vilniaus fotografai: Stanislavas Filibertas Fleris, broliai Čižai, Janas Bulhakas ir kiti, taip pat

Knygų sudarytoja – Jūratė Gudaitė. Išleido Lietuvos nacionalinis muziejus 2019 m.

Vilniaus kunigų seminarijos klierikai su lietuviškais laikraščiais prie šv. Mikalojaus bažnyčios. Iš kairės sėdi: antras Jonas Skruodys, ketvirtas Juozapas Kukta; stovi antras Alfonsas Varnas. 1907 m. Aleksandro Jurašaičio nuotrauka. Saugoma LMA Vrublevskių bibliotekoje (LMAVB).

atvykėlis vokiečių Augustas Heras, tačiau leidinyje dominuoja garsios Vilniaus fotografijos meistro Aleksandro Jurašaičio ateljė – tiek jo paties, tiek ir dukters Aleksandros Jurašaitės-Vailokaitienės – darbai. Nemenkas ir kitų Vilniaus lietuvių fotografų įnašas – daugelio atvaizdų autoriai yra Jonas Demkus, Antanas Atroška, Leonardas Semiška, Bronislovas Miedzionis ir kiti.

Tos senosios fotografijos akims ir sielai teikia ramybę, harmoniją, leidžia ramiai susikaupiti, įsižiūrėti, apmąstyti, prisiminti. Aišku, tokia buvo to meto fotografijos estetika, šis amatas turėjo savo taisykles, tačiau daugelyje nuotraukų (ypač Jurašaičių darbuose) akivaizdus talentas komponuoti, tapybos principų pažinimas, teatrinių mizanscenų iškalba. Lietuvių mokslo draugijos narių juodos figūros, išsibarsčiusios ant apsnigto Tauro kalno A. Jurašaičio fotografijoje, įsimena visiems laikams lyg gero filmo kadras (1, 220 p.). Kaip ir tie lietuviai klierikai, susispieję Šv. Mikalojaus bažnyčios šventoriuje (1, 96 p.), arba žaismingas artistų mėgėjų būrelis, o šalia – pokštaujantys jauni Vilniaus inteligentai, jų tarpe ir gražioji Aleksandra Jurašaitė (1, 168 p.). Įvairias asmenybes, vėliau išgarsėjusias ar nepelnytai pamirštas, matome įamžintas Vilniaus jaunimo

susibūrimuose ir susitelkimuose (1, 187 p.)! Jų mintyse brendo laisvės, valstybingumo, o netekus Vilniaus – sostinės išsaugojimo idėjos. Ne mažiau žavintys ir miesto vaizdai, Vilniaus panoramos, buitinės-žanrinės scenos, dirbtuvių, bendrabučių interjerai, kabinetai ir net Vilniaus lietuvių amatininkų gaminiai, perteikti su visa faktūra. Daugelio šių istorinių nuotraukų vertė yra ne vien dokumentinis informatyvumas, akivaizdi ir jų estetinė funkcija (1, 195 p.).

Knygos sudarytoja J. Gudaitė leidinio prartarmėje (tai iš daugybės šaltinių išmoningai kondensuotas pasakojimas apie lietuviybės padėtį Vilniuje) rašo: „Lietuviški spektakliai, vakarai, koncertai, gegužinės, išvykos, dalyvavimas įvairių draugijų veikloje buvo pati demokratiškiausia Vilniaus lietuvių bendravimo forma, tęsiama ir karo (Pirmojo pasaulinio – G. M.) metais.“ Perteikdama esminius visuomeninius-politinius faktus, įžangos autorė juos paryškino spalvingomis gyvenimiškomis situacijomis, gyvu žodžiu, autentiškais prisiminimais. Cituojami žaismingi Mykolo Biržiškos XX a. pradžios vilnietiški prisiminimai, išspausdinti 1953 m. Los Andželo lietuvių dienraštyje „Lietuvių dienos“. Pasakojama, kaip būsimi ministrai ir valstybės vyrai

Vilniaus lietuviai. Pirmoje eilėje iš kairės: fotografė Aleksandra Jurašaitytė (vėliau Vailokaitienė), akių gydytojas Juozas Nemeikša, ketvirta Elena Janulaitytė (vėliau Dirmantienė), antroje eilėje sėdi: antra Justina Janulaitytė (vėliau Račkauskienė), dantų gydytoja Marija Putvinskaitė-Žmuidzinavičienė, dantų gydytoja Julija Janulaitytė-Biliūnienė, trečioje eilėje sėdi: Valerija Čiurlionytė (vėliau Karužienė), dailininkas Antanas Žmuidzinavičius, dailininkė Elena Jarušaitytė (vėliau Janulaitienė), pedagogas Zigmās Žemaitis; stovi: pedagogė Marija Nemeikšaitė, advokatas Augustinas Janulaitis, Mikolas Jurašaitis. 1914 m. Aleksandro Jurašaičio nuotrauka. Saugoma LMAVB.

dalyvaudavo arbatvakariuose, lietuviškuose vakarėliuose, kaip būsimąjį Vilniaus universiteto rektorių, šoko suktinį su būsimuoju Kauno universiteto rektoriumi, kaip būsimasis bibliografas ir „Lietuviškosios enciklopedijos“ vyriausiasis redaktorius, Vaclovas Biržiška scenoje kapojosi kartais su Gabrieliumi Žemkalniu-Landsbergiu, o jaunos motinos Bronė Biržiškienė ir Elena Rucevičienė, nuo vaikų atsitraukusios (kokia emancipacija!), tapdavo lietuviškų spektaklių artistėmis. (Daugiausia Jurašaičių dėka nuotraukose išliko iškalbingos kai kurių spektaklių scenos ir personažai.)

Gausią lietuvių šviesuomenės grupę sudarė patriotiškai nusiteikę kunigai. Jų dėka, pradėdant iš Lenkijos atvykusio ir „atlietuvejusio“ seiniškio kunigo Juozapo Ambraziejaus-Ambrazevičiaus pastangomis, dar cariniame XIX a. Vilniuje susikūrė slapta organizacija „Dvylika Vilniaus apaštalu“, daug nuveikusi lietuvių labui ir padėjusi pagrindus įvairiapusei kunigų šviesuolių veiklai tarp Vilniaus krašto lietuvių. Iš daugelio fotografijų į mus žvelgia pasišventusių kunigų ganytojų, lietuvių puoselėtojų Petro Kraujalio, Kristupo Čibiro, Prano Bieliausko, Vincento Taškūno, Vincento Zajančausko, vyskupo Mečislavo Reinio veidai.

Kad ir kaip būtų nutolęs nuo mūsų gyvenimas, sukauptas šiame fotografijų dvitomyje, kiekvienas jame suras peno smalsumui patenkinti, vaizduotei uždegti, žinioms patikslinti. Ilgam laikui, ištisiems dešimtmečiams iš natūralios raidos kelio išbloktas Vilnius sunkiai įsitvirtina lietuvių sąmonėje kaip valstybingumo lopšys su visais jam derančiais atributais. Tik pastaruoju metu Vilnius pagaliau atsidūrė visuomenės

dėmesio centre, tapo madinga apie jį rašyti, tyrinėti jį įvairiais aspektais, džiaugtis sostinės multikultūrišku įvaizdžiu. Garsių miesto žinovų politiniuose-istoriniuose tekstuose kartojama, kad tik toks – daugiakalbis, įvairiakultūris – miestas nėra „nuobodus“ (šiuo kontekste kaip sektinas pavyzdys minimas... Niujorkas).

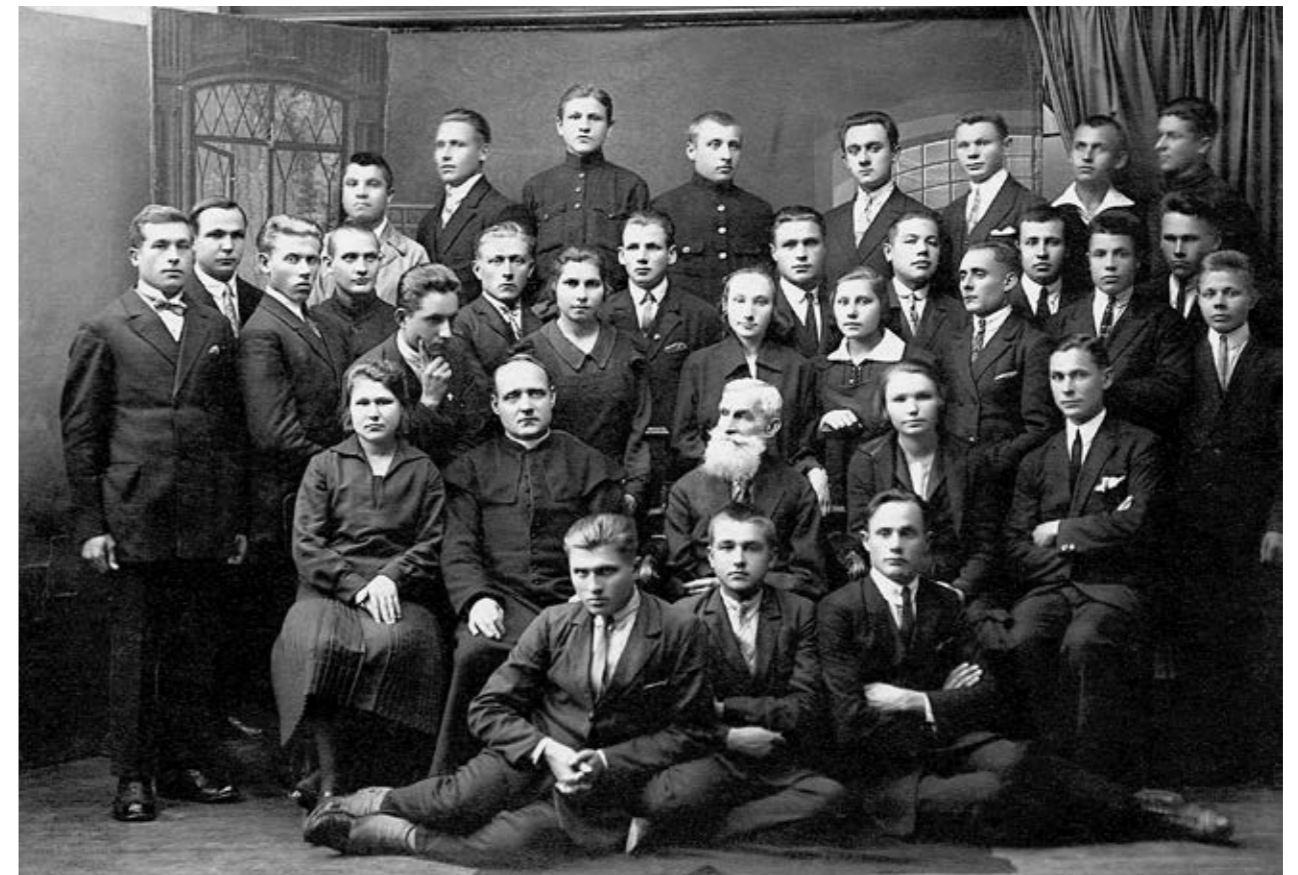
Vilniaus miestas, galėjęs augti išskirtinio grožio gamtoje ir pamaldžioje amžių rimtyje, „nuobodžiu“ monokultūriniu dariniu (turima omenyje – lietuvišku) netapo, nes jo „įgula“ niekad neturėjo pakankamai laiko išskleisti lietuviško intelekto potencialą, materialiais ženklais išreikšti savo dainingą sielą. Tačiau kiekvienoje, kad ir trumpoje audringo likimo atkarpoje, vos tik tai vilniečiai gaudavo įkvėpti bent gurkšnį laisvės oro, jų sielos sušvytėdavo, kūrybinė valia įgaudavo naujos jėgos. Tai galima matyti aptariamoms knygoms apie lietuvių tautinį atgimimą ir švietimo sklaidą vaizduose. Stebėsi, kaip sunkiausiomis sąlygomis išradingai ir dalykiškai organizuojama visuomeninė, politinė veikla, kokia tauri įamžintų žmonių laikysena, kokia subtili jų apranga, kokio ryžto ir tikėjimo kupini į ateitį nukreipti jų žvilgsniai. Jų akyse gali išžvilgti ir lyrišką lietuvių sielos „debesėlių“, tvyrančių svajinuose jaunų vyrų ir merginų žvilgsniuose.

Pirmasis leidinio tomas plėtoja inteligentų veiklą, iliustruoja jų išmėgintus Vilniaus tautos Lietuvos sostinę kelius ir būdus. Antrasis tomas koncentruojasi ties švietimo klausimais ir mėgina apžvelgti sunkiai aprėpiamą lietuvių švietimo problematiką, jos plėtrą ir pastangų žlugdymą Vilniuje ir Vilniaus krašte. Didžiausias dėmesys ir gausi vizualinė medžiaga skirta Vytauto Didžiojo lietuvių gimnazijai. Puslapis po puslapio knyga

supažindina su gimnazijos istorija, pedagogais, moksleiviais ir įvairialype veikla. Antai Nukentėjusiems dėl karo šelpti komiteto įsteigtą Vilniaus bendrabučių ir prieglaudų tvarkingi globotiniai su auklėtojais – autoritetingais savo srities pedagogais (ne vienas jų dėvi sutaną). Arba vinjetės su gimnazijos absolventais, brandos atestatų pavyzdžiai, mokytojų portretai, gimnazijos eksterjerai, interjerai, moksleivių išvykos, skautų žygiai, dr. J. Basanavičiaus laidotuvių epizodai – darbų ir prasmės kupinas lietuvių švyturio egzistavimas.

Pasimato pilki kaip žvirbliai lenkinamo Vilniaus krašto moksleivių pulkeliai ir jų mokytojai prie etnografinių pirklių – „Ryto“ ir Šv. Kazimiero draugijų įsteigtų lietuviškų mokyklėlių ir skaityklų. Tie mokiniai, susispaudę ankštose apytamsėse klasėse ar laimingi spindinčios vasaros saulėje – religinėse šventėse, atlaiduose ir procesijose, balti, lengvi, tartum iš dangaus nusileidę debesėliai. (Tikras fotografijos šedevras – vaikai su medinėmis pačiūžomis ant Tverėčiaus ežero ledo mėgėjo darytoje fotografijoje iš gausaus Lietuvos centrinio valstybinio archyvo (žr. antrojo tomo viršelį)). Tie bevardžiai mokinukai buvo okupuoto Vilniaus krašto ateitis. Jų likimai nežinomi,

nes ir juos blaškė istorijos vėtros. Kas jiems nutiko? Kur jie atsidūrė? Kokiais keliais pasuko? Visą dvidešimtmetį (1919–1939) lietuvių vaikams mokytis gimtąja kalba nebuvo sąlygų. Valstybinės pradžios mokyklos buvo lenkakalbės, o privačios lietuviškos mokyklos lenkų valdžios buvo uždarinėjamos, lietuviai mokytojai persekiojami. Vaikams lankyti lietuvišką mokyklą buvo didelė laimė, o jos netekus – ašaros ir liūdesys. Tėvai, supratę švietimo svarbą, atkakliai kovojo dėl teisės mokytis vaikus gimtąja kalba, už tai jie buvo baudžiami, net kalėjimuose kalėjo... 1938 m. „Ryto“ lietuvių švietimo draugija buvo likviduota. 1939 m. iš 350 įvairiu metu Vilniaus krašte ilgiau ar trumpiau veikusių lietuviškų mokyklų išliko tik dvi. Visos jos, kaip ir Vilniaus lietuvių mokytojų seminarija bei Švenčionių gimnazija, okupacinės valdžios buvo uždarytos. Vienintelis mokslo šviesulys liko lietuvių gimnazija Vilniuje, įsteigta 1915 m. Į šią gimnaziją, vėliau pavadintą Vytauto Didžiojo vardu, visais keliais, takais, pėssti ir važiuoti daug metų rinkosi vaikai iš Vilniaus krašto. Per dvidešimt metų gimnazija išleido apie 500 gerai išsilavinusių abiturientų. Tačiau daugelis Vilniaus lietuvių nugyveno savo gyvenimus

Vilniaus lietuvių mokytojų seminarijos IV kurso mokiniai ir dėstytojai. Antroje eilėje iš kairės: antras Vincentas Taškūnas, trečias Juozas Kairiūkštis; ketvirtoje eilėje šeštas Petras Mareckas. 1927 m. spalio 24 d. Leonardo Siemaškos (Siemaszko) nuotrauka. Fotografijos saugomos Lietuvos nacionaliniame muziejuje. Saugoma LNM.

Švenčionių gimnazijos mokiniai ir mokytojai. Saugoma LNM.

taip ir nematę laisvos Lietuvos, o ir savąją laisvą sostinę turėjo tik kelis sumaištius mėnesius.

Augau tarp buvusio „lenkiškojo“ Vilniaus lietuvių mokytojų, daugelį jų pažinojau (tai buvo tėvų draugų ratas), įsidėmėjau daug įvykių ir nuotykių iš jų jaunystės laikų, kai mokytojai buvo ne vien mokytojai, kultūros nešėjai, kaimo švyturiai – jie buvo ir kariai, konspiratoriai, nes po klasės langais dažnai tupėdavo koks šnipas ar policininkas, klausydamas, ar nesuskambės lietuviška daina (už tai grėsi bėda arba Lukiškės). Kaimo žmonių ir vaikų meilė tiems pasišventėliams mokytojams buvo neįsivaizduojama. Knygoje cituojamas žurnalistas Jeronimas Cicėnas: „Kaip kaimas mylėjo lietuvių mokytoją, matyti iš sutikimo, kurį kaimo visuomenė surengė mokytojams, kai jie būriu iškylavo po Švenčionių ir Breslaujos apskritis. Vaikučiai net gėlės bėrė po dviračiais ir bėgo paskui toli ligi galulaukių.“ Daug panašių pasakojimų girdėjau iš tėvo ir motinos lūpų. Net ir gerokai po karo Baltarusijos kolchoze Breslaujos rajone (ta Vilniaus krašto dalis liko priskirta „broliškai respublikai“) teko sutikti suvargusių kolūkietį, kuris atsiminė savo vaikystės dienas „prie panelės mokytojos“ ir dainelę „Skrido uodas per girią“. Gyvenime teko sutikti ne vieną buvusią „panelę mokytoją“ ir gana gausią vyriškąją mokytojų dalį, nes prieškariniai vilniečiai pedagogai Antanas Krutulys ir kiti, po kaimus išsklidusi švietėjų „komanda“: Vincas Matuiza, Vincas Makariūnas, Jadvyga Klimavičiūtė, Elena ir Nikodemus Jasiulioniai, Bronius Laurynas, Motiejus Bigelis, Konstancija Stašytė (sunku būtų visus išvardinti!) – tai vis mūsų šeimos bičiuliai. It kokia įtartina, bet saugumui neįkandama organizacija, buvę „lenkmečio“ likimo draugai net sovietinėje Lietuvoje palaikė glaudų ryšį, švėsdavo šventes, rėmė vienas antrą ligi

senatvės, ligi paskutinio atodūsiu. Visus juos jungė sunki ir kupina prasmės vilnietiška jaunystė. Tikras stebuklas, kad kai kurie iš jų dar sulaukė laisvos Lietuvos! Jų tarpe ir mano tėvai – Veronika Žižmaraitė ir Petras Mareckas, taip pat abi tetos – mokytojos Elena ir Genovaitė Žižmaraitės, nors ir gyvendamos tolybėje, Australijoje.

Tai, ką šiame neįkainojamos vertės dvitomyje pavyko pamatyti, perskaityti, pervertinti, peržiūrėti, apmąstyti ir dar daugiau visko, kas galbūt liko nepastebėta, praleista, neužfiksuota, neįvertinta, juo toliau, tuo labiau atrodo kaip didelio gražaus paminklo atidengimas Vilniuje nepelnytai istorijos paraštėse atsidūrusiems vilniečiams. Dėkoju už šį paminklą Lietuvos nacionaliniam muziejui ir knygos kūrėjai istorikei J. Gudaitėi, kurios darbas prilygsta žygdarbiui.

REFRESHING LITHUANIANS IN VILNIUS ●

Gražina MARECKAITĖ

In 2019, the Lithuanian National Museum issued a two-volume *Lietuvių tautinis atgimimas ir švietimas Vilniaus krašte* (author and compiler – Jūratė Gudaitė), which published nearly 1,000 photographs from the first half of the 20th c. They capture images of the leaders of the Lithuanian national rebirth, which arose in the second half of the 19th c., the patriotic priests, various educational institutions operating in Poland-occupied Vilnius in 1920–1939: Vytautas Magnus secondary school, its pedagogues, students, and their versatile activities; the Vilnius dormitories and shelters founded by the Committee for the Relief of Victims of War, their wards and educators; teachers and students of schools in Vilnius region. Also featured are city panoramas from the beginning of the century, scenes of daily life, interiors of dormitories, even works of Lithuanian artisans in Vilnius. Most of the photographs have not only a historical but also aesthetic value, according to the author – a valuable monument to the history of Vilnius region.

2020 METŲ AUKSO VAINIKAI

Teresė JURKUVIENĖ

Šiomet per Tris Karalius 2020-ieji iškilmingai buvo paskelbti Tautodailės metais. Tą dieną jau 15-tą kartą surengtoje baigiamojoje konkursinėje „Aukso vainiko“ parodoje pristatyti vertingiausi 28 kūrėjų, geriausių savo apskričių meistrų, vaizdinės liaudies dailės, skulptūros, tapybos, grafikos ir taikomųjų dailės šakų bei kryždirbystės kūriniai.

Supažindiname su simboliniais aukso vainikais karūnuotais jos nugalėtojais, atstovaujančiais trims pagrindinėms tautodailės šakoms: vaizduojamajai ir taikomajai dailei bei kryždirbystei. „Aukso vainiko“ apdovanojimus 2005 m. metais įsteigė Lietuvos nacionalinis kultūros centras, baigiamąją parodą šiemet surengė Alytaus kultūros centras.

AURELIJA GRAŽINA RUKŠAITĖ

- Gimė 1957 m., gyvena Kauno rajone, nuo 1987 m. dalyvauja liaudies meno parodose.

Aurelija Rukšaitė yra lituanistė, redaktorė. Sovietmečiu redaktorės darbo paieškas gerokai apsunkindavo jos, iš Sibiro grįžusios tremtinės, biografija, todėl, padedama draugės, tekstilės dailininkės, pramoko austi, kad galėtų šiek tiek užsidirbti iš šalies. Besidomėdama tradiciniais audiniais Aurelija greitai atrado rinktines juostas, kurias mokėsi austi iš žymios audėjos Antaninos Didžgalvienės. Juostų ornamentų – paslaptinių senovinių ženklų – atkūrimas tapo Aurelijos aistra.

Konkurso parodai Aurelija Rukšaitė pristatė du iš rinktinių juostų susiūtus kilimus. XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje tokius kilimus turėjo kai kurios Suvalkijos ir Užnemunės Dzūkijos bažnyčios. Ant kilimo bažnyčioje tuoktuvų metu stovėdavo jaunavedžiai. Juostos būdavo išaustos ir paaukotos parapijos moterų, todėl toks kilimas atspindėdavo aplinkinėms vietovėms būdingą ornamentų rinkinį. Paprotys išnyko tarpukariu. Šiandien Aurelija Rukšaitė yra vienintelė audėja, sėkmingai atkurianti šiuos įspūdingus kilimus.

Rinktinių juostų kilimas. 2019 m. 120×73

Rinktinių juostų kilimas „Suvalkija“. 2017 m. 220×107

ARTŪRAS JANICKAS

Gimė 1983 m., baigė Alytaus dailių amatų mokyklą, medžio drožybos mokėsi iš žymaus medžio skulptoriaus ir kryždirbio Sauliaus Lampicko.

Parodose Artūras pradėjo dalyvauti 2012 m., o 2013-aisiais tapo parodos-konkurso „Šventieji ir piligrimai“ laureatu. 2014 ir 2018 m. jo kūriniai buvo eksponuoti Respublikinėse dainų švenčių parodose. Meistras gyvena Alytuje, dirba kūrybinį darbą.

Artūras Janickas – jauniausias jau 15 metų rengiamo „Aukso vainiko“ konkurso laureatas. Jo individualus braižas susiformavo mažiau nei per dešimtmetį. Jau 2019 m. jis maloniai nustebino „Aukso vainikų“ parodos vertinimo komisiją brandžia skulptūrų kolekcija, pranokusia vyresnių ir labiau patyrusių meistrų kūrinius. A. Janicko išdrožtos skulptūros, vaizduojančios tradicinius šventuosius globėjus, žavėjo darnia kompozicija, subtilia polichromija, švelnia lyrine nuotaika.

✓
Šv. Florijonas. 2019 m. h 81

✓
Šv. Juozapas. 2019 m. h 76

→
Šv. Jurgis. 2019 m. h 84

↓
Švč. Mergelė Marija Maloningoji.
2019 m. h 84

↘
Šv. Rokas. 2019 m. h 58

Koplytstulpis kun. Stanislovui Morkūnui atminti. 2018 m. Valiūnų k., Ukmergės r.

Kryžius Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio tarybos 1949 m. vasario 16 d. deklaracijos signatarams. 2019 m. „Didžiosios kovos“ apygardos partizanų parkas, Kadrėnų k., Ukmergės r.

Koplytstulpis kun. Juozapui Susniui atminti. 2018 m. Balninkų šventorius, Molėtų r.

RIMANTAS ZINKEVIČIUS

Gimė 1956 m., mokėsi Kauno Stepo Žuko taikomosios dailės technikume, gyvena Ukmergės rajone. Rimantas Zinkevičius yra medžio skulptorius ir kryždirbys, vienas iškiliausių savo kartos liaudies meistrų, pelnęs daugybę garbingų apdovanojimų.

Pirmuoju „Aukso vainiku“ už skulptūrų kolekciją jis buvo pagerbtas 2005-aisiais – kartu su šviesios atminties juostų audėja Antanina Didžgalviene jie buvo pirmieji šio konkurso laureatai. 2010 m. meistras pelnė antrąjį vainiką, ši

kartą už kryždirbystę. 2019-ųjų vainikas – vėl už kryždirbystės paminklus – jau trečiasis Rimanto Zinkevičiaus trofėjus.

Laureato pristatyti kryždirbystės paminklai – du koplytstulpiai ir paminklas su heraldiniu dvigubu kryžiumi, pastatytas partizanų „Didžiosios kovos“ apygardos memorialiniame parke – pasižymi raiškiomis proporcijomis, darniu architektūros ir skulptūros ryšiu. Tai talentingo meistro, gerai išmanančio Aukštaitijos kryždirbystės tradicijas ir suformavusio savo įsimenančią braižą, kūriniai.

2020 METŲ AUKSO VAINIKAI

On 6 January, during Epiphany [*Trys karaliai*], 2020 was declared as the year of folk art. On that day, the contest exhibition “Gold Wreath” opened its doors, where 28 artists presented their work, representing all the regions of Lithuania. Of these, the three best were selected and awarded gold wreaths: one representative each in fine arts, applied arts and cross-crafting. The annual “Gold Wreath” awards were established in 2005 by the Lithuanian National Cultural Center.

SUŽEISTAS GYDUOLIS: ISTORIJOJE, MITUOSE IR MUMYSE

Eglė Minelgaitė-Beinorienė

■ Kadaisė piligrimai, ieškodami išgijimo, iš viso Viduržemio jūros regiono keliaudavo į Peloponeso pusiasalį, į Epidaurą, kur buvo dievo Asklepijo šventyklų kompleksas – asklepionas. Sergantys kūno ligomis, sielos ir dvasios negalavimais, jie apsistodavo šventykloje ir, laukdami, kol bus pakviesti esminei gydymo procedūrai – inkubacijai, atlikdavo įvairius apšalymo ritualus ir stebėdavo jausmus sužadinančias senovės graikų dramas. Pagaliau, gavę ženklą, jie būdavo pakviečiami inkubacijai – tam skirtoje uždaroje patalpoje praleisti nuo vienos iki kelių naktų, kol sulauks sapne pasirodant Asklepiją.

Inkubacija (lot. *incubatio*, iš veiks. *incubare* (in fano) ‘miegoti (šventykloje, šventvietėje), siekiant patirti pranašingą ar lemtingą sapną’) – tai specialus miegojimo šventoje vietoje ritualas, skirtas per sapną patirti žinių iš dievybės, dvasios ar protėvio. Inkubacijos tradicija senovės Graikijoje, vėliau Romos imperijoje gyvavo apie du tūkstantmečius, mažų mažiausiai nuo 1300 m. pr. Kr. iki 600 m. po Kr., kai Romos imperijoje įsigalėjo krikščionybė. Iš viso Asklepijo kulto gyvavimo laikotarpio archeologai yra aptikę apie 320 asklepionų, išsibarsčiusių po visą Graikiją, Romos imperiją ir Mažąją Aziją. Patys svarbiausi – Epidauras, Koso (čia darbavosi Hipokratas) ir Pergamo (dabar Turkijoje, čia dirbo Galenas). Asklepiono būta ir pačiame Romos mieste, Tibro upės saloje.

Inkubacija yra domėjusi tiek Zigmundas Froidas (Sigmund Freud), tiek ir Karlas Gustavas Jungas (Carl Gustav Jung). Pastarasis žmogaus psichikos procesuose išvelgė daug sąsajų su senaisiais gydymo ritualais.

Šiame straipsnyje pakviesiu į savotišką piligriminę kelionę. Iš mitologijos uosto leisimės į istorinį Epidauras asklepioną, o iš ten gręšimės į savas erdves: pirma į mūsų bendrą baltiškąją mitologiją, o paskui dar arčiau savęs – prie asmeninių patirčių.

ASKLEPIJO MITOLOGIJA

Pirmiausiai dera artimiau susipažinti su šiuo „užuojautes ir meilės kupino žvilgsnio dievu“, kurio vardas, anot mitologo Roberto Greivso (Robert Graves), reiškia „nepaliaujamai švelnus“ (cit.

iš Tick 2001: 17). Ilgainiui, drauge su žmogaus sąmonės raida kito ir jo kilmės samprata: pradedant viena iš Didžiąjai Motinai pavaldžių dvasių ikihelėnistinėje epochoje ir baigiant savarankišku dievu, Dzeuso pakylėtu į dangų.

Senovės graikų manyta, kad gebėjimas pranašauti glūdi žemėje. Dar daugiau, buvo galvojama, kad atskiri sapnų vaizdiniai ir netgi patys sapnai kyla iš žemės gelmių. Euripidas kreipiasi į „Ponią Žemę, juodasparnių sapnų motiną“ (Meier 2009: 113). Iš čia atitinkama orakulų tradicijos kilmė. Ikiomerinėje Graikijoje šios ypatingos vietos, kuriose buvo klausoma pranašysčių, sietos su Deivės Motinos kultu. Juk ir garsusis Delfų orakulas nuo seniausių laikų pranašavo Gajos šventvietėje, dar iki ten įšviešpataujant Apolonui. Ne išimtis ir Epidauras. Kadaisė čia irgi būta Gajos šventyklos su gyvatėmis ir trykstančiais šventais šaltiniais. Pagal vieną iš Asklepijo kilmės versijų, iš pradžių tai buvusi viena iš dvasių, gyvenančių tamsioje žemės oloje ir vadinamų *chthonioi* ‘(po)žeminiai’ (iš *chthōn* ‘žemė’). Kaip ir visi chtoniški dievai, Asklepijas buvo glaudžiai susijęs su vietoje – lotyniškai tariant, *genius loci*. Pradžioje jis garbintas tiesiog šalia giraičių ir šaltinių, o ir vėliau jam šventyklos statytos prie vandens, kalnų papėdėse, šitai pabrėžiant jų ryšį su žeme. Pavyzdžiui, Atėnų Akropolyje Asklepijo šventykla įrengta kalno papėdėje, prie vandens, o dangiškojo Dzeuso – kalno viršūnėje.

Homero epochoje Asklepijas buvo sužmogintas, virto herojišku gydytoju – toks jis vaizduojamas „Iliadoje“. Tik ankstyvajame klasikiname periode (apie V a. pr. Kr.) jis tampa dangišku dievu. Bet ir tuomet, kai buvo Dzeuso iškeltas į dangų, svarbiausios Asklepijo gydymo meno savybės liko chtoniškos.

Helėnizmo laikais plačiausiai paplitęs Asklepijo gimimo mitas pasakoja, kad saulės dievas Apolonas pamilo mirtingąją Koronę ir užklupo ją besimaudančią ežere. Koronei jau laukiantis Apolono sūnaus, būsimojo Asklepijo, ji sulaužė ištikimybę su mirtinguoju Ischijumi ir už tai Artemidės buvo nužudyta. Koronės laidotuvių metu Apolonas išgelbėjo savo sūnų Asklepiją – ištraukė jį iš mirusios motinos įsčių, kai ši jau buvo apimta laužo liepsnų. Koronės vardas (gr. *Korōnē*) reiškia varną. Užtat ji – juodoji nuotaka, susijusi su tamsiuoju mėnuliu, o jos prosenelė Foibė (gr. *Phoibē*) buvo „mėnulė“.

Koronė kai kurių autorių yra siejama su alcheminio vyksmo stadija, vadinama *nigredo* „juodumà“. Jungas šį mitą laikė tiesioginiu alchemijos provaizdžiu, išreiškiančiu alcheminį vyksmą, ir manė tiek jį, tiek pačią alchemiją radusis iš to paties archetipinio šaltinio (Jung 1955: 121–122).

Tėvas Apolonas atidavė savo sūnų auginti ir auklėti Chironui – išmintingiausiajam ir švelniausiajam iš kentaurų. Chironas pats buvo sužeistas gyduolis¹, nes Heraklis jį buvo per klaidą pašovęs į kelio sąnarį, kur atsivėrė negyjanti žaizda. Chironas perdavė Asklepiui gausias savo gydymo meno žinias, ypač gydymo žolėmis, vandeniui užkalbėjimais (gamtinį gydymo pradą). Apolonas savo sūnui irgi suteikė dovaną – išvalgą ir gebėjimą nustatyti ligą, diagnozuoti (racionalųjį pradą). O Atėnė padovanojo du indus, pilnus medūzos Gorgonės kraujo: viename buvo gydantis jos dešniosios pusės kraujas, o kitame – žudantis kairiosios. Prie visų šių dovanų pats Asklepijas nuo savęs dar pridėjo gydymą žodžiu, skirtą sujaukti sielų kančioms palengvinti, ir dovanojo mirtiniesiems gydančius sapnus.

Ilgainiui garsas apie nepaprastą gydytoją plačiai pasklido. Sykį, žmonių priprašytas, Asklepijas jaunuolį Hipolitą prikėlė iš mirusiųjų. Dzeusas su Hadu užsirūstino dėl tokio Asklepijo uolumo, išvelgę grėsmę nustatytai pasaulio tvarkai. Dzeusas trenkė Asklepiją žaibu ir jį užmušė, tačiau net ir nužengęs į Hado karalystę šis išsipašė Dzeuso leidimo toliau gydyti gyvuosius. Taip jis ilgai darbavosi iš mirusiųjų karalystės, kol pagaliau Dzeuso buvo įvertintas ir pakylėtas į dangų tarp dievų kaip gydymo dievas (taip atsiradęs Gyvatnešio žvaigždynas). Taigi tiek Asklepijo gimimas, tiek jo mirtis yra labai dramatiški ir susiję su tarpininkavimu tarp šio ir ano pasaulių, galia būti ant ribos.

Šveicarų psichoanalitikas Karlas Alfredas Mėjeris (Carl Alfred Meier) pabrėžia moteriškų deivių svarbą Asklepijo kulte. Jo žmona Epionė (gr. *ἐπιώνη* ‘švelnioji’), dukros Higėja (*hygieia* ‘sveikata’), Panakėja (*panakeia* ‘visa išgydanti’, iš čia tarptautinis žodis *panacėja*), Jaso (*iasō* ‘gyduolė’, gydymo personifikacija) – visos buvo Asklepijo

¹ Žodis *gyduolis*, kaip veiksmazodžio šaknies *gyd-* veikėjo pavadinimas (ang. *healer* vertinys ir atitikmuo), nėra visai tinkamas. Lietuvių kalbos žodyne jis, kaip ir mot. g. *gyduolė*, paminėtas tik gydymo priemonės (veiksmažankio) reikšme „gydomoji žolė, vaistas“. Apskritai su priesaga *-olis* ypatybės turėtojo pavadinimai sudaromi tik iš būdvardžių (geriau tikėtų *gydovas*). Vis dėlto *gyduolis* minėta prasme tam tikruose ratuose jau yra paplitęs ir vartojamas – *red. past.*

palydovės ir padėjėjos, kurios Hipokrato priesaikoje pasirodo jau kaip deivės. Tai ryški nuoroda į Asklepijo meno moterišką prigimtį.

Turėjo Asklepijas ir du sūnus – Machaoną ir Podalirijų, pirmasis buvęs mirtingas, antrasis – nemirtingas. Čia matyti dažnas gydančių dvynių motyvas, jungiantis savyje priešybes: konkretu – abstraktu, objektyvu – subjektyvu, sąmoninga – pasąmoninga, kūnas – siela ir t. t.

ŠVENTVIETĖS MITINĖ ERDVĖ

Bene svarbiausias asklepijonas buvo šventyklų ir gydyklų kompleksas Epidaurio vietovėje, Peloponeso pusiasalyje, gyvavęs beveik tūkstantį metų – nuo 600 m. pr. Kr. iki maždaug 300 m. po Kr. Paskutinis įrašas Epidaurio šventykloje datuojamas 355 m. Yra išlikę daug liudijimų apie stebuklingą išgijimą sapne pasirodžius Asklepijui. Tokie atvejai būdavo surašomi ant stelių čia pat šventykloje. Iki šiol Epidaurio yra išlikę per 70 tokių užrašytų išgijimo istorijų.

Trumpam užsukime į šį įspūdingą šventyklų kompleksą, apsuptą kalnų ir persmelktą gaivaus pušų kvapo. Išskyrus bene geriausiai išsilaikiusį antikinį amfiteatrą, kuriame tilpo iki 14 tūkst. žiūrovų, garsėjusį puikiausia akustika, kiti pastatai jau virtę griuvėsiais. Tačiau pasitelkdamie archeologų aprašymus, nesunkiai galime juos atstatyti vaizduotėje. Taigi, greta stadiono ir apsiplovimui skirtų vonių, greta atskirų šventyklų Apolonui, Artemidei-Hekatei bei įvairiems Egipto kilmės dievams, ten būta kelių pastatų, vertų dėmesnio žvilgsnio. Pagrindinė šventykla Epidaurio komplekse, be abejo, skirta Asklepijui. Jos viduryje – paties Asklepijo skulptūra: čia jis vaizduojamas sėdintis soste, viena ranka atsiremęs į lazda, apsvytą gyvatės, kitą uždėjęs gyvatei ant galvos. Šalia guli šuo. Kitas statinys – apie VI a. pr. Kr. datuojamas abatonas, išvertus iš graikų kalbos – „neįžengiamas“, taigi – neprieinamas tiems, kurie nėra pasiruošę susitikti su Asklepiju. Būtent čia vykdavo inkubacija – gydymas miegant. Pastatas buvęs ilgas ir siauras, pastatytas ant šlaito. Pastato prieangyje – viršutinėje šlaito dalyje – uždari kambariai, skirti pasiruošti inkubacijai. Čia būta ir šulinio, kaip manoma, likusio dar iš Deivės Motinos kulto laikų. Būtent šiuose kambariuose, manoma, vykdavusios apšalymo šventu vandeniui apeigos ir klausomasi liudijimų apie ankstesnius pagijimus. Po pasiruošimo jau būdavo galima žengti gilyn – į žemutinę abatono dalį, kur, miegant plūktos žemės gultuose,

Asklepijas su gyvate, apsvijusia jo lazda. Saugoma Epidaurio archeologijos muziejuje. Nuotrauka iš www.wikiwand.com.

būdavo tikimasi sapne susitikti su Asklepiju – patirti dievybės epifaniją ir per ją – išgyti.

Dar vienas svarbus pastatas – apie IV a. pr. Kr. datuojamas *tholos*, keliautojo Pausanijaus (II a.) pavadintas tumele (gr. *thymelē* „aukojimas“). Pastatą sudaro dvi eilės ratu išrikiuotų kolonų – išorinė ir vidinė. Vidinio kolonų rato apsuptame pastato viduryje – marmurinės juodai baltos grindys, kurių centrinės plokštės pastūmus galima patekti į požeminį labirintą, sudarytą iš trijų koncentriškų koridorių su pertvaromis ir patalpos viduryje. Analogiški pastatai rasti ir kituose asklepijonuose – Atėnų, Pergamo. Esama liudijimų apie asklepijonuose laikytas gyvates, jų maitinamą medaus pyragaičiais. Manoma, kad būtent čia, požeminiame tumelės labirinte, gyvatės ir buvo laikomos. Legendos pasakoja apie tai, kad gyvatės būdavo gabenamos į naujas vietas ir ten, jas paleidus, stebima, kur jos įsitaisys – ir toje vietoje steigiamas naujas asklepijonas. Pavyzdžiui, III a. maro epidemijos metu viena gyvatė buvo

atplukdyta į Romą. Ji išsluogė iš laivo ir pasislėpė Tiberio upės saloje. Čia ir buvo įkurtas asklepijonas. Pasakojama, kad epidemija netrukus liovėsi.

Įdomu tai, kad IV a. krikščionių autoriai nurodo Epidaurio esant Asklepijo kapą. Išties tumelės požemio labirintas primena Hado karalystę, į kurią, anot mito, Asklepijas buvęs išstremtas Dzeusui jį nutrenkus žaibu. Būtent iš Hado jis vėliau ir gydęs žmones. Beje, šio labirinto ir abatono žemutinės dalies, kur vykdavo inkubacija, hipsometrini aukštis visiškai sutampa. Taigi inkubacija tarsi vykdavusi Hado karalystėje, tikintis susitikti su tenai esančiu Asklepiju. Kaip sakė K. A. Mėjeris, „inkubantas išgydavo ir atgimdavo po vizito į požeminį pasaulį“ (Meier 2009: 107).

Pati šventvietės architektūra yra tarsi mito erdvė. Tuo pat metu ji atspindi ir mūsų psichės sąrangą, o šventvietėje vykstantys ritualai – gelminius psichikos vyksmus. Čia verta įsiklausyti į psichoanalitiko Ericho Noimano (Erich Neumann) žodžius iš jo „Esė apie žemę“: „Net ir šiandien alchemikų teiginys *visitetis interiora terrae* ‘aplankykite vidines žemės gelmes’ vis dar gali būti [psichikos] transformacijos moto. Mes vis dar leidžiamės, jei tik išdrįstame, į pasąmonę, kuri topografiškai suprantama esanti po sąmone; mes paliekame galvą, išorinius sąmonės lygmenis, ir leidžiamės į gilesnius mūsų psichės klodus. Ir šiame kontekste gelmės simbolis remiasi Žemės archetipu, jos prarajomis ir bedugnėmis gelmėmis. <...> Archetipinis šių moteriškųjų gelmių gyventojas yra gyvatė“ (Neumann 1994: 92).

INKUBACIJA

Kas gi iš tiesų vykdavo asklepijone? Kol atvykusysis sulaukdavo kulminacinio momento – pakvietimo į abatoną, asklepijone jis atlikdavo daug paruošiamųjų veiksmų.

Svarbu buvo stebėti graikų tragedijų pastatymus. Jos buvo statomos taip, kad sukeltų katarsį – jausmų išlaisvinimą. Mitologas Džozefas Kempbelas (Joseph Campbell) yra pasakęs: „Psichologiškai tragedija yra sielą apvalančio ritualo atitikmuo. Abu jie sukelia katarsį“ (cit. iš Tick 2001: 12). Katarsis, patiriamas sužadintus ir ryškiai išgyvenus jausmus, yra svarbus ir psichoterapijoje, ypač pradiniuose jos etapuose.

Parengiamuoju metu taip pat būdavo susitinkama su šventikais, bendraujama, laikomasi tam tikros dietos ar badaujama, aukojamos aukos šventyklose, medaus pyragaičiais maitinamos gyvatės, voniose ir stadione stiprinamas kūnas ir

Asklepijas su dukterimi Higėja.
V a. pr. Kr. Termė, Graikija.
Saugoma Stambulo archeologijos
muziejuje. Nuotrauka iš Wellco-
me Library kolekcijos.

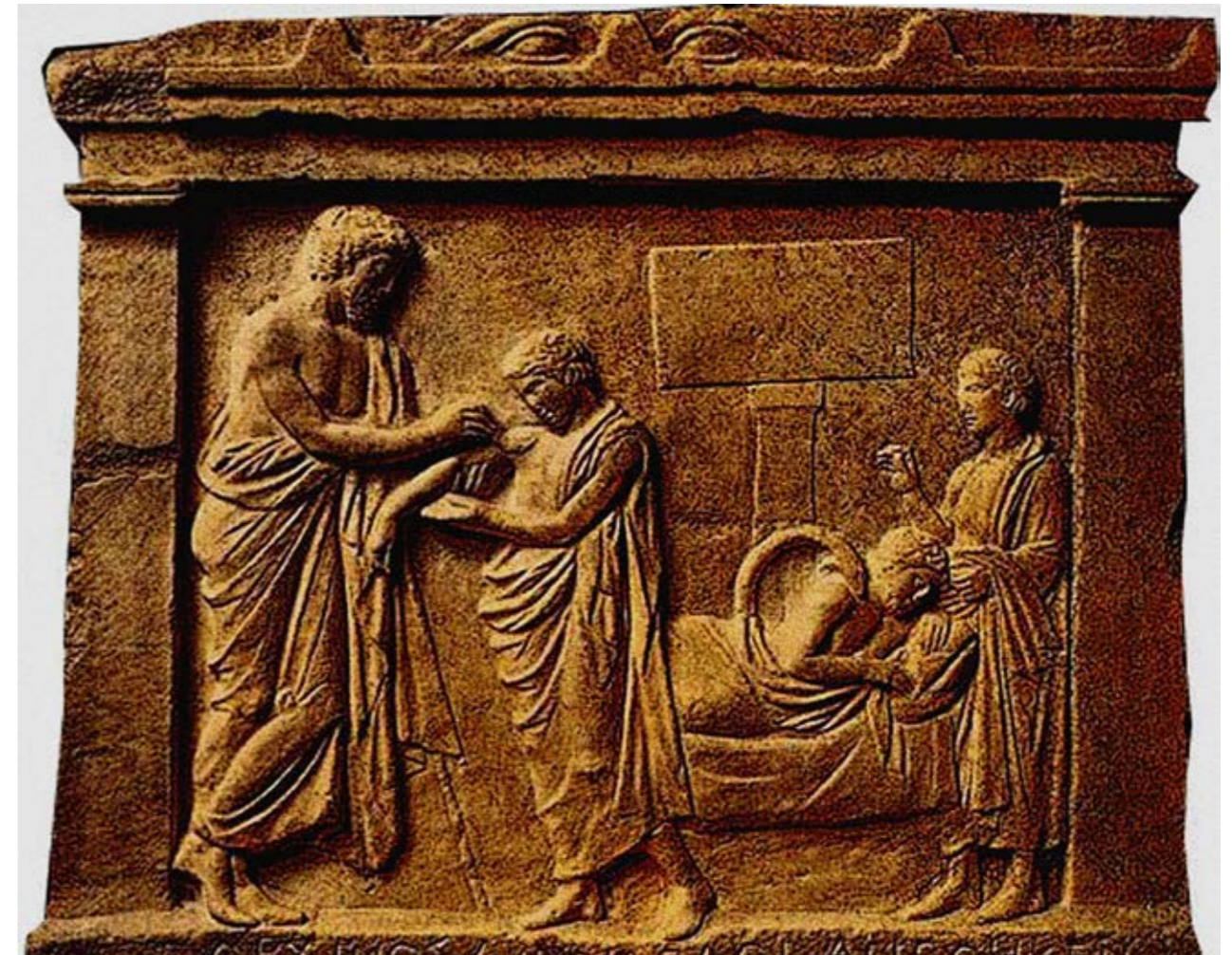
→
Votų lentelė, vaizduojanti
Asklepiją, gydantį Archino petį
(kairėje), ir gyvatę, prisilietimu
gydančią tą patį miegantį ligonį
(dešinėje). Saugoma Atėnų arche-
ologijos muziejuje.

laukiama ženklų, kviečiančio į abatoną – „vietą, kur negali įžengti nekviestas“. Kaip pažymi amerikiečių psichoanalitikas Edvardas Tikas (Edward Tick), „pasiruošimas ir ritualai buvo skirti sužadinti (orkestruoti) tam tikrą transpersonalinį sapno patyrimą, kurio metu galėtų įvykti epifanija ir stebuklai“ (Tick 2001: 14).

Žinoma, gydymo asklepione kulminacija – tai miegojimas abatone ir aplankęs sapnas. Koks gi turėjo būti sapnas, kad išgydytų? Asklepijas sapne veikė dviem būdais: anot vėlesnių liudijimų (kaip matysime, jau Hipokrato laikų), nurodydamas konkretų vaistą. Tačiau per visą asklepionų istoriją svarbiausi buvo tie sapnai, kuriuose pasirodęs Asklepijas – vienas ar su savo palydovėmis (dukterimis), žmogišku arba dar dažniau teriomorfiniu gyvatės ar šuns pavidalu – išgydydavo pačiu savo buvimu. Tokiame sapne Asklepijas dažnai paliesdavo pažeistą kūno vietą, o jei pasirodydavo gyvatės ar šuns pavidalu – galėjo net įkasti. E. Tikas vaizdžiai nusako šią akimirką: „Galų gale išgirstamas kvietimas nusileisti į pasąmonę ir sugrįžti į gimdą, kur pūliuoja pirminė žaizda, laukdama gydančio prisilietimo. Tuomet šiame

šventame gydymo ir sapno laike, vadintame *kairos*, kuriuo nors iš savo senųjų ar šiuolaikinių pavidalų pasirodo archetipinis gydytojas ir paliečia ligonį“ (Tick 2001: 30). Ir dar: „Atlydėtam į Motinos Žemės iščias, per inkubaciją, pamaitinimą ir gyvūno pagalbininko prisilietimą sapne žmogui sugrįžta pirmą kartą, gyvybę teikiančios gamtos ir dvasios energijos“ (Tick 2001: 31).

Sapnas buvo laikomas autonomišku ir pagarbiai sakoma ne „aš sapnavau“, bet „sapnas *mane aplankė*“. Taigi sapnai buvo vertinami kaip objektyvūs mus išstinkantys įvykiai (Meier 2009: 118). Asklepio tradicijoje sapnai buvo kur kas daugiau nei psichologinės fantazijos – tai buvo stebuklas ir epifanija, asmeninis dievo apreiškimas (Tick 2001: 163). K. G. Jungas irgi žvelgė į sapną su panašia pagarba, pripažindamas jam autonomiškumą ir su deramu dėmesiu sutikdamas sapne pasirodančius archetipus. Sapnai jam reiškė ne vien nuslopintą, pasąmonėn išstumtą asmenišką turinį, bet ir nerealizuotas potencijas, taip pat ir dieviškas. Ypač tai buvo žymu jo santykiu su vadinamaisiais didžiaisiais sapnais. Neurozė (plačiau prasme) K. G. Jungas kildino iš atotrūkio

nuo „gelmės dvasios“ (Jung 2017: 65). Dievybės apreiškimas, epifanija – sapne ar senuosiuose ritualuose – ir reiškė to ryšio su „gelmės dvasia“ atstatymą. Kaip tik šis atgautas ryšys ir gydo. Apie tai vaizdžiai kalba psichoanalitikė Barbara Hana (Barbara Hannah): „Gydant priartėjama prie archetipinio sluoksnio, kur jokia sąmoninga pastanga nebeveikia. Toks gydymas įmanomas tik tuo atveju, jei šiai savo pusei skirsime nuolatinį dėmesį (maitindamas gyvates ego taps kuklus ir nuolankus) ir pasitikėsime ja. Tada bus įmanomas stebuklas – išgijimas“ (Ханна 2016: 236).

ŠVENTIKO VAIDMUO ASKLEPIONE: HIPOKRATAS

Koks buvo šventikų vaidmuo asklepione? Gydytojai šventikai sergantį lydėdavo nuo pradžios iki pabaigos, bet „išgijimas įvykdavo per pačių ligonių sunkiai išvargtą susitikimą su dievu“ (Tick 2001: 57). Šia prasme asklepiono šventikai primena veikiau šiuolaikinį psichoterapeutą, kuris irgi tėra vedlys kliento kelyje į susitikimą su jo paties

gydančiomis galiomis, nei šiuolaikinį medicinos gydytoją, daugiau autoritetinę figūrą, vaistais ir intervencijomis aktyviai veikiantį ir skatinantį išgijimą – toks jis pasidarė vėliau, hipokratiškos medicinos laikais. Senasis pasaulis pažinojo vienintelį gydymo būdą – pačiam „sužeistam“ dievui asmeniškai „prisiliečiant“. Procedūra visiškai iracionali, tiesiog priešinga priežastinei terapijai, kurios pradininku ir galima laikyti Hipokratą.

Įdomu tai, kad net racionaliosios graikų minties žydėjimo laikotarpiu asklepionai veikė visu pajėgumu. Atėnuose asklepionas buvo įkurtas šio miesto žydėjimo laikotarpiu, kuomet jis buvo Vakarų civilizacijos centras, o mokslas ir filosofija klestėjo. Tuo metu čia gyveno Sofoklis, Periklis, Euripidas, Sokratas. Tai buvo laikas, kada keitėsi ideologinis klimatas: religija tebebuvo pripažįstama, bet pasaulį jau mėginta aiškinti racionaliai. Nuo mitinio ir mistinio pasaulėvaizdžio buvo pereinama prie racionalaus, mokslinio. Kaip tik tuo metu Kose gimė Hipokratas (460–377 m. pr. Kr.), tapęs medicinos tėvu. Jo paties ir tėvas, ir tėvo tėvas buvo asklepiono šventikai. Nuo mažų dienų Hipokratas, galima sakyti, augo asklepione,

tačiau savo medicinoje jis atmetė dievišką ligos prigimtį, žengdamas nuo *mythos* prie *logos*. Dievai nei Sokratui, nei Hipokratui visai neišnyko, bet gerokai atitolo. Šiaip ar taip, ligas ir įvairias psichikos būsenas dabar jau sukeldavo nebe dievai. Hipokratas sutiko, kad per sapną galima patirti dievišką įtaką ir taip sužinoti dienos sąmonei neprieinamus dalykus, bet iš sapnų tikėjosi arba konkrečių patarimų, kaip gydyti, kokią priemonę naudoti, arba bent jau aiškios diagnozės. Pavyzdžiui, jis sakė, kad žmogaus sapnuojamas šaltinis arba šulinys atspindi jo šlapimo sistemos būklę. Sapnuojamos upės atitinka kraujotakos sistemos veiklą: jeigu jos ištvinusios arba išdžiūvusios, tai reiškia atitinkamai hipertonią arba anemiją (Meier 2009: 117). Gydytojas Hipokratui iš palydovo virto pagrindiniu kovotoju su liga. Anot vengrų mitologo Karlo Kerenjo (Karl Kerényi), iki tol medicina buvusi „paciento religija“, o nuo Hipokrato ji tapusi „gydytojo religija“ (cit. iš Tick 2001: 92). Kaip ir daugeliu atvejų šiuolaikinėje Vakarų medicinoje, pacientas Hipokratui buvo kovos laukas, kuriame gydytojas – mokslinis karo didvyris, iš galios pozicijos kaunasi su priešu – liga (Tick 2001: 253). Pacientas lieka daugiau mažiau pasyvus.

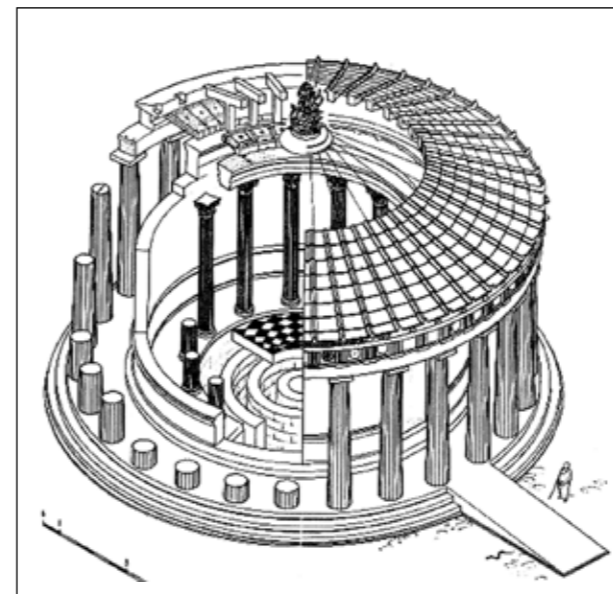
Vėliau, Galeno ir Rufo laikais (apie 100 m. po Kr.), gydytojas, kai tik galėjo išgydyti pats, dievų nebetrukdė. Todėl asklepionuose randama daugybė gydymo priemonių bei įrankių. Tačiau inkubacinės praktikos vis dar išliko – tiems atvejams, kai gydytojas padėti nebegalėdavo ir tekdavo kreiptis į dievus. Asklepionuose šie du gydymo būdai puikiai sugyveno. Greta šventyklų chtoniškiems dievams stovėjo šventyklos saulėtajam, racionaliajam Apolonui. Ligų ar psichinių negalavimų atveju klausimas „kodėl?“, užduodamas hipokratiškosios medicinos, siekiant išsiaiškinti ligos sukėlėją, jos priežastį, yra ne mažiau svarbus nei klausimas „dėl ko?“, verčiantis suvokti ligą kaip turinčią tikslą. Svarbu skirti, kada kuris principas taikytinas. Pavyzdžiui, jei pacientą užvaldė nesutramdomas nerimas, tai vaistais galima jį kiek apmalšinti, suvaldyti, taigi – su juo pakovoti. Tačiau ilgai neuilgiu daug svarbiau prie to nerimo prieiti, prisiliesti, įsiklausyti, ką gi jis nori pasakyti, kas juo bando pasireikšti ar galbūt veržiasi užgimti. Pats graikų kilmės žodis *terapija* mena rūpestingą palydėjimą, vadinasi, terapeutas turi būti ne karo didvyris, o veikiau rūpestingas palydintysis ten, kur link eina siela (Tick 2001: 253). Stebėtina, kad tose situacijose, kurios prašyte prašosi palydėjimo, įsiklausymo, kartais norisi kautis ir

nugalėti. Bet juk neįmanoma „išsioperuoti“ sielos skausmo, nors kaip tik tokių pageidavimų psichoterapeutui neretai tenka išgirsti. Abu šie principai tad yra prasmingi tinkamoje vietoje ir tinkamu laiku.

SUŽEISTAS GYDUOLIS

Taigi asklepionai – visos Vakarų gydymo kultūros lopšys: hipokratiškasis principas *contraria contrariis* 'priešingą priešingui' išsivyravo gydant kūniškąsias negalias ir įsikūnijimo herojiško gydytojo vaizdiniu, o asklepiškasis principas *similia similibus* „panašų panašiu“ tapo pagrindu tiek homeopatinei medicinai, tiek psichoterapijai ir įsikūnijimo sužeisto gyduolio vaizdiniu.

Kaip tik Asklepijo mito įkvėptas K. G. Jungas išplėtojo sužeisto gyduolio vaizdinį ir svarbą analitinėje psichologijoje. Jo teigimu, „analitiko gebėjimas gydyti priklauso nuo jo paties sužeistumo“ (Jung 1951a: 116). Sužeistumas čia ko gero reiškia ne vienkartinę užgijusią žaizdą, bet nuolat išliekantį pažeidžiamumą, tarsi negyjantis šlubojo Chirono kelis. Pats K. G. Jungas mėgo kinų istoriją apie daosų vienuolį, pakviestą į sausras nualintą kaimą. Vienuolis paprašęs atskiro namelio ir trims dienoms ten užsidaręs. Kai po trijų dienų iš dangaus prapliupo lietus, žmonės jo klausė, ką gi jis veikęs ir kodėl tai užtrukę tris dienas. Vienuolis atsakęs, kad buvo sutrikdytas tos vietos *dao*, tad ir jis pats praradęs pusiausvyrą. Prirėkę trijų dienų, kol jis sugrįžo į pusiausvyrą, o tada jau ir gamta ją atgavusi. Psichoanalitikas Deividas Sedžvikas (David Sedgwick) yra taikliai pažymėjęs: „Analitikas, norėdamas prišaukti gydantįjį vandenį, kaip ir išminčius daosas, turi atsigręžti į save. Sausrą reikia tarsi perkelti analitiko vidun, kad ji atliptų jo paties vidinę sausrą ar žaizdą. Tokiu būdu (atverdama savo paties sinchronišką, paralelinę žaizdą) jis pasiekia *dao*, o tada pokyčiai paliečia jau ir klientą“ (Седжвик 2017: 173). Ir čia mums nejučia visu gražumu atsiskleidžia principas *similia similibus curentur*, kai „terapeutas, siekdamas giluminio išgijimo, pats 'suserga' paciento liga. Tada jis išgydo pats save ir drauge – pacientą“ (Седжвик 2017: 175). Ar negalėtume to paties principo išvelgti homeopatiniam gydyme ir tokiuose papročiuose kaip, pavyzdžiui, ant medžio, augančio prie švento šaltinio, užrišti tvarstį, šitaip ligą „perduodant“ medžiui, ir daugelyje kitų? Šis principas atpažįstamas ir krikščioniškoje sopulingoje Dievo Motinoje, ir

Tumelės Asklepijo šventyklų komplekso Epidaure griuvėsių rekonstrukcija. Nuotrauka iš Sonia Halliday Photo Library.

Kristaus kančioje už mus, Rūpintojėlyje... Juolab kad, anot K. A. Mėjerio, E. Tiko ir kitų, krikščionybė perėmė didelę dalį sužeisto gyduolio mitologemos.

Krinta į akis, kad ir paties Asklepijo figūra primena Kristų. Asklepijas visada vaizduotas itin žmogiškas, giliai atjaučiantis, kupinu meilės žvilgsniu. Kaip sakyta, pats jo vardas reiškia „nepaliaujamai švelnus“. Abu yra gimę iš dieviško tėvo ir žemiškos motinos, abu, įsispyrę į paprastus sandalus, vaikščiojo tarp mirtingųjų, lydimi mokinių, gydydami ligonius ir prikeldami mirusiuosius. Abu mirę ir prisikėlę. Asklepijas – sužeisto gyduolio archetipo apraška, to, kuris pažįsta mūsų kančias, nes pats jas patyrė, panašiai kaip ir Kristus. Gnostikai net patį Kristų vaizdavo kaip nukryžiuotą gyvatę ar žaltį. Inkubacija buvo taikoma šventiesiems ir kankiniams skirtose koplyčiose. Antai šventoji Teklė, šv. Pauliaus sekėja, gyvenusi V a. viduryje Sirijoje, prie anksčiau čia buvusio asklepiono, tapo inkubacijos globėja, pati gydanti inkubacijos būdu – jos koplyčioje miegančiajam apsišaukdamas per sapną.

BALTIŠKOJO ASKLEPIJO BEIEŠKANT

Iš dalies asimiliuotas krikščionybės, iš dalies nurungtas išsivyravusio patriarchalinio herojaus archetipo, šiandien Asklepijo veidas beveik išsitrauęs iš mūsų atminties, nors kitados jis buvo vienas populiariausių graikų dievų.

E. Tikas atkreipė dėmesį, jog Dž. Kempbelas savo plačiame veikale apie pasaulio mitologiją „Dievo kaukės“ (*The Masks of Gods*) Asklepiją tepamini vieną kartą (Tick 2001: 270). Po 1997 metų redakcijos Asklepijo ir jo dukterų vardas išnyko ir iš visuotinai gydytojų duodamos Hipokrato priesaikos.

Tačiau ar nykstant Asklepijo vardui gali nykti ir pats sužeisto gyduolio vaizdinys? Atsirėmę į E. Noimano mintį, jog „prieš materijos transformacijai pasireiškiant misterijose kaip savarankiskam psichikos procesui, ji atpažįstama per sugyventos gamtos projekciją“ (Neumann 1983: 60), apsidairykime. Jau minėjome homeopatiją, psichoterapiją, bet, manding, principas *similia similibus* labai ryškus ir prigimtinėje pasaulėjautoje. Čia pasaulis atspindi mus ir atsispindi mumyse analogijos principu: jis kartu kenčia, kartu auga.

Galime pasitelkti daugybę pavyzdžių iš mums artimos aplinkos ir kultūros. Antai vienas iš daugelio maldelės į jauną mėnulį variantų skamba: *Jaunas Mėnuo jaunikaiti, Dangaus žemės karalaiti. Tau aukso ratų, a man sveikatų, Tau sudilt, man gyvint, Tau ponystą, man dangaus karalystą.* Arba štai užkalbėjime nuo gyvatės įgėlimo gyvuliui kreipiamasi į saulę: <...> *Kad vakara saula laistų, šitam gyvuliui tinimą atlaistų* (Vaitkevičienė 2008: 260). Taip aplinkinis pasaulis virsta begaline amplifikacija, kurioje tarsi lašai Indros tinkle gyvos būtybės atspindi viena kitą per savo sąlyčio, arba sužeistumo, taškus. Tos pajautos apimti lygia greta su mergelės mes išdainuojame gegelės istoriją, o lygia greta su bernelio – sakalėlio ir pan. Nemanau, kad tai tik gražus palyginimas. Paralelizmas veikiau kyla iš visa persmelkiančios vienovės pojūčio, to paties *similia similibus* principo. Tada ir šakniavaisiai geriau auga sodinti per delčią bei per saulėleidį, o besistiebianiems į šviesą augalams palankus mėnulio pilnėjimas, saulės tekėjimas. Tada ir ranka, anot D. Vaitkevičienės, palietusi aklą, požemy gyvenantį kirstuką arba vabalą kurklį (abu turi letenėles, primenančias žmogaus plaštaką su „pirštais“), tampa *pamoščlyva*, gydanti. *Toks tokį* per visa smelkiantį panašumą.

ŽEMĖS PRADO SVARBA: GYVATĖ

Bandymų išvelgti sąsają tarp helėniškojo ar net homeriškojo Asklepijo ir baltiškojo Aušauto (Auskuto) būta (Beresnevičius 1999; Laurinkienė 2013). Analogijos įmanomos, nors rasti taip išplėtotą gydymą inkubacija kaip asklepiškasis pas mus vargu

Tumelės Asklepijo šventyklų komplekso Epidaure griuvėsiai. Nuotrauka iš Sonia Halliday Photo Library.

ar galima tikėtis. Tačiau atsigręžus į ikihomeriškąjį Asklepiją kaip žemės dvasią, vieną iš *chthonioi*, galime aptikti panašumų su mūsų žemės, Žemynos, gyvatės ar žalčio mitiniais vaizdiniais. Juk kalbant apie žemę ir Žemyną, kažkur šalia būtina sušmėžuoja gyvatė, užkalbėjimuose neretai ir vadinama *žemine pažemine* (Laurinkienė 2013: 119). Kaip pažymi lietuvių ir baltarusių užkalbėjimus tyrusi Marija Zavjalova, „kartais net sunku nustatyti, į ką lietuvių užkalbėjimuose kreipiamasi – į žemę ar į gyvatę, siejamą su žeme: *Žemyje žeme, neturi valiūs ant šios žemės...*“ (cit. iš Laurinkienė 2013: 122). O kur dar žalčiai pagirniai, dugnai, Žemininkas ir Žemėpatis. Galima daryti prielaidą, kad ir inkubacijos ritualas asklepionuose, ir Žemynos mitinių vaizdinių visuma – tai du to paties archetipo lauke išsiskleidę, nors ir skirtingų kultūrų žiedai.

Vaizduotėje leiskimės į tumelės labirintą, gulkimės ant suplūktos žemės abatone ir panirkime į sapną – pasąmonę, tikėdamiesi ten sutikti gyvatę. Pasak E. Noimano: „*Inire* ‘įeiti’ iniciacijos atveju reiškia ‘įeiti į žemę’, iniciacijos vieta buvo ola, Didžiosios Motinos gimda, pirmykštis šventvietės, šventyklos, namų vaizdinys“ (Neumann

1994: 114). Ateina į galvą žinomos lietuvių sakmės apie tai, kaip žmogus peržiemoja įkritęs į gyvačių pilną duobę. Doras žmogus duobėje prasimaitina, o nedoras, godus pražūsta užkaptas gyvačių (sakmės „Našlaitė duobėje“, „Gyvačių duobėje“ ir kt.). Žemė lietuviui buvo šventa (Laurinkienė 2013: 40). Itin svarbi ji buvo kaip tik reikšmingo pėrėjimo metu: pavyzdžiui, „sergantysis, artėjant mirčiai, paguldomas ant žemės“ (Laurinkienė 2013: 435). Panašiai vos gimęs kūdikis pirmiausia padedamas ant žemės – „kad gerai augtų, būtų sveikas ir protingas“ (Laurinkienė 2013: 408). Mūsuose žemė ir pati yra tarsi gyva, turinti savo gelmių gyventojos gyvatės požymių: rudenį ji „užsidaro“, į ją sulenda visos gyvatės ir ji „apmiršta“, kaip tai pabrėžta net mįslėje: *Sudžiūvus, sukepus, pusę metų buvo užmirus, o po pusės metų vėl atgijo = Žemė* (Laurinkienė 2013: 187).

Žemė, kaip ir gyvatė, nusimeta seną „odą“ – žiemą tampa „plika“, be žolės ir be lapų. Pati tarsi panyra į inkubaciją, kad pavasarį vėl nubustų ir prisikeltų. Be to, žiemą ji savyje kaupia nuodus, kuriuos pavasarį perduoda gyvatėms (Laurinkienė 2013: 186). Štai sakmėje „Gyvačių karaliūno

karūna“: *Pavasarij, kai tik saulė ima labiau šildyti žemę, ir jau pašaląs nyksta – visos gyvatės išlenda iš urvų ir susivynioja vienan kamuolin. Tada reikia drąsiai tą gyvačių kamuolį rankomis atnarpliot. Gyvatės nekirs, nes tada jos yra silpnos ir, kol žolės nepamato, neturi nuodų* (Vėlius 1987: 107). Pavasarį, per *Blovieščių*, bunda ir gyvatės, ir pati žemė; per Jorę „atrankinta“, ji užsiaugina naują žalią „odą“ ir tarsi gyvatė margais raštais pasipuošia žiedais. „Augalijos žydėjimas yra akivaizdi ir augalo, ir žemės hierofanija. Žiedas – rugio, lino, ar lelijos – yra žemiškojo pasaulio stebuklas ir tobulybė, kurioje juntamas <...> kažko iracionalaus dvelksmas“ (Laurinkienė 2013: 88). Panašiai E. Noimanas į žydėjimą žvelgia kaip į „aukščiausią žemiškojo dvasingumo apraišką“ (Neumann 1983: 326). Ne veltui į žemės deivę kreipiamasi: *Žemynėle, žiedkelėle arba: Miela žemės deive, viską pražydinanti* (Laurinkienė 2013: 243). Išnešiojusi savyje sėklas, žemė pavasarį tarsi atmerkia savo „akis“ – žiedus. Pažvelgę į juos mes stabtelime – tai lyg susitikimo, įsisąmoninimo akimirka. Galbūt Kupolė, latviškai vadinta *Ziedu diena* ‘Žiedų diena’ (Laurinkienė 2013: 243), ir buvo toks laiko stabtelėjimas, dievybės epifanija ir susitikimas, kai mes pastebime apsireiškusią dievybę, o ji pastebi mus. Juk ir visažinystę suteikiantis papartis „pražysta“ Kupolių naktį.

Pamenu Kalkutoje, Motinos Kali šventyklos kieme nutįsusių ilgą eilę, lėtai slenkančią į Susitikimą. Artėjant prie nedidelės belangės šventyklėlės, juntamas jaudulys, paslapties dvelksmas. Ir štai – išlauktoji susitikimo akimirka, vos trumpam tarpdury stabtelėjus pažvelgti į žieduose skendintį deivės atvaizdą. Tik atiduodi savo žiedų puokštę šalia sėdinčiam šventikui. Kokia ji netikėtai maža, bet koks veriantis jos žvilgsnis iš tamsios lyg urvas ertmės. Tiek tos apeigės. O jos žvilgsnis spėja persmelkti, lyg gyvatės geluonis per sapną asklepione. „Savasties patyrimas visuomet sužeidžia ego“ (Дореприя, Вест 2014: 31).

Anot Dž. Kempbelo, „ola visuomet buvo iniciacijos – naujos šviesos gimimo vieta. Iš čia ir toks vaizdinys kaip širdies ola – tamsus širdies nuošalis, kuriame pirmiausia sušvinta dieviškoji šviesa. Pirmasis šviesos pasirodymas pasaulio pradžioje, pirmykščio chaoso bedugnėje“ (Kempbelas 2019: 80). Taip ir psichoterapeutas tūno su klientu savotiškoje oloje, kol iš sapnų, tarsi per inkubaciją, randasi užuominos, nuojautos, kol jos auga ir vienašyk pražysta suvokimo, įsisąmoninimo žiedu. Lyg rožė po tamsiausios nakties Kalėdų rytą. Ar ne tai turėjo omenyje Gertas Zaueris (Gert Sauer), sakdamas: „Sąmonė – nedidelė įsisąmoninta sielos dalis. Tarsi gėlė. <...> Savastis be paliovos

veržiasi atsiskleisti ir įsikūnyti vis naujais pavidalais, ir tuomet sąmonės užduotis yra padėti jai įsisąmoninti begalę savo galimybių“ (Зайер 2018: 232). Ir Karlas Kerenjis „psichėje išvydo veikiantį subjektą, besiskleidžiantį tarsi gėlės žiedas“ (Зайер 2018: 225). Pražydes sąmoningumas pasaulį išties paverčia vienu visa apimančiu būties žiedu, mandala. Psichoterapeutas tokiu atveju yra tarsi sodininkas, ugdantis ir pasitinkantis šį „būties žiedą“. Čia nejučia iškyla karūnuotos gyvatės vaizdinys. Lietuvių sakmėse gyvatė, paprastai už ką nors atsidėkodama, žmogui palieka savo karūną (kitąsyk – nepaprastą gėlės žiedą).

„*Kas turi tą karūną, tai lygiai taip, kaip ir su paparčio žiedu: žinos praeitį, ateitį, kur yra dideli pinigai užkasti, supras gyvulių ir paukščių kalbas, bus labai protingas ir mokytas*“ (Vėlius 1987: 107).

Gyvatės karūna, paparčio žiedas, Kupolės vainikas – vis tos pačios mandalos atmainos. Užtat „žiedas tampa karūna ir mandala, ir aukštesniojo, dvasinio gimimo vieta“ (Neumann 1983: 60).

Šioje vietoje iškalbingai suskamba sakmė „Gyvatės dėkingumas“:

Nuėjo moteris miškan ir rado – gyvatę, apie medį apsisukus, gyvačiuojas. Ji turėjo duonos, padėjo ir sako: „Man sunku gimdyt, tai ir tau sunku. Suėsk nors šitą duoną.“ Ta moteris buvo nėščia. Už kiek laiko ji, viena namie būdama, pagimdė. Tik žiūri – atšliaužia į namus gyvatė ir padeda po slenksčiu karūną. Nuo to laiko ji viską žinojo. Ji pagimdė berniuką. (Vėlius 1987: 117). (Kitame sakmės variante gyvatė atneša nepaprastą gėlės žiedą.)

Tiek gyvatės pamaitinimas duona (prisiminkime, kad duona buvo aukojama ir Žemynai), tiek abiejų – gyvatės ir moters – nėštumas (*similia similibus*), tiek karūnos padėjimas po slenksčiu (ribinėje erdvėje, kur susisiekiavimas ir išorė, arba požemis ir antžemis) mus vėl grąžina į Asklepijo inkubacijos lauką.

Ne be reikalo „Jungas akcentavo transcenduojančią gyvatės reikšmę – išnirimą iš pasąmonės į sąmonę, iš tamsos į šviesą. Kuomet gyvatė pasirodo žmogaus sapnuose, visos žemės jėgos – instinktų, kūno pojūčiai, seksualumas, moteriškumas, mistika, iracionalumas – veržiasi į dienos šviesą, prašosi priimamos sąmonės“ (Tick 2001: 225). Gyvatė tarsi atveria vartus gelminei išminčiai.

Beje, pasak Marijos Gimbutienės, „baltų kultūroje yra išlikę daug tikėjimų, susijusių su

Abatono, kuriame vykdavo inkubacija, kolonų eilė. Asklepijo šventyklų kompleksas Epidaure. Nuotrauka iš www.warwick.ac.uk.

gyvatės vaidmeniu gydant ligas, labiausiai akis“ (Gimbutienė 2002: 34). Ji ir Giltinę sieja su gyvate – tiek jos pavidalas, tiek pats vardas (iš *gelti*, *gilti*) rodo sąsajas su gyvate. O Giltinė susijusi ir su šunimi, dar vienu Asklepijo gyvūnu: šuns lojimas perspėja ją artinantis prie namų.

SIELOS VEDLYS – ŠUO

Taigi, šuo. Daugelyje pasaulio tautų šuo buvo psichopompas – sielos vedlys, ryšininkas tarp šiapus ir anapus. Pavyzdžiui, senovės graikų Cerberis, saugantis Hado vartus, arba saulės šuneliais mūsų vadinti jonvabaliai, po mirties palydintys vėlę (Vaitkevičienė 2001: 20). Nepamirškime, kad Epidauro asklepione būta šventyklos chtoniškajai Artemidės antrininkei Hekatei su šuns skulptūra. Hekatė – juodojo mėnulio deivė, grąžinanti mus prie tamsiosios sielos pusės, pašamonės ir inkubacijos. Jungas alcheminiame kontekste rašė: „Dėmesys, nukreiptas į pašamonę sukelia inkubaciją, virsmo būseną, lyg lėtai kaitinant ant ugnies. <...> Dėmesys kaitina pašamonę ir ją sužadina. Norint išlaisvinti slypinčius turinius, reikia atverti ‘gimdą’. Ši gimda – tai *canicula*, kalė, savo iščiose nešiojanti esmingiausiąją asmenybės dalį“ (Jung 1955: § 180–181). Senuosiuose kreipiniuose į Mėnulio deivę juodasis mėnulis buvo vadinamas kale, taip pat buvo sakoma, kad Mėnulio deivė turinti šuns balsą (Jung 1955: § 174). Požemio karalystės deivė Hekatė vaizduota su šuns galva – kaip Anubis Senovės Egipte, irgi palydovas į pomirtinį pasaulį (Jung 1952: § 354). Hekatei priklausė raktai nuo Hado karalystės, taigi ji buvo ir jos vartų sargė, ir psichopompas (Jung 1952: § 577). Malalos kronikoje irgi sutinkame kalę – Žvėrūnos personifikaciją. Algirdui Juliui Greimui tai „miško, laukinės, nekultūrinės erdvės“ deivė (Greimas 1990: 351). Psichologijos požiūriu, sakytume – pašamoninės, nesąmoningos, iki-sąmoningos erdvės deivė.

Kadangi „vieningas mitologinis vaizdinys šuo-vilkas gyvuoja ir po to, kai jie imami skirtingai vadinti“ (Vaitkevičius 2003: 17–32), įdomu iš mūsų nagrinėjamos perspektyvos pažvelgti į Gedimino sapną – kaip į inkubaciją. „Metraščiai aiškiai pasako, kad Gediminas apsisistoja ‘Šventaragio slėnyje, kur degindavo pirmuosius didžiuosius kunigaikščius’, taigi ne kur kitur, o savo protėvių laidojimo vietoje!“ (Beresnevičius 1995: 171).

Valdovų kapinės, kuriose miega Gediminas – tarsi lietuviškasis asklepijonas. Juk „sapne Gediminas galėjo bendrauti ne tik su protėviais: būtent sapnuose, kaip liudija Grunau, prūsų vaidilos ir vaidilutės bendravo su dievais“ (Beresnevičius 1995: 172).

Ir vilkas Gedimino sapne geležinis ne šiaip sau. „Geležies gamybos proceso metu iš gamtinės, natūralios balų rūdos išgryninama geležis, o iš jos gaminama kultūrinė produkcija: įrankiai ir ginklai. Geležies žaliava – balų rūda yra Velnio dispozicijoje, jam priskiriami visi požemio turtai. <...> Kalvelio mitiniuose apibūdinimuose pabrėžiamas priešingas turinys, sietinas su viršutine dangaus erdve: jis nukala Saulę ir užmeta ją į dangų. <...> Rūda iškeliamą iš požemio, tačiau transformuotu pavidalu atsiduria danguje“ (Vaitkevičienė, Vaitkevičius 2001: 319). Psichologijos požiūriu galima tarti, kad šis metalurgijos procesas atitinka sąmoninių turinių asimiliavimą – panašiai kaip ir kitos technologijos, kuriomis laukinė gamta paverčiama kultūra, pavyzdžiui, „lino kančia“ ar „rugio kančia“ (Vaitkevičienė, Vaitkevičius 2001: 319). Tuomet Jungo vaizdus pasakymas, jog „introversijos būsenoje sąmoniniai turiniai yra perimi šildant ir virškinami“ (Jung 1952: § 580), lygia greta tiktų ir „sielos kalvystei“ nusakyti.

Geležinis vilkas iš Gedimino sapno skelbia žinią visų pirma pačiam karaliui. Šia prasme sapnas yra gelmiškai gydantis, nes susieja Gediminą su jo Keliu.

PSICHOTERAPINIS ŽVILGSNIS

Kartais atrodo, kad šių dienų pasaulyje nebėlikę vietos inkubacijai. Terapijame darbe dažnai tenka susidurti su tuo, kad žmonėms sunku sustoti, išbūti, susitikti su savimi ir kitu. Mes atsidėję puoselėjame *personą*, pakerėti siekiamų „rezultatų“. Galbūt tai netiesiogiai prisideda ir prie augančio depresijų skaičiaus? Depresija kaip kompensacija mūsų maniakiškam, vartotojiškam, apsimestinai „racionaliam“, pozityvistiniam gyvenimo stiliui. Jei sąmoningai išmoktume stabtelėti ir įsileistume į savo gyvenimą šiek tiek introversijos bei inkubacijos, galbūt bent kai kuriais atvejais depresija nevirstų klinikine. Juk „lobis, kurį herojus suranda tamsiame urve, yra pats gyvenimas: tai jis pats, iš naujo užgimęs tamsioje motininėje oloje – sąmonėje, kur buvo atsidūręs dėl introversijos ar libido regresijos“ (Jung 1952: § 580). Lyg atstodami sielos

palydovus vilkus šiam procesui šiandien neretai vadovauja psichoterapeutai.

Trumpai papasakosiu apie vieną moterį. Vidutinio amžiaus, laikanti visus namų kampus ir užvaldyta narcisistinio tobulybės siekio – tokia ji buvo, kai kreipėsi pagalbos. Išsekimas, dažna migrena, nepalaujamas galvos svaigimas ir pykinimas buvo tapę jos nuolatiniais palydovais. Tačiau kūno įspėjimų ji neklusė: įsitempusi, ambicinga ir viską kontroliuojanti, ji nepajėgė sustoti ir bent trumpam atsipalaiduoti. Visa jos esybė jau ir kūno simptomais tarsi reikalavo „atsisakyti sąmonės dominavimo ir galios prieš gamtą pozicijos, tai yra atsiduoti gyvatės vedimui ir paklusti prigimčiai“ (Žayэр 2018: 177). Ilgainiui taip ir nutiko – sapnuose apsilankė gyvatė. Pirmajame sapne gyvatė agresyviai puolė, taikėsi gelti, tačiau moteris palypėjo aukštyn, kad ši jos nepasiektų. Palypėjo – tarsi racionalizacijų kopėtelėmis, kaip ir realiame gyvenime buvo įpratusi. Gertas Zaueris yra pažymėjęs: „Kol dominuoja vystymąsi trukdantys kompleksai, gyvatė pasirodo savo destruktivityja puse. <...> Gyvatė tampa agresyvi tik tuo atveju, kai jos nepaisoma“ (Žayэр 2018: 171).

Paskui sapne pasirodė šuo ir įkando moteriai į blauzdą, šitaip stabdydamas nepalaujamą jos bėgimą. Juk „sąmoningumas randasi per skausmą arba mažų mažiausiai per stiprius jausmus“ (Žayэр 2018: 228).

Ilgą terapinį darbą lydėjo pasikartojantys sapnai apie savo namuose atrastą naują erdvę. Belangė, asketiška patalpa su vienintele sofa tikrai priminė asklepijono iniciacijų kambarį. „Niūru. Bet noriu čia pabūti“, – sakė moteris. Paskutinis šios serijos sapnas buvo toks: *Mano pilkasis kambarys. Guliu ant sofos. Jos dalys prasiskiria, ir matau ten, viduje, šliaužiančią didžiulę gyvatę. Išsigastu, ar ne smauglys, nes labai didelis, – bet ne, gyvatė. Žinau, kad ji ten gyveno labai ilgai.* Sofa šiame sapne – tarsi abatono gultas Asklepijo šventykloje. Atrodo, „įsipatoginimas“ savo kategoriškose nuostatose, nuolat kritiškuose vertinimuose ir įsitikinimuose, kuriuose ji tarpo, ėmė eizėti lyg pasenusi gyvatės oda, ir atsivėrė gelminiai klodai. Moteris atsibudo su stipriu ją persmelkusi jausmu, kad gyvatė yra kažkur visai šalia, nebyli ir gyva, lyg tyli požeminė upė. Dabar ji jau buvo pajėgi sustoti ir susitikti su ta, pasak Karlo Kerenjo, „slapta, šalta ir tamsia galia, <...> kuri tūno po būdraujančio pasaulio paviršiumi ir vykdo išgijimo stebuklą“ (cit. iš Ronnberg 2010: 34).

PABAIGA

Šiais laikais esama nemažai bandymų tiesiogiai atkartoti inkubacijos ritualus, analogiškus asklepiškiesiems. Tam renkamos grupės, vykstama į senuosius asklepijonus. Tačiau juk „šventvietės priklauso ne tik fiziniam kraštovaizdžiui, kuriame archeologiškai galima ieškoti praeities religinio elgesio pėdsakų, bet ir šiuolaikinio žmogaus dvasiniam kraštovaizdžiui, susijusiam su pasaulėjauta ir įprasminam pasaulėžiūros“ (Kaniava 2019: 48). Man asmeniškai artimesnis yra amerikiečių psichoanalitiko Tomo Lavino (Tom Lavin) požiūris: „Aptikus abatoną savyje ir išmokus patekti į savo vidinę šventvietę, visa planeta virsta mūsų asklepijonu. Kai piligrimystė tampa vidine, Kosą [Kosę esantį asklepijoną] atrandame kiekvieną naktį, vos padėję galvą ant pagalvės“ (cit. iš Tick 2001: 235).

LITERATŪRA

- Beresnevičius 1995 = Gintaras Beresnevičius. *Baltų religinės reformos*. Vilnius: Taura, 1995.
- Beresnevičius 1999 = Gintaras Beresnevičius. *Eskulapas ir Aušautas*. Iš: *Liaudies kultūra*, 1999, Nr. 3 (66).
- Beresnevičius 2005 = Gintaras Beresnevičius. *Ekstremalios būklės baltų tradicijoje*. Iš: *Šiaurės Atėnai*, 2005, Nr. 6 (736).
- Gimbutienė 2002 = Marija Gimbutienė. *Senovės lietuvių deivės ir dievai*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2002.
- Greimas 1990 = Algirdas Julius Greimas. *Tautos atminties paieškant*. Vilnius: Mokslas, 1990.
- Jung 1951 = Carl Gustav Jung. *Fundamental Questions of Psychotherapy*. [The Collected Works of C. G. Jung, XVI]. New Jersey: Princeton University Press, 1951.
- Jung 1952 = Carl Gustav Jung. *Symbols of Transformation*. [The Collected Works of C. G. Jung, V]. New Jersey: Princeton University Press, 1952.
- Jung 1955 = Carl Gustav Jung. *Mysterium Coniunctionis*. [The Collected Works of C. G. Jung, XIV]. New Jersey: Princeton University Press, 1955.
- Jung 2017 = Carl Gustav Jung. *Raudonoji knyga. Liber novus*. Vilnius: Margi raštai, 2017.
- Kaniava 2019 = Andrius Kaniava. Tirti patiriant. Iš: *Liaudies kultūra*, 2019, Nr. 1 (184).
- Kempbelas 2019 = Džozefas Kempbelas. *Kaip suprasti judėjimą-krikščionių dvasinius simbolius*. Iš: *Liaudies kultūra*, 2019, Nr. 1 (184).
- Laurinkienė 2013 = Nijolė Laurinkienė. *Žemyna ir jos mitinis pasaulis*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2013.
- Meier 2009 = Carl Alfred Meier. *Healing Dream and Ritual*. Einsiedeln: Daimon Verlag, 2009.
- Neumann 1983 = Erich Neumann. *The Great Mother*. New Jersey: Princeton University Press, 1983.
- Neumann 1994 = Erich Neumann. [The Meaning of the Earth

Archetype for Modern Times. Iš: *The Fear of the Feminine and other Essays on Feminine Psychology*. Princeton: Princeton University Press, Bollingen Series, 1994.

- Ronnberg 2010 = *The Book of Symbols*. Editor Ami Ronnberg. Köln: Tachen, 2010.
- Tick 2001 = Edward Tick. *The Practice of Dream Healing*. Wheaton, Illinois: Quest Books, 2001.
- Vaitkevičienė 2001 = Daiva Vaitkevičienė. *Ugnies metaforos*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001.
- Vaitkevičienė 2008 = Daiva Vaitkevičienė. *Lietuvių užkalbėjimai: gydymo formulės*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008.
- Vaitkevičienė, Vaitkevičius 2001 = Daiva Vaitkevičienė, Vyktintas Vaitkevičius. XIII a. Lietuvos valstybės religijos bruožai. Iš: *Lietuvos archeologija*, t. 21. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2001.
- Vaitkevičius 2003 = Vyktintas Vaitkevičius. *Nauja Žvėrūnos-Medeinos perspektyva*. Iš: *Lietuvos archeologija*, t. 24. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2003.
- Vėlius 1987 = Norbertas Vėlius. *Sužeistas vėjas*. Vilnius: Vyturys, 1987.
- Догерти, Вест 2014 = Нэнси Дж. Догерти, Жаклин Дж. Вест. *Матрица и потенциал характера*. Москва: Когито-Центр, 2014.
- Зауэр 2018 = Герт Зауэр. *Сибирские лекции по аналитической психологии*. Москва: Когито-Центр, 2018.
- Седжвик 2017 = Дэвид Седжвик. *Ранний целитель. Контперенос в практике юнгианского анализа*. Москва: Добросвет, 2017.
- Ханна 2016 = Барбара Ханна. *Символизм животных*. Москва: Клуб Касталия, 2016.

INJURED HEALER IN HISTORY, MYTHS AND OURSELVES

Eglė MINELGAITĖ-BEINORIENĖ

This article discusses the cult of the Greco-Roman god Asclepius and the healing practices associated with him – “incubation”, where an ill person is healed (advised) by the god who reveals himself through dreams. Incubation was also of interest to Sigmund Freud and Carl Gustav Jung. The latter saw in human psychic processes many links to ancient healing rituals. It is believed that the architecture of the sacred places of Asclepius, the *asclepeion*, also reflect our mental setup, while the rituals that take place in the holy place – deep mental processes.

The Asclepian healing principle – *similia similibus* “like is cured by like” – became the basis for homoeopathic medicine and psychotherapy. This principle is also very apparent in the Lithuanian innate world-view. When searching for Baltic deities that perform similar functions, we look to Asclepius as an earth spirit, and this way we can note analogues to the Lithuanian imagery of the earth, *Žemyna*, snakes. The prophetic dream of Grand Duke Gediminas in *Šventaragis* valley and the burial ground of rulers may also be interpreted as the Lithuanian *asclepeion*.

ATSIGRĘŽIMAI IŠ VIENKIEMIO MAŽOSIOS BATAKIŲ ISTORIJS. IV d.

Egidijus GAIDAUSKAS

Trakų gatvės čenakinėje virėjos baltomis prijuostėmis vaikšto aplink puodus. Mano vingierkos storai aplisios moliu, purvu, dešiniojo bato užtrauktukas išsižiojęs. Grūdu kojas gilyn po stalą, imu šaukštą ir tik dabar pastebiu, kad megztuko rankovė atplyšusi, kruvina, o šaukštas tarp pirštų virpa. Brėkšta. Už lango boluoja šarmoti namų fasadai, apledėjusi gatvė. Pats viduržiemis. Sausis geležinėmis replėmis suėmęs laiko visą miestą...¹

GIRINUKAI

Klampoju krygyno pakraščiu per purų, šviežią sniegą. Liaunos suodniuka medžių šakelės stirkso išalusios baltame danguje tarsi ledo properšoje. Tyla tyliausia. Anei jokio vėjelio. Pabaidyta šarka purpteli, sukrenkščia nuplasnodama sau link Obelynės. Ir vėl tykuma. Viršum Trepų kyla dūmai. Kiek dešiniau palei išsirangiusį, baltalksniais nusmaigstytą Ūkį šmėžuoja Jagmino, Rainio, Nievo, Pikelio gyvenimai. Kitoje pusėje Motiejyčio, Daujoto, Zybarto, Jachovičiaus, Knystauto *budinkai*. Ir virš visų į mėlyną dangų rangosi baltos dūmų gyvačiukės. Žmonės pradėję naujus metus sėdi namuose, verda valgį, šnekasi, žiūri televizorių, klausosi radijo, tupinėja apie ūkį, gyvulius kantriai laukdami pavasario.

Pagalčiau prisiiriu Girinės. Stirnos po nakties jau priklausios duobių – aplink pribarstyta spirų, primėtyta nuograužų. Imu atsineštą *spatuką* ir pradėdau platinti vieną sniege praraustą urvą. Apačioje sniegas puresnis – nebereikia kapoti, kad tarp sustirusių žolių pasiektum mažučius obuoliukus, kurie sušalę į kaulą, parudavę ir didei apšarmoję. Graibau juos, kraunu kietus lyg akmenukai, kurie garsiai barška atsitrenkdami kits į kitą. Diena dabar tokia trumpa, ištirpstanti tarsi vilnonis siūlas tarp įgudusios verpėjos pirštų. Vakarais močiutės ratelis vis monotoniškai ūžia. Tas minamos pakojės cypavimas, žanstaukiu suteptos šunkojės kvebdavimas, pašomo kuodelio šnarėjimas, tarsi koks vijoklis visam laikui įsilipęs į pačią vidinę ausį, į klausą, kur paprastai tvinksi tik tavo paties kvėpavimas. Gal tik vasarai įpusėjus dalgių dzingsėjimas ir perkūno oželių bliovimas jį, nelyg seno drabužio kvapą, kiek permuš. Kol

¹ Egidijaus Gaidausko „Mažosios Batakių istorijos. Atsigręžimai iš vienkiemio“ ir batakisčių pasakojimai pradėti skelbti žurnale „Liaudies kultūra“ 2017-aisiais, trečiajame, ketvirtajame ir šeštajame žurnalo numeriuose.

renku girinukus, matau, kaip daugybės rankų nulintu *gurpšiuko* lanku nubėga blausus, nelaukta pro debesis prasimušęs spindulys. Šalta sausio saulė pačiupinėja pinučius, šypteli, lyg ką atsiminusi, ir pasislepia. Greitai ima temti.

Gurpšiukas iš Sakalinės girios. Keturiasdešimt septintųjų sausį basam pabėgti iš Šiūbartinės nuo persekiotojų, nušalti pėdas, gulėti po kerplėša antrapus Grumbės, pusę metų negalėti vaikščioti, per vasarą sėdėti ant kelmo miške, laukti Amerika, pinti *kresčius*, deginti nuotraukas, kad kas nesurastų ir neatpažintų... Vienas jo jau visai sukiužęs *vuortinkliais* aptrauktas krestis guli ant viškų, o štai šis, pilnas šarmotų girinukų, tebetarnauja. Kur guli baltapūkis dvidešimt septynerių Pranius, niekas nežino. Žuvo po metų, kaip tik vasario šešioliktąją, nepalikęs po savęs ničnieko – tik tuos keletą *krestukų* iš Sakalinės *aglašaknių*.

Su garų tumulu įvirtęs *stubon* išgirstu kaip močiutė *nu kuknes* sako: *Lenspurgis par radiją šnekieje, ruokū, studentai daba tur pribūti i Vilnių. Reiken, ruokū, Lietuvą nu rusa dabuoti. Turiesi musie važiuoti. Nu, musie, – atsiliepiu statydamas ant padlagas gurbšiuką, – dvylekiniu rytu, je važiuos. Tiesą sakant, nebuvau apie tai pagalvojęs. Stebiuosi, kad močiutė neatkalbinėja, o kaip tik pati ragina vyksti Vilniun, kur jau kuris laikas labai neramu. Man, studentui, dabar pats sesijos įkarštis. Galėjau likti bendrabutyje ir ten ruošti dialektologijos egzaminui, bet kaip tada *gyvuolei*? Kas takus per pusnis praliurlins, kas pritemps ant *šlajikių* vandens? Per šalčius negali *jūkauoti*. Ir ne vienas aš toks. Daugelis į mūsiškį kursą susirinkusiųjų yra iš miestelių, kaimų. Visus *numai traukte trauk*. Kas galėjo, po Naujųjų išvyko tėviškėn, kad ten tyloje pasiruoštų pačiam rimčiausiam savo neilgame gyvenime – dialektologijos egzaminui. Kas nežino, kad profesorius Girdenis turi tokį smarkiai nučiurintą žemėlapi, žiūrėk, durs pirštu į tašką, ir dėstyk kokią sapne nesapnuotą išimtį apie žemaičių dzūkavimą. Tad plačiai išsibarstę po Lietuvą*

Diedes Praniaus Kairio paveikslas visą vaikystę kabojo Didžiojoje. Močiutė sakydavo: „Ve, matai, čė muna bruolelis, kur Vilnių vadava“. Žuvo 1948 m. vasario 16 d. Karšuvos girioje.

kalame sau, nebodami net ūmai pasklidusios žinios, kad vyrukus pradėjo gaudyti į kariuomenę: mes – studentai, mūsų imti neturi teisės. Ne, už dialektologijos egzaminą nieko baisnesnio ir būti negali.

Kryžkalnyje laukiu klaipeidinio. Vėluoja. Šuniškai šalta. Nejaūčiu kojų pirštų. Po aidžių, kiaurai perpučiamą stotį slankioja smarkiai *laukiančiųjų* vietinių jaunuolių pulkelis. Ištempęs ausį klausausi bandydamas nustatyti tarmę. Apšidžiaugiu, pamatęs savąjį autobusą ir negavęs į kramę. Anoks ten valdžios gynėjas su pamuštu paikiu. Netoli Vilniaus, dar nepasiekus Grigiškių, autobusas kerta ant stabdžių. Po akimirkos į saloną suviršta chaki spalvos *fufaiškėmis* vilkintys vyrukai su automatais. Visus gena lauk, daiktus liepia palikti. Išsigrūdame. Mus, vyrus, guldo ant sniego čia pat šalikelėje, moterys lieka stovėti. Pakelėje juoda ir purvina. Pasikreipęs bandau įžiūrėti, ar ten, *grabėje*, neguli kas. Ne, pastirusių numirėlių nematyti. Kiek atlėgsta. Vėl visus sustato ant kojų ir tikrina dokumentus. Tada leidžia sulipti ir važiuoti. Daiktai ant kėdžių išrausti,

išmėtyti. Pasigendu lašinių bryzo ir pirštinių, bet mat juosius šunys. Vairuotojui kiek blogiau – „Ikarusas“ nuo Panerių kalno leidžiasi nervingai trūkčiodamas ir mėtydamasis į šalis.

Gatvės tylios, tamsios, tuščios. Troleibuse dardame gal tik penkiese. Kiekvienas įsmigęs į savo juodo lango properšą. Matau, kaip išalusio miesto barokas ir klasicizmas su savo bokštais, špiliais, kryžiais, kolonomis, balustradomis ir profiliuotais karnizais bėga mums iš paskos. Ir visiškai nepaspėja. Kažin, kaip ten dabar *numūs*? Močiutė tikriausiai sėdi ir skaito naują šiųmetį sieninį kalendorių arba gieda iš Valančiaus kantičkos, pilnos senovinių žodžių, Pūkė stalde tyliai gromuliudama stovi tamsoje, kartas nuo karto giliai atsidūsėdama, jai virš galvos, kažkur pastogėje ant bertainio, cypčioja ir čėža nauja baltu žieminiu kailiu apsitaisiusi šermuonėlių vada, vyšnios šaka, vėjo judinama, lyg gyvas padaras trinasi į namo sieną, lyg prašydama vidun, Ūkio vanduo gurga po ledu kilnodamas žoles ir pernykščius lapus, virš krygyno patekėjęs mėnulis ritasi nuo viršūnės ant viršūnės, nuo šakos ant šakos, kol galiausiai atsimuša į storą, gumbuotą kamieną. Tada lėtai ima sliuogti šiurkščia žieve žemyn, apšviesdamas išrausiotą sniegą aplink, sidabrišką stirnų taką, sukantį pro Antaninę, Aportinę, pro vasarinės trobikės kampą tolyn link Priūdų, link Durpynės, link Paglūnio, Grumbės, kur susibėga ir kiti miško žvėrių takai iš Meškinės, Gryblaukio, Degimukų, Karališko, Bijoto, iš Karšuvos girios, Maldynalio, Pužų šilo, Varnaitinės, Anelyno, iš Naudvario prie Kunigiškių, iš Komarinės prie Gaurės, iš Sakalinės netoli Baltrušaičių...

Pasiekęs parlamento aikštę, pagaliau jaučiuosi saugus, – aplink minių minios žmonių: kalbasi, dainuoja, šildosi prie laužų. Gaunu porą dešrelių, duonos riekę, sutinku kurso bičiulį Gintą. Abudu kaimietukai, gagame apie šį bei tą. Jaučiamės geroje, reikalingoje vietoje dabar esantys. Gal po poros valandų staiga per minią nuvilnyja šurmuly: tankai, tankai! Pasigirsta raginimai bėgti šiaurinėn parlamento pusėn, kur silpniausia. Bėgu. Susikabiname rankomis su Gintu, spoksom į tamsą: netoliese boluoja apsnigti prieštankinių griovių pylimai, juoduoja grubūs geležiniai ežiai iš geležinkelio bėgių. Priešais nė gyvos dvasios, tik tuščias, tarsi girto Batakių traktoristo suvartytas, suknašiotas laukas. Juntu, kaip kiaurai per mano dirbtinio kailio paltą traukia šiaurys, kaip šiurpsta oda, kaip šaltis atidžiai, neskubėdamas čiupinėja kiekvieną kaulą. Dešinėje pastiręs kėpso apystoris paskubomis nupjautas kaštonas.

Šmėsteli mintis: jei reikėtų dabar slėptis nuo kul-
kų, pulčiau prie jo. Po kurio laiko ateina žinia:
tankai pranėrė tuneliu ir pasuko link bokšto.
Naktis. Joks transportas nebevažiuoja. Išleikiu į
Jasinskio gatvę, mojuoju makaluoju artėjančiam
vieninteliam „Žiguliui“. Vairuotojas lėtina grei-
tį, bet staiga, lyg kokią šmėklą išvydęs, apsisuka
ir nudumia atgal. Dar po akimirkos stabteli taksi.
Jau du sėdi, aš trečias. Apie pinigus jokios kal-
bos. Po minutės gulim suvirtę kits ant kito gal
šešiese, gal aštuoniese. Automobilyje radijas rėkia
visu garsu. Esame jau prie pat bokšto, kai išgirs-
tame laužiamų durų garsus radijo studijoje. Eteris
nutyla. Taksi skrenda Kosmonautų gatve į juodą
neįžvelgiamą tylą.

T-72 stovi išsirikiavę ant tilto vienas paskui
kitą, sukinėja bokšteliu, kiloja patrankas, kart-
kartėmis užriaumoja, apsipila dvokiančiu debesi-
mi, bet nejudą. Mes, penkiolika-dvidešimt vyru-
kų, tvirtai laikomės rankomis, neleisdami jiems
važiuoti pirmyn. Viršuje šurmuly, kažkas trata,
kažkas dzingsi, juodą dangų raižo prožektoriai,
šaižiai gaudžia automobilių signalai, kaukia si-
renos. Netrukus klupinėdama nuo kalvos atbė-
ga moteris išsitaršiusiais plaukais, išdraskytomis
gelsvo paltelio sagomis. Ji prabėga mūsų grandinę
ir pripuolusi mažais kumšteliais isteriškai prade-
da daužyti artimiausio tanko plieninę sieną kažką
nesuprantamai rėkdama. Ūmai ir mes, papėdės
didvyriai, atitokstame. Atsigėžęs matau galvą su-
siėmusį vyrą, sėdintį ant sniego. Sniegas aplink jį
krūvinas. Kažkas pasilenkia, klausia, bet vyriškis
tik numoja ranka ir parodo ten, bokšto pusėn.

Ropščiuosi stačiu šlaitu aukštin, braunuosi
pro gyvą, siūbuojančią, spiegiančią kūnų, galvų,
rankų ir kojų maišalynę. Televizijos bokštas iš
taip arti atrodo kaip milžiniškas, debesis prau-
gęs medis. Jo tamsus neapimamas siluetas didin-
gai stūkso paties kunkuliuojančio skruzdėlyno
centre, truputį lyg pasviręs virš žmonių galvų,
tarsi milžino, besistengiančio pažvelgti, kas ten,
žemai, nakties gilybėje vyksta. Ūmai išpuolu į
erčią. Viduryje, šimtų kojų permalto purvino ir
krūvino pusapskritimio centre stovi kareivis, to-
kia pačia, chaki spalvos *fufaike*, kaip ir ten, pake-
lėje, ir grubiu šaižiu balsu kažką rėkia. Pro ūžesį
išgirstu tik „davai ataidi... streliat... von ble...“ Jo
jaunas veidas perkreiptas nuo įsiučio, prakaitas
stambiais lašais teka iš po žalio šalmo, ritasi per
kaktą, skruostus, smakrą, lyg ką tik sunkiai dir-
busio medkirčio. Kareivis dažnai markstosi, jo
akys paraudusios. Pamanau: gal tai ne prakaitas,
o ašaros? Bet dėl ko gi medkirčiui verkti? Nejaugi
jam gaila kertamo medžio? Tą pačią akimirką

nustebęs regiu, kaip dailiai vėduoklėmis iš po pat
mano kojų išstrykšta aukštin ledo ir sušalusios žė-
mės skeveldros, pažyra tarsi kalėdinių žaisliukų
šukės, tarsi sutrupintų girinių obuoliukų sėkly-
tės. Šuvių garsai tokie duslūs, kad juos lengvai
nustelbia aukšti klykiančių moterų altai. Nesu-
sivokiu, iš kur tie ledo purslai po kojomis. Kaip
ir visi, šaukiu, bandau žiūrėti kareiviui į akis.
Jis taip pat žiūri. Nesu tikras, ar mato. Kareivis
plikomis rankomis kietai gnaužia ginklą, kurio
vamzdis nukreiptas tai į minią, tai į žemę. Žmo-
nės kyburiuoja ant šlaito atbrailos, kai kurie slysta
žemyn, ritasi, keliasi, bėga pirmyn atgal griuvinė-
dami slidžiu šaligatviu. Kojos susipina, klupteliu
ir atsiduriu priešais pat chaki uniformą. Jo įrau-
dęs, įsitempęs, trūkčiojantis veidas, jo mina tokia,
kokios niekur, niekad nesu matęs. Netgi tada, kai
aštuntoje klasėje Batakių mokyklos rūbinėje aš ir
buvęs geriausias draugas Algimantas, įsiutę ir pil-
ni neapykantos, stovėjome sugniaužę kumščius,
ketindami vienas kitam padaryti kažin ką.

Apie ką dabar galvoju? Apie tarminę išimtį,
kurios niekas negali paaiškinti. Kurią, nors mirk,
reikia išmokti, ir gana.

Parsineštus obuoliukus dedu į *dukuopkę*, kad
atitirptų. Vakare, jau *žliejuo* sėdime su močiute
ir čiulpiame sau girinukus. Sultys stebuklingai
šviežios ir saldžios. Pro langą mėnesienoje
matau, kaip krygyno pakraščiu per purų šviežią
sniegą šalčio sukaustytoje tyloje klampuoja stirnų
kaimenė. Ateis prie Girinės, guls pusnį ant pilvų
ir kas, kas iki pat sukaulėjusios žemės. *Tekasy, –
mislinu, – užteks visims. Kyk čia tuos žymuos lika?*
Krestuką su likusiais girinukais pastatau butuke,
kur šaltis tik *nediktei* mažesnis nei lauke – *būs
kitam čiesui*. Grįšiu iš Vilniaus po kelių dienų ir
rasiu juos ten pat, kur palikau šalia *brūkštelia* po
baltais sūrmaišiais.

LOOKING BACK FROM THE HOMESTEAD. SHORT
STORIES FROM BATAKIAI. Part IV

Egidijus GAIDAUSKAS

This essay brings us back to the events of the night of
13 January 1991, when the people of Lithuania peacefully
stood up against the attempts of the Soviet government to take
over the Vilnius TV tower, Radio and Television Committee
building, Parliament. At the Vilnius TV tower, 14 peaceful
and unarmed people were killed, around 600 were injured.
After this victim count, storming of the Parliament no longer
took place. The events are remembered and described from
the point of view of a student who at that time had come from
Samogitia to Vilnius to fight for his country.

KNYGOS „SAULĖJE IR ŠEŠĖLYJE: PAMAŠTYMAI APIE LIETUVIŲ IMIGRANTŲ GYVENIMĄ“ SUTIKTUVĖS

Lina LEPARSKIENĖ

■ XX a. niekaip nepalieka mūsų ramybės. Jis už-
valdė istorinę atmintį savomis ir svetimomis pa-
tirtimis, kurios vis randa būdų prabilti į žmonių
protus ir širdis. Praėjusi epocha nevirsta vaka-
rykščiu pasauliu labiausiai dėl knygos galios.
Pasakyti dalykai virsta parašytais, ir tai kuria ne
tiesioginio, bet vis dėlto artimo bendravimo su
žmonėmis iš tolimų laikų ir dar tolimesnių kraš-
tų galimybę. Susitikimą su vadinamųjų dipukų
(angl. *displaced persons*) kartos Australijos lietu-
viais per knygą įgalino šiame žemyne 1944 m.
gimusi Evė Puodžiūnaitė-Viks (Wicks), 2018 m.
išleidusi, jos pačios žodžiais tariant, atminties pa-
veldo (angl. *memory heritage*) knygą „Saulėje ir
šešėlyje: pamąstymai apie lietuvių imigrantų gy-
venimą“ (*In Sunshine and Shadow: Reflections on
Lithuanian Immigrant Life*). Knyga išleista 2018 m.,
bet Lietuvos skaitytojus ji pasieks šių metų Knygų
mugėje.

Knygą sudaro devyni skyriai: „Ižanga.
Piligrimės kelionė“, „Mano mamos žemė“,
„Prieglobstis po Pietų Kryžiumi“, „Saldi pra-
džia“, „Dievaičių gerbimas“, „Pergalės ir vargai“,
„Trūkštami veidai“, „Nuo pavergtos tautos iki
nepriklausomybės“, „Motulei Žemei ir Aušrinei“.
Autorės tekstas inkrustuojamas autentiškais kal-
bintų žmonių pasakojimais ir palydimas jos da-
rytomis nuotraukomis bei senomis fotografijomis
iš asmeninių pašnekovų archyvų, į jį įsiterpia ir
lietuvių poezijos klasikos ar Australijos lietuvių
poezijos fragmentai. Knygos apipavidalinime kar-
tojasi lininių audinių raštų motyvai. Audinys gali
būti suvokiamas kaip metafora: juk ir knygos pa-
sakojimas yra nuaustas iš skirtingų gijų. Knyga
estetiška, erdvus jos maketas nuteikia lėtam, įdė-
miam skaitymui. Joje skelbiami tekstai apie Aus-
traliijoje po truputį išsiskindančių lietuvių patir-
tis ir autorės savųjų lietuviškai australiškų šaknų
paieškas – santūrūs ir empatiški. Kūrinys dvi-
kalbis: kairiajame puslapyje – lietuviškas tekstas
(vertimas), o dešiniajame – užrašytas anglų kalba.

Lietuvių kalbos jau nebemokanti Brisbane
gimusi Evė pajuto poreikį tirti savo šaknis ir pa-
pasakoti apie savo kilmę, kai gimnazijoje, kurioje
dirbo gamtos mokslų mokytoja, o vėliau ir univer-
sitete, kur buvo patarėja mokslo ir karjeros klau-
simais, ėmė vis dažniau susidurti su imigrantų

E. Puodžiūnaitė Wicks. *Saulėje ir šešėlyje: pamąstymai apie Lie-
tuvių imigrantų gyvenimą/ In sunshine and shadow: reflections
on Lithuanian immigrant life: words and photographs*. Red
Hill, Qld. : Eve Wicks, 2018, 351.

išgyvenimais ir patiriama diskriminacija. Apie
šias žmogiškas problemas ji nutarė kalbėti, pasi-
telkdama 1940 m., Antrojo pasaulinio karo metu
ir pokariu iš Europos pabėgėlių stovyklų į Austr-
liją atvykusių lietuvių imigrantų žodines istori-
jas. Neformalus pokalbiai ir interviu, archyviniai
tyrimai, šių žmonių, jų daiktų, interjerų, senųjų
nuotraukų ir dabartinio kraštovaizdžio fiksavimas
subrandino autorės disertaciją, vėliau – šią knygą
ir fotografijų parodas. Pateiktame sąrašė įrašytas
41 kalbintas asmuo. Turint omenyje, kad kiekvie-
nam pokalbininkui ir jo gyvenimui buvo skirta
nemažai dėmesio, ši imtis atrodo tikrai didelė.

Leidinyje viskas kruopščiai apgalvota, nėra
nieko nereikalingo, bet sykiu yra viskas, ko rei-
kia. Ją skaitai tarsi grožinį kūrinį. Iš tiesų knygo-
je išvalgiais liudijimais arba mąsliais aprašymais
perteikta aprašomų žmonių tikrovė, ir tad tai yra
daugiau nei dokumentuota istorija. Versdamas
devynis išties storos knygos skyrius tarsi eini
aplinkui apvalų stalą, ant kurio sudėlioti objek-
tai – nuotraukos arba daiktai – vis iš naujo pasa-
koja nedidelės grupės lietuvių gyvenimo išsivijimo
istorijas.

Apie Australijos lietuvių bendruomenę dau-
giau sužinojome būtent pastaraisiais metais, kai
ten moksliniais tikslais pradėjo lankytis kalbi-
ninkai, Lietuvos centrinio archyvo darbuotojai, o

Devintinių eiseną. Kunigas Juozas Balčiūnas ir lietuvių bendruomenės nariai. Brisbanas. Apie 1952 m. Iš F. Luckaus asmeninio archyvo.

dr. Gražina Pranauskas išleido monografiją anglų kalba „Lietuvybė žemyn galva: lietuvių nacionalinės ir kultūrinės tapatybės puoselėjimas Australijoje“ („Lietuvybė down under: maintaining Lithuanian national and cultural identity in Australia“, Australian Scholarly Publishing, 2018). Mane knyga „Saulėje ir šešėlyje“ sudomino kaip pasakojimas apie skirtingu metu į Australiją emigravusių lietuvių patirtis: viltis ir lūkesčius, patirtą netoleranciją, praradimus, nostalgiją tėvynei ir pasimetimą bandant suvokti, kur yra tikrieji namai.

Imigrantų gyvenimus Australijoje lydėjo pragiedruliai ir šešėliai. Šešėlių metė už geležinės uždangos likusių artimųjų ilgesys, rūpestis dėl savos šalies likimo ir skaudžios patirtys imigrantams netolerantiškoje britų kilmės australų visuomenėje. Sąlygų puoselėti savąją kultūrinę tapatybę bemaž nebuvo, niekas nepripažino anksčiau įgyto išsilavinimo ar profesinės patirties, reikėjo save sukurti iš naujo. Bet tose patirtyse būta ir šviesos – ją teikė ir aplinkui žydintys augalai, ir sunkiai pasiekta, iškovota profesinė karjera ir, žinoma, paveldėtoji prigimtinė lietuviška kultūra. Ji šioje knygoje itin sutaurinta, romantizuota ir

mitologizuota. Tam būta pagrindo: knygai kalbinti žmonės daug pasakojo apie savo jausmus Lietuvai, o tėvynę menantys daiktai – paveikslėliai ir skulptūrėlės su tautiniais simboliais, juostos, nuotraukos ar kt. – jų namuose tebesaugomi lyg relikvijos bažnyčioje. Bent jau tokį įspūdį palieka Evės Viks sukurtos poetiškos žmonių, jų namų interjerų ir daiktų fotografijos. Jose tarsi nėra buitės, vaizdai dvelkia šventovės rimtimi, o spalvos – lyg iš sapno.

Įžangoje knygos autorė rašo apie namų sieną, kurią apšviečia pirmas spindulys: ten sukabintos niekada nepažintų protėvių nuotraukos. Šilta ryto aušros (ar sapno) šviesa, rodos, nušviestos ir autorės sukurtos knygoje skelbiamos nuotraukos.

Knygoje labai ryški Lietuvos ilgesio gija iš pradžių ji man atrodė mažiausiai įdomi: rodos, tai jau tiek daug kartų girdėta, primena didįjį XX a. lietuvių pasakojimą apie tarpukario Lietuvos laikus, okupacijos nulemtus praradimus ir nepriklausomybės atkūrimo džiaugsmą. Bet, žinoma, be šios gijos negali būti atminties audinio: sakralizuotas lietuviškas paveikslas buvo svarbus ir lietuviams imigrantams, ir savosios tapatybės ieškojusiai bei ją atradusiai autorei.

Evės Lietuvos suvokimą formuoja tėvai. Kita vertus, viename skyrių ji pasakoja, kad savo protėvių šalį pajuto, kai keletą metų gyveno Kanoje ir įsivaizdavo, kad toje pačioje geografinėje platumoje esančioje Lietuvoje turėtų augti panašūs medžiai, kad ir ten turėtų būti visi keturi metų laikai. Vis dėlto niekada neregėtos tolimosios tėvynės geografinius kontūrus ji pirmiausia atpažino savo motinos jaunystės dienų veide. Vienas knygos skyrius taip ir vadinasi – „Mano motinos veidas“. Jame rašoma:

Pirštais nuotraukoje perbraukiu Lietuvos žemę, panašią į mano mamos veidą. Kauna – mamos nosies vietoje; ji ten lankė gimnaziją, dirbo, studijavo teisę ir gyveno kultūringai su savo draugais ir draugėmis. Kairiame jos burnos kampe, kur jos burnos minkštos lūpos susijungia, ten Vilnius, Lietuvos sostinė nuo didžiojo kunigaikščio Gedimino laikų, o netoli – senas, gražus Trakų miestas. Girdžiu mamos sveikų kaip perlai dantų kalenimą: tai kunigaikščiai jodami šuoliais, ten kur pilys, tvirtovės ir bažnyčios, simboliai tų laikų, kai Lietuva buvo įtakinga viduramžių Europos valstybė. Mamos plaukų kuokštas, krentantis ant jos dešinės ausies, man primena Kuršių nerijos kopas ir ošiančias pušis, Neringą ir mamos mėgstamiausią vietą – Palangą, kur ji mėgo vasarą maudytis Baltijos jūroje.

Romantinis Lietuvos paveikslas šiuo atveju sutampa su asmeniniu autorės kilmės mitu, tad jis yra autentiškas. Aptariamoje knygoje teigiama, kad pagarba savo kultūrai ir šaknims yra svarbi

kiekvieno asmens, kad ir kokiai tautai ar socialinei grupei jis priklausytų, tapatybei. Autorė ne kartą pabrėžia, kad lietuvių imigrantų nutautėjimas tiesiogiai susijęs su šios pagarbos stygiumi: su neigiamomis Australijos politikų ir visuomenės nuostatomis į jų šalį atsikėlusį kitataučių atžvilgiu.

Evė pamini, kad vienas jos pokalbininkų savo darbovietėje visada šalia savęs laikydavo namų raktus, vestuvinį žiedą ir anglų kalbos žodyną. Juk dėl prasto anglų kalbos mokėjimo lietuviams ir kitiems imigrantams tekdavo patirti užgauliojimų, tai kliudė jų profesinei karjerai. O laikui bėgant daugelis šeimų net savo namuose pradėjo kalbėtis tik angliškai, kad tik greičiau pritaipytų prie aplinkinių, ar net keitė daugeliui australų sunkiai ištariamus lietuviškus vardus ir pavardes:

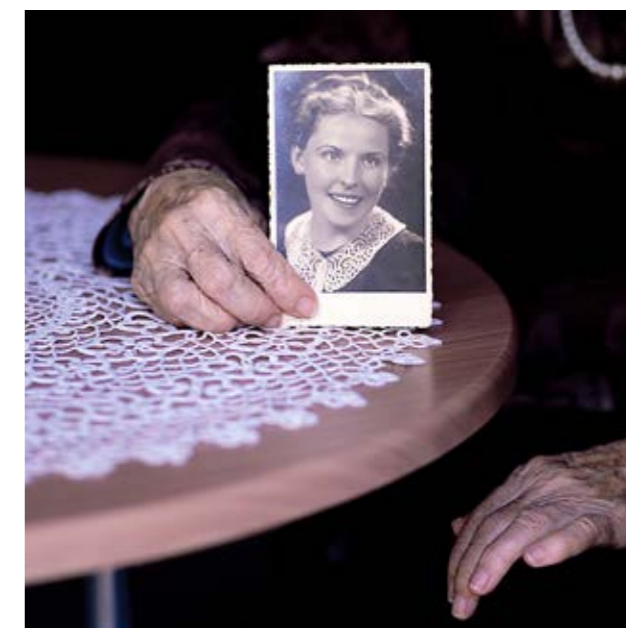
Mokytojos vienuolės nesugebėjo išarti „Bagdonavičius“. Jos pradėjo naudoti Gailos antrą vardą – Judita, su sutrumpinta pavardės forma – „Judy Baggs“. Taip ji mokykloje tapo „Judy Baggs“. Mes pavardę sutrumpinome į „Bagdon“, kai mums buvo suteikiama Australijos pilietybė.

Lylė Bagdonavičienė–Bagdon

Jau minėta, kad knyga išleista dviem kalbom. Skaitydama tą patį tekstą viena ir kita kalba jo turinį suvokiau skirtingai, ir tai buvo įdomus subjektyvus potyris, kaip kalba gali veikti santykį su turiniu. Autorė mūsų elektroninio

E. Puodžiūnaitės-Viks mama Klara. 2008 m.

susirašinėjimo metu paaiškino, kad tie tekstai iš tiesų yra ir vienodi, ir skirtingi. Pirminis knygos tekstas parašytas anglų kalba, nes autorė – anglakalbė, ir jos pokalbininkai lietuviai interviu metu kalbėjo angliškai. Angliškas tekstas skirtas ne tik savo kalbos nebemokantiems Australijos išeiviams, bet ir australams. Tikimasi, kad skaitydami šią knygą jie pajus simpatiją šalia gyvenantiems atvykėliams, kad atlidžiai priims jų pasakojimus su būdingais „laužytos anglų kalbos“ (angl. *broken English*) elementais. Iš skaitančiųjų lietuvių kalba taip pat reikia tikėtis atvirumo ir tolerancijos: tekstą į lietuvių kalbą išvertė Antro pasaulinio karo pabėgėlių šeimoje gimęs ir kurį laiką Australijoje gyvenęs Gintautas Kaminskas, žinantis Australijos lietuvių šnekamosios kalbos ypatybes. Tad ir šiame vertime žmonių pasakojimų citatas jis perteikė taip, kad būtų juntama, kaip kalbėjo Australijos lietuviai po Antrojo pasaulinio karo bei jų vaikai, kalbos mokėsi diasporoje. Tiesa, kai kurie autorinio Evės teksto vertimo žodžiai ar sakinių struktūra taip pat mums skamba gal kiek neįprastai, – juntama anglų kalbos įtaka.

Labiausiai intrigavo knygos skyriai, kuriuose pasakojami mažiausiai žinomi dalykai: kaip lietuviams sekėsi pritaipiti naujojoje tėvynėje.

Pradėkime nuo pradžių, nuo ne visai įpras-tos priverstinės autorės tėvų emigracijos iš Lietuvos į Australiją. „Tai įvyko 1940 m., antram pasauliniam karui neseniai prasidėjus.“ Sovietų Sąjungos okupuotoje Lietuvoje susituokė žemaitė Klara ir Didžiojoje Britanijoje gimęs, o vėliau į Lietuvą persikėlęs Pranas. Netrukus 178 asmenys, tarp kurių buvo 28 lietuviai, Didžiosios Britanijos valdžios rūpesčiu, buvo evakuoti iš Baltijos valstybių į Australiją. Į šį sąrašą pateko ir Klara su Pranu. 10 000 km jie riedėjo traukiniu per Sibirą (bet ne į Sibirą) iki Vladivostoko, tuomet pradėjo ilgą šešių savaičių kelionę jūromis ir vandenynais iki Australijos, trumpai stabteldami Honkonge. Emigrantus gabeno laivas, pavadintas „SS Haitan“. Jis plaukė per karo ištiktą pasaulį, o dėl siautėjančio taifūno ir kilusių bangų keleiviai sirgo jūrlige. Galiausiai prisišvartuota Brisbane, kur prasidėjo naujas gyvenimas svetimame ir emigrantams nelabai svetingame pasaulio krašte. Australijoje išsilaipinę „Haitan“ lietuviai pradėjo, autorės žodžiais tariant, 23 dinastijas.

Po karo iš Europos pabėgėlių stovyklų į Australiją dirbti pagal darbo sutartis atvyko ir daugiau lietuvių. Jų kalba ir įpročiai vietiniams dažnai kėlė įtarimų. Nors knygoje pateikiamuose atsiminimuose daug kalbama apie

Kelionė į Australiją laivu „SS Wooster Victory“. 1949 m. liepos mėn. Iš L. Bagdonavičiaus asmeninio archyvo.

Valentina, Irena ir Vidmantas Luckai *Wacol* imigrantų stovykloje. Kvinslandas.

Cukranendrių kirtimas. Edmontas Kvinslande. Apie 1948 m. Iš S. Einikio asmeninio archyvo.

tautinių simbolių puoselėjimą, lietuviškų švenčių organizavimą, dainavimą, ne mažiau įdomūs ir paminėtieji iššūkiai. Anuometiniai imigrantai, kaip ir dabar, nebuvo pageidaujami, atvykusius lietuvius sekė šalies policija, jiems buvo užvestos bylos. Štai viename Australijos Saugumo (*Australian Intelligence Corps*) pranešime rašoma:

Patikimi šaltiniai teigia, kad šie žmonės kartais sueina į triukšmingus subuvimus, kurie trunka iki ankstyvo ryto. Šnekasi ir dainuoja svetima kalba. Kartais pasikviečia ir svečių... Šie svetimtaučiai kaltinami sudarę trukdymą radijo imtuvams kaimynystėje, ir kai kurie įtaria, kad pas juos veikia radijo siųstuvas, tačiau nėra jokių įrodymų.

Daugiausiai apie pirmuosius gyvenimo Australijoje metus ir pastangas pritaipiti Naujajame Pasulyje rašoma knygos skyriuje dviprasmišku pavadinimu „Saldi pradžia“. Jame pasakojama apie darbus cukranendrių plantacijose. XX a. 5-ojo dešimtmečio pabaigoje ir 6-ojo pradžioje iš Europos atplukdyti vyrai pagal dviem metams pasirašytas darbo sutartis Australijos vyriausybės buvo siunčiami kirsti cukranendrių. Sudarant šias sutartis prioritetą buvo teikiamas jaunesniems nei 40 metų viengungiams. Darbo prievolės laikotarpiu jie dažniausiai buvo atskiriami nuo šeimų. Kol vyrai dirbo, moterys su vaikais gyvendavo imigrantų stovyklose.

Evė taip perpasakoja lietuvių patirtis:

Imigrantai, išlėkę iš traukinių, lyg snaigės iš Europos šaltesnių žemių, nusėdo Kvinslando tolimos šiaurės cukranendrių miesteliuose, ir

kai kuriuose toliau į pietus, nuo Bandabergo iki Tweed rajono (Shire), ir sutirpo į žemę. Šviesiaplaukiai, šviesiaodžiai, mėlynakiai vyrai tapo juodi, apnešti suodžiais nuo apdegintų nendrių, taip pat ir saulės nudeginti tapo tamsiai rudi, kaip derlinga vulkaninė žemė ant kurios dirbo.

Apie šį laikotarpį pasakoja ir lietuvių vyrai: jų vaikystės kviečių laukai liko toli šiaurėje, o čia laukė už žmogų aukštesnių cukranendrių laukai:

Dirbome aštuonių vyrų būreliuose – septyni kirto cukranendres ir vienas buvo virėjas. Turėjome per visą lauką nendres nukirsti iki žemės lygio. Iškirsdavome maždaug po aštuonias tonas iš akro (3 200 centnerius iš hektaro). Žemė būdavo akmenuota. Turėjome išmukti naudoti mačėtę, dažnai įsikirdavome į koją ar blauzdą. Nedaug uždirbdavome. Ten, kur vietiniai nenorėjo dirbti, dirbdavome grupėmis po keturis. Gerai uždirbdavome, kirsdami tik naujas nendres, iškirsdami nuo dvylikos iki keturiolikos tonų iš akro (4 800 iki 5 600 centnerių iš hektaro). Graudu būdavo žiūrėti, kaip dirbdavo buvę valdininkai. Cukranendrių dygliai aštrūs kaip peiliai, darbininkų rankos būdavo pūslėtos, kruvinos, užkrėtos įvairiomis infekcijomis. Ūkininkai duodavo jiems vaistų. Aš labai gailėdavausi tų vargšų. Jie įsipjaukavo kojas kiaurai per batus. Reikėjo nešioti pirštines, bet jų neturėjome. Po karšta saule, marškiniai prilipdavo prie šlapios nuo prakaito nugaros, aplink dūzgė bitės, ieškodamos cukraus iš šviežiai nukirstų cukranendrių sulčių. Buvo baisiai karšta tose tvankiose ato-

Lietuviai krokodilų „medžiotojai“ prie Herberto upės. Kvinslandas. Apie 1952 m. Iš B. Malinausko asmeninio archyvo.

gražų džiunglėse. Buvo taip karšta, nežinau, kaip išlikome gyvi. Kasdien išgerdavome ke-liolika litrų vandens.

Benas Apanavičius-Aponas

Pradėjome dirbti jau kitą dieną po atvykimo. Ūkininkai mums parodė, kaip reikia dirbti. Pradžia – neapsakoma. Niekas negali įsivaizduoti. Daugumas mūsų vyrų buvo mokslus baigę, dirbę valdininkais, net ir aukštesniuose postuose, niekuomet nebuvo dirbę fizinių darbų. Pirmą savaitę, kai esi nepasiruošęs, taip pradeda skaudėti rankas, kad reikia jas iškelti kraujo apytakai paskatinti. O pūslės! Buvo labai sunku. Tačiau buvau tik dvidešimt devynerių metų, savo pilnatyje, tai po truputį pripranti, išmoksti tą darbą dirbti ir pradedi neblogai uždirbti.

Viktoras Bagdonas

Be sunkaus darbo, vargino ir labai karštas klimatas, be to, naujakuriams teko susidurti su nematytais, pavojingais gyvūnais – gyvatėmis ir krokodilais. Kita vertus, net ir tokiomis sąlygomis žmonių poreikiai liko tie patys: kai dirbi, tai dirbi, o kai ilsiesi – dainuojai ir šoki:

Po darbo būtina norisi atsipalaiduoti, tai eidavome visi į karčemą kelių alučių išgerti. Eidami pėsti į karčemą – apie trijų kilometrų pasivaikščiojimas – dainuodavome. Pakeliui ūkininkai, jiems patiko, mūsų prašydavo „sing us your songs“ („padainuokite dainų“), ir net karčemoje mūsų prašydavo, kad dainuotumėme.

Viktoras Bagdonas

Moterų išgyvenimai perteikti skyriuje „Dievaičių pagerbimas“. Evė išaukština moteris, grožisi jų ištvėringumu, net pakylėja iki antgamtinių

Anicetas prie eukalipto. 2004 m.

būtybių rango: jas vedusi „deivių garbė ir drąsa“, jos buvę „dvasinių protėvių palikuonės“. Šie tropai dar labiau išryškina kontrastą tarp sunkios tikrovės ir pastangų joje įsigyventi:

Keistas mums buvo tas kraštas. Bijojau. Naktį atšliaužia gyvatės, ieškodamos vandens. Buvome ką tik atvykę iš Europos. Porą savaitių Bonegiloje, ir tuoj Juozas turėjo vykti į šiaurinę Kvinslandą kirsti cukrinių nendrių. Likau viena su trim vaikučiais... Visur ieškojau Kalėdų eglutės. Tik pievos, barakai. Nusikirtau eukaliptą, parsinešiau namo. Pasidariau tokių neįprastų juokingų papuošalų. Labai liūdna švęsti Kalėdas, kai vietoje eglutės – eukaliptas.

Filomena Luckienė

Eukaliptas, Australijai būdingas medis, knygoje kelis kartus lyginamas su lietuviškais medžiais. Jei

kaip Kalėdų eglutės pakaitalas jis atrodo graudžiai, tai vėliau, pasakojimuose apie įsišaknijimą Australijoje, eukaliptas padeda žmogui užmegzti ryšį su vieta ir atgauti jėgas. Visur, kur pavyksta įleisti šaknis, galima patirti ir supančios aplinkos sakralumą, tad Australijos augalija ne vienoje knygos vietoje išnyra kaip susitaikymo su gyvenimu simbolis:

Gudnoje sutikau seną aborigeną, kurio sūnus buvo miręs. Jis man sakė: „Žmogau, susirask seną eukaliptą ir atsisėsk po juo. Sieloje jausi ramybę.“ Kai Rimantas mirė, prisiminiau, ką senas aborigenas man buvo pasakęs apie eukaliptus. Pamėginęs, pajutau jausmą, kurį sunku apibūdinti... Panašiai, kaip Lietuvoje: ten visur aplink žali miškai, kur tik žiūrėsi, o čia tai australiškas miškas... išėjęs į mišką jauti ramybę. Lietuviai, panašiai, kaip ir aborigenai, jaučia ryšį su žeme, su gamta. Lietuviai sako: „Žemė mūsų motina.“ Jie jaučia, kad žemė mūsų motina, mūsų širdis. Ji visuomet savo vietoje, ji tavo,

Barbora – Motina Žemė 1. 2004 m.

ji labai brangi. Čia, kaip ir Lietuvoje, išėjęs į gamtą jauti tą patį dvasiškumą, nepaisant, kad gamta ir miškai labai skirtingi.

Anicetas Perminas

Po darbų cukranendrių plantacijose prasidėjo antrasis gyvenimo Australijoje etapas. Reikėjo įsitvirtinti naujojoje tėvynėje. Apie tai rašoma skyriuje „Pergalės ir vargai“:

Kaip į saulę įdegusių lietuviškų vieversių pulkas, jie su savo gražiomis dainomis iškeliavo į pietus, kur klimatas vėsesnis. Daugumas įsikūrė dideliuose miestuose arba jų apylinkėse, Sidnėjuje, Melburne, Adelaidėje, kur radosi Australijos svarbiausios pramoninės, socialinės bei politinės institucijos, ir kur kūrėsi didesnės lietuvių bendruomenės. Mažesnis skaičius, – tie kurie mėgo šilumą, bet ne atogrąžos siaurės tropinius karščius, – pasiliko Kvinslande, pavilioti didmiesčio Brisbano ir jo apylinkių gyvenimo. Ten, 1 400 kilometrų nuo siaurės tropikų, spietėsi mažesnė lietuvių bendruomenė, kur žmonės dainavo ir dirbo, atliko sutarties

prievoles, ieškojo naujų darbų, susirado naujų draugų ir sutiko naujai atvykusius lietuvius, tarp jų ir šeimas, kurių nariai turėjo atlikti darbo prievolę Brisbane ir jo apylinkėse.

Kadangi Lietuvoje įgytas mokslas ir kvalifikacija Australijoje nebuvo pripažįstami, reikėjo ieškoti naujų gyvenimo nišų: kone visi pradėjo nuo nekvalifikuotų darbų, kai kuriems pasisekė sukurti savo verslus. Nepaisant to, kasdienį emigranto gyvenimą nuolat lydėjo mintys apie paliktą šalį. Nenuostabu, kad Australijos lietuviai krintosi dėl naujienų iš prarastosios žemės – okupuotos Lietuvos, bet praradimo kartėlis juntamas ir paskutiniame knygos skyriuje, kuriame pasakojama apie apsilankymus išsvajotoje gimtinėje jau po nepriklausomybės atkūrimo. Po šitiek ilgesio dešimtmečių sugrįžus į smarkiai pasikeitusią posovietinę gimtinę idealizuotas tėvynės paveikslas įgauna žemiškų spalvų, kontrasto, nors ir vyraujančiame nostalgiskame vaikystės vaizdinių fone.

Neliko sodybų, kaimų. Visi bažnytkaimiai, per kuriuos dviračiu važinėjau, visi dingę, sunaikin-

ti... Upių nebėra, jos nukreiptos. Visi upeliukai dabar ištiesti, teka drenažo grioviuose... Jie sunaikino visus vandens malūnus. Kur tik buvo malūnas javams malti ar lentpjūvei, visa tai dingo.

Vincas Kviklys

Nemunus anksčiau buvo gražus. Buvo smėlio, buvo galima maudytis, upė buvo labai plati. Kai mes apsilankėme, nežinau, kur vanduo buvo dingęs, upė buvo siaura. Pastatė dideles gamyklas prie pat Nemuno, iš pilkų blokų. Atrodo baisiai.

Filomena Luckienė

Kai aš buvau jaunas, kur tik benueidavai, galėdavai matyti žmonių šypsenas, girdėti juoką. Šį kartą jokių šypsenų, jokios muzikos, dainavimo ar šokių. Anksčiau Onuškyje buvome viena didelė šeima.

Balys Malinauskas

Vis dėlto juntama autorės pastanga parodyti sėkmės istoriją, todėl knygos pabaigoje ji pasakoja apie Teresę, kuri Australijoje jaučiasi jau saugi ir laiminga, o iš sunykusios gimtosios sodybos Lietuvoje parsivežtą saujelę žemių išbarsto savame darže:

Kai nusipirkome sklypą, aš pabarsčiau tą žemę kaip artimųjų pelenus. Rytą, kai laistau daržą, saulė kyla tarp palmių, jaučiuosi, lyg vėl būčiau Lietuvoje. Prisimenu. Matau tėvų ūkį. Juos pasveikinu – „Labas“.

Teresė Stelmokienė

Dar kartą verčiu jau kelis kartus perskaitytą knygą, įsižiūriu į nuotraukas. Rodos, kad švarutėlė buitį su pagarbiai išdėliotais asmeniniais daiktais, sėdintys ramūs, oriai savo gyvenimą nugyvenę žmonės yra labai panašūs į tarpukariu gimusius ir Lietuvos miestuose gyvenančius lietuvaičius, kuriuos sutinku ir klausinėju savo kelionėse. Vis dėlto namų spalvos ir dar kažkas, kas užfiksuota knygos herojų laikysenoje ir žvilgsnyje, išduoda, kad Evės fotografuoti lietuviai jau yra ir australai. Skiria ne tik geografinis atstumas, bet ir skirtingos patirtys. Ir to skirtumo atskleidimas yra svarbus autorės pasiekimas, nors knyga sukurta taip, kad per ją kalbantys žmonės taptų savi.

Evės darbas panašus ir į mano pačios kartu su fotografu Arūnu Baltėnu parengtą fotografijų ir atminties tekstų knygą apie daugiakalbį ir

įvairiautį Trakų kraštą: „Vietiniai. Nepaprasta kelionė į Trakų kraštą“ (Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019). Tik Evė suteikia balsą tiems, kuriuos karo banga nubloškė į tolimąjį Pietų pusrutulio žemyną, o mūsų herojai nepaliko savo gimtinių, bet tiesiog iš savo kiemo stebėjo pražygiuojančias kariaunas ir epochų kaitą.

WELCOMING THE BOOK “IN SUNSHINE AND SHADOW: REFLECTIONS ON LITHUANIAN IMMIGRANT LIFE”

Lina LEPARSKIENĖ

The article overviews that memory heritage book of Eve Puodžiūnaitė-Wicks, *In Sunshine and Shadow: Reflections on Lithuanian Immigrant Life (2017)*. This book – aesthetic, empathic and perfect for slow reading – gives a voice to one group of Lithuanian immigrants in Australia. These are the people who were forced to leave Lithuania at the start of WWII. The author was born into a family of so-called “displaced people”, but she found out most about the experiences of her parent’s generation through anthropological research into the experience of Lithuanian immigrants in the new land. Her studies led to this book being written, the main of which is to demonstrate that each nation and community, no matter where it lives, deserved respect. The work is unique in that it is prepared in Lithuanian and English. Thus, the message is sent to both English-speakers and Lithuanian readers.

Vincas. 2004 m. E. Puodžiūnaitės-Viks nuotraukos.

Būdas. 2020 Nr. 1 (190)

Žurnalas leidžiamas nuo 1988 metų,
kas du mėnesius

Nuo 1989 m. iki 2019 m. Nr. 1 – žurnalas
„Liaudies kultūra“.

REDAKCIJOS ADRESAS:

Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius

VYRIAUSIOJI REDAKTORĖ

Saulė MATULEVIČIENĖ, tel. 261 34 12
e. p. budas@gmail.com

SKYRIŲ REDAKTORIAI:

Dainius RAZAUSKAS – bendrieji kultūros
klausimai, mitologija, tel. 261 31 61,
e. p. budas@lnkc.lt

Juozas ŠORYS – etnologija, tautodailė, etninės
veiklos realijos, tel. 261 31 61,
e. p. jsorys9@gmail.com

Lina LEPARSKIENĖ – bendrieji kultūros
klausimai, istorija, tel. 261 31 61,
e. p. linute.arch@gmail.com

Maketo autorius – Rokas GELAŽIUS

Santraukas į anglų kalbą verčia
Gabriella ŽIČKIENĖ

Kalbos redaktorė – Asta ŽŪKAITĖ

REDAKCIJINĖ KOLEGIJA:

Prof. habil. dr. Audrius BEINORIUS, Vilniaus
universiteto Azijos ir transkultūrinių studijų
institutas, Universiteto g. 5, LT-01513 Vilnius

Prof. habil. dr. Kazimieras GARŠVA, Lietuvių
kalbos institutas, P. Vilišio g. 5, LT-2055
Vilnius

Doc. habil. dr. Ingė LUKŠAITĖ, Lietuvos
istorijos institutas, Kražių g. 5,
LT-01108 Vilnius

Habil. dr. Nijolė LAURINKIENĖ, Lietuvių
literatūros ir tautosakos institutas,
Antakalnio g. 6, LT-10308 Vilnius

Menotyriminkė dr. Alė POČIULPAITĖ

Prof. habil. dr. Daiva RAČIŪNAITĖ-
VYČINIENĖ, Lietuvos muzikos ir teatro
akademija, Gedimino pr. 42, LT-01110 Vilnius

Doc. dr. Krescencijus STOŠKUS, Vilniaus
universitetas, Didlaukio g. 27, LT-08303 Vilnius

Dr. Žilvytis ŠAKNYS, Lietuvos istorijos
institutas, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius

Vida ŠATKAUSKIENĖ, Lietuvos nacionalinis
kultūros centras, Barboros Radvilaitės g. 8,
LT-01124 Vilnius

Prof. dr. Vykintas VAITKEVIČIUS, Klaipėdos
universitetas, Baltijos regiono istorijos ir
archeologijos institutas, Tilžės g. 13,
LT-91251 Klaipėda

Dr. Marija ZAVJALOVA, Ленинский проспект
32-а, Институт славяноведения, Российская
Академия Наук, Москва 117334, Россия

TURINYS:

Apie 100 Lietuvių. Pokalbis su Mindaugu NASTARAVIČIUM
ir Irmantu GELŪNU | 1

Moksliniai tyrimai

Dainius RAZAUSKAS. „Čia ne mano namai“. Neigiamo namų
ir tėvynės jausmo metafizinės šaknys | 12

Nacionalinės Jono Basanavičiaus premijos laureatai

Motina Žemyna... Pokalbis su Nijole LAURINKIENE | 25

Vilniaus gimtadieniui

Darius KUOLYS. Vilniaus kodas | 35

Liuda MATONIENĖ. Žiemos šventės ir pramogos XIX a.
Vilniuje | 40

Pažintys

Vilniečių lietuvių ainiai: „Mes dėl Vilniaus nenurimsim“ | 49

Knygos

Gražina MARECKAITĖ. Lietuvių gaivalas Vilniuje | 62

Tautodailės metams

2020 m. Aukso vainikai | 67

Skaitymai

Eglė BEINORIENĖ. Sužeistas gyduolis: istorijoje, mituose ir
mumyse | 71

Atmintis

Egidijus GAIDAUSKAS. Atsigręžimai iš vienkiamio. Mažosios
Batakių istorijos. IV d. | 84

Lietuviai svetur

Lina Leparskienė. Knygos „Saulėje ir šešėlyje: pamąstymai apie
lietuvių imigrantų gyvenimą“ sutiktuvės | 87

Viršelyje: Vilnius, 2012 m. Arūno Baltėno nuotrauka.

SPAUDOS,
RADIJO IR
TELEVIZIJOS
RĖMIMO
FONDAS

Projektą „Kultūros istorija, atmintis, tradicijos –
XXI amžiuje II“ remia Spaudos rėmimo fondas.
Skirta 12 000 eurų.

LIETUVOS
KULTŪROS
TARYBA

Lietuvos kultūros taryba remia projektą
„Etninės kultūros paveldas ir gyvoji tradicija:
problemos, tyrimai, interpretacijos VI“.
Skirta 12 000 eurų.

Redakcija nereikalauja, kad diskusinio pobūdžio nuomonės sutaptų su redakcijos nuomone.

© Būdas, 2020

Steigimo liudijimas Nr. 152 | Pasirašyta spaudai 2020 02 12

Formatas 70×100/8 | Rinkta kompiuteriu. 12 sp. l. | Tiražas 900 egz.

Lietuvos nacionalinis kultūros centras, Pasaulio lietuvių dainų švenčių fondas.

Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius | <http://www.lnkc.lt>

Spausdino UAB „Standartų spaustuvė“, Dariaus ir Girėno g. 39, Vilnius